

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ОРГАНІВ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Кафедра кримінального права та кримінології

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «КРИМІНОЛОГІЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА
ЗЛОЧИНІВ»

Для факультету заочного
навчання працівників поліції
ННІ ПОЗН

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготували **Шалгунова С.А.** – професор кафедри кримінального права та кримінології факультету з підготовки фахівців для підрозділів органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент; **Філіпп А.В.** – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології факультету з підготовки фахівців для підрозділів органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Корнякова Т.В. – завідувач кафедри адміністративного та кримінального права юридичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Коваленко В.Д. – суддя Апеляційного суду Дніпропетровської області.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри кримінального права та кримінології ФПФОДР
19.08.2016 р., протокол № 1

ТЕМА № 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ ТА СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЇ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, предмет, завдання та функції кримінології.
2. Методологія та методи кримінології.
3. Місце кримінології серед інших наук.
4. Система кримінології.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – №30. – Ст.141.
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – №40. – Ст.338.
3. Концепція Комплексної програми профілактики правопорушень на 2006-2008 роки: Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.03.2006 р. // <http://www.rada.gov.ua>.
4. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 р. № 143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – №8. – Ст.331.
5. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України від 10.07.2005 р. №1119/2005 // <http://www.rada.gov.ua>.
6. Бібліографічний довідник з кримінології (1992-2002) / Авт.-упоряд. О.В. Лисодєд. За ред. О.Г. Кальмана. – Х.: Одиссей, 2003. – 128 с.
7. Гаврилишин А.П., Михайлов А.Е. Понятие, предмет, метод, задачи, функции и система криминологии. – Лекция. - К.: УАВС, 1992.
8. Гюнтер Кайзер. Криминология. Введение в основы: Перев. с нем. - М., 1979.
9. Даньшин И.Н. Из истории криминологических учреждений в Украинской ССР в 20-30 годы // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1980. – Вып.32.
10. Даньшин И.Н. Введение в криминологическую науку. – Х.: Право, 1998. – 144 с.
11. Зелинский А.Ф. Криминология. Учебное пособие.— Харьков: Рубикон, 2000. – 240 с.
12. Кальман А.Г., Христич И.А. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь. / Под общ. ред. В.В. Голины. – Х.: Гимназия, 2005. – 272 с.
13. Криминология: Учебник / В.Г. Лихолоб, В.П. Филонов, О.И. Коваленко, А.Е. Михайлов. Под ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Филонова. – Киев-Донецк, 1997. – 398 с.

14. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд / За ред. І.М. Даньшина. – Х.: Право, 2003. – 352 с.
15. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа. – К.: Паливада А.В., 2006. – 264 с.
16. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2-х кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. Джужи О.М. – К.: Юрінком-Інтер, 2001. – 352 с.
17. Фокс В. Введение в криминологию: Пер. с англ. - М., 1985.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Формування теоретичних знань, спрямованих на визначення поняття “кримінології”, предмета кримінології та профілактики злочинів, завдань та функцій кримінологічної науки, методів кримінології та їх характеристики, визначення місця кримінології серед інших наук, характеристики системи кримінології, розгляду історичних витоків та сучасного стану кримінологічної науки в Україні.

ВСТУП

Ефективне запобігання злочинності, як свідчить теорія і давня практика багатьох країн, можливе і необхідне в двох тісно пов'язаних між собою напрямках. По-перше, це застосування передбаченого кримінальним законом покарання до осіб, які вже вчинили злочини; по-друге – попередження державою і суспільством ще не вчинених, але вірогідних суспільно небезпечних проявів.

Відповідно до цих двох практичних напрямів у боротьбі зі злочинністю в теорії права склалися дві наукові галузі, покликані розробляти проблеми її подолання. Перша заснована переважно на юридико-догматичному методі вивчення злочинів. Вона, являючи собою сукупність (систему) правових ідей, принципів і поглядів, розробляється теорією кримінального права. Друга випливає з юридико-соціологічного вчення, в основі якого містяться конкретно-соціологічні методи вивчення таких явищ, як злочинність, особа злочинця, попередження злочинів. Ця система уявлень і концепцій охоплюється кримінологічною наукою.

Кримінологія як галузь наукових знань виникла у XIX столітті на базі кримінального права. Її поява була пов'язана із загостренням соціальних суперечностей, що призвело до різкого зростання злочинності. За цих умов наука, яка пояснювала злочинність, почала набувати все більшого значення. Проблема злочинності і нині є однією з найактуальніших і довкола неї точиться чимало спорів.

І. ПОНЯТТЯ ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Сама назва науки “Кримінологія” виникла від латинського слова “сгітеп” (злочин) та грецького “Logos” (вчення) і дослівно означає – “вчення про

злочинність”. Але з розвитком це поняття набуло широкого значення і розуміється зараз як “наука про злочинність”. У зарубіжній літературі, поряд з терміном “кримінологія”, зустрічаються й інші – “кримінальна соціологія”, “кримінальна біологія”, “кримінальна етимологія”, “соціологія злочинності”, “кримінальна антропологія” тощо. У вітчизняній науці вживається лише термін “кримінологія”.

Вітчизняну кримінологію можна охарактеризувати як комплексну науку про злочинність, її детермінанти, стан, структуру і динаміку, особу злочинця і жертву злочинів, а також про засоби протидії злочинності та іншим, тісно пов’язаним з нею, антисоціальним явищам.

Отже, кримінологія, як і будь-яка наука, вивчає закономірності певних явищ і на цій основі вирішує завдання бажаного впливу на них. У процесі розвитку вітчизняної кримінології пропонувалися різні визначення її поняття і предмета. Перші підручники з кримінології та деякі вчені розуміли кримінологію як науку про стан, динаміку, причини злочинності, методи її вивчення, шляхи і засоби боротьби з нею.

П.І.Гришаєв вважає, що кримінологія – це наука, яка “досліджує сферу суспільних відносин, що виникають у зв’язку з існуванням злочинності як відносно масового соціального явища класового суспільства”. Є низка й інших визначень, які мають право на існування.

Автори підручника “Кримінологія” під редакцією професора Коробейнікова вважають, що “кримінологія - це соціолого-правова наука, яка вивчає злочинність, особу злочинця, причини та умови злочинності, шляхи та засоби її попередження”.

У підручнику “Курс советской криминологии” під ред. академіка В.М. Кудрявцева, кримінологія розуміється як “загальнотеоретична наука про злочинність, яка досліджує з позицій діалектичного та історичного матеріалізму сутність та форми прояву злочинності, причин та закономірностей її виникнення, існування, змінений та відмирання, особистість вчинивших злочини, а також закономірність та форми соціального впливу на причини та умови злочинності з метою попередження цього негативного явища”.

У підручнику “Криминология и профилактика преступлений” під ред. професора А.І. Алексєєва, де під нею розуміється “соціально-правова наука, яка вивчає сутність, закономірність та форми прояву злочинності, її причини та інші детермінанти, особистість злочинця та інших категорій правопорушників, які можуть встати на злочинний шлях, а також систему попередження злочинності і на цій підставі розробляє загальну теорію попереджувального впливу на злочинність та заходи кримінологічної профілактики”.

Таким чином, кримінологія – це соціально-правова наука, яка вивчає сутність, закономірності та форми прояву злочинності, її детермінанти, особу злочинця та інших категорій правопорушників, які можуть встати на злочинний шлях, а також систему попередження злочинності.

Отже, загальною задачею цієї науки є одержання достовірних знань про все те, що складає її предмет.

У предмет кримінології входить 4 елемента: 1) злочинність як соціально-правове явище; 2) особа злочинця; 3) причини та умови (детермінанти) злочинності; 4) попередження злочинності.

Головним елементом предмета кримінології є сама злочинність як історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, яке являє собою сукупність усіх злочинів, скоєних у державі за певний період. Вона вимірюється такими кількісно-якісними показниками як стан, рівень, структура, динаміка, характер та географія злочинності. Правопорушення, які не є злочинами, але тісно пов'язані з ними (наприклад, пияцтво, проституція), розглядаються кримінологією як “фонові” явища.

Іншою важливою складовою предмета кримінології є особа злочинця, яка виступає як система демографічних, соціально-рольових, психологічних кримінально-правових властивостей суб'єктів злочинів. Зазначимо, що злочин – це акт вольовий, свідомо обраний, результат складного процесу, в якому зовнішні чинники діють не безпосередньо, а переломлюючись через внутрішні фактори. Щоб пізнати детермінанти злочину, потрібно розкрити механізм злочинної поведінки, а це неможливо зробити, не вивчивши особу злочинця, вплив її індивідуальних властивостей.

Детермінанти злочинності є сукупністю економічних, соціальних, ідеологічних, політичних, психологічних, правових, організаційно-управлінських та інших чинників, які обумовлюють (детермінують) злочинність. Детермінанти вивчаються на різних рівнях: злочинності в цілому, окремих видів злочинів, конкретного злочину.

Протидія злочинності є системою державних і громадських заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію детермінант злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до правопорушень. Деякі дослідники, розглядаючи злочинність як соціальне явище, вказують, що головним у боротьбі з нею є прогресивні соціально-економічні перетворення. Поряд з цим важливе значення мають і спеціально-кримінологічні заходи запобігання тим чи іншим злочинам, які застосовуються правоохоронними органами і громадськими формуваннями.

Звичайно, розглянуті вище основні елементи предмета кримінології не вичерпують усього її змісту. Щоб повніше, глибше й ефективніше вирішувати завдання, які стоять перед кримінологією, вона вивчає і проблеми, що безпосередньо не входять до її предмета.

Розглянувши питання про елементи, які утворюють предмет кримінології, перейдемо до вивчення завдань, які стоять перед наукою кримінологією на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Завданнями кримінології є:

1) комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності.

2) аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її показників, виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності;

3) встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати злочини, їх вивчення з метою проведення щодо них профілактичних заходів;

4) розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів та чинного законодавства України щодо протидії злочинності.

З цих завдань випливають наступні функції кримінології:

1) описова – кримінологія виявляє і фіксує певні факти соціальної дійсності, пов'язані із злочинністю, відображає їх властивості і ознаки, дає їх науковий опис;

2) пояснювальна – розкриваючи на основі емпіричних даних і теоретичних положень суть досліджуваних об'єктів, кримінологія дає їм наукове пояснення;

3) прогностична – вивчаючи закономірності розвитку кримінологічно значимих процесів та явищ, передбачає їх майбутній стан;

4) практично-перетворювальна – кримінологічні знання лише тоді мають цінність, коли вони слугують для суб'єктів попередження злочинності керівництвом до дій.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Кримінологія – це соціально-правова наука, яка вивчає сутність, закономірності та форми прояву злочинності, її детермінанти, особу злочинця та інших категорій правопорушників, які можуть встати на злочинний шлях, а також систему попередження злочинності.

2. Предмет кримінології складається з чотирьох елементів: злочинність як соціально-правове явище, особа злочинця, детермінанти злочинності, попередження злочинності.

3. Завданнями кримінології є: комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності; аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її показників, виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності; встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати злочини, їх вивчення з метою проведення щодо них профілактичних заходів; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів та чинного законодавства України щодо протидії злочинності.

4. Функціями кримінології є: описова, пояснювальна, прогностична, практично-перетворювальна.

II. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЇ

Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і прийомів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань.

Наукова достовірність досліджень та їх результатів значною мірою залежить від методологічної бази.

Залежно від структури і конкретики методологічного аналізу виділяються два рівні методології:

1. На першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності.

2. Другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

У зв'язку з цим про методологію кримінологічної науки можна говорити як про одну з галузевих (спеціальних) методологій.

У науковому кримінологічному обігу нарівні з терміном “методологія” використовується й такий термін як “метод”.

Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Він засновується на знаннях про об'єкт дослідження і полягає в діях дослідника, спрямованих на оволодіння інформацією про цей об'єкт.

Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів. Серед них виділяють наступні основні методи:

1. Соціологічний (анкетування, інтерв'ювання, вивчення документів, експеримент, метод експертних оцінок тощо). Вони дають змогу глибше пізнати соціальний аспект явищ, процес їх детермінації, зібрати емпіричний матеріал, що характеризує як стан і динаміку злочинності в цілому, так і окремих її видів, предметніше з'ясувати чинники злочинності та розробити заходи боротьби з нею.

2. Статистичний метод, дозволяє дослідити масив злочинів і за допомогою отриманих показників встановити закономірності і взаємозалежності їх розвитку, перейти від випадкового й одиничного до стійкого і закономірного, побачити якісні ознаки досліджуваного явища.

3. Історико-порівняльний допомагає вивчити тенденції розвитку злочинності, зміни її стану і структури за той чи інший період, без чого неможливо розробити ефективні заходи протидії їй.

4. Психологічні (наприклад, соціометрії, тестування) слугують для вивчення співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в поведінці злочинця, процесу формування антисоціальних властивостей особи, виникнення злочинного наміру, мотивації злочинів тощо.

5. Системний аналіз дає змогу розглядати злочинність як феномен, для якого характерні певні зв'язки між складовими елементами, з одного боку, а з другого – між злочинністю та іншими соціальними явищами і процесами, які впливають на неї.

6. Математичний метод – за допомогою цього методу піддаються математичному аналізу статистичні закономірності.

Кожний метод передбачає певну процедуру. Вибір якої залежить від програми, цілей і завдань дослідження. Як правило, кримінологічні пошуки

проводяться з поєднанням кількох методів, що значно розширює їх базу і підвищує результативність.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і прийомів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань. Виділяють два рівні методології: на першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності; другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

2. Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів. Серед них виділяють наступні основні методи: соціологічний, статистичний, історико-порівняльний, психологічний, математичний та метод системного аналізу.

ІІІ. МІСЦЕ КРИМІНОЛОГІЇ СЕРЕД ІНШИХ НАУК

Для розкриття суті кримінології важливо визначити не лише її предмет, методологію і методику, але й місце в системі наук. Кримінологія відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо. Безперечне одне – кримінологія належить до класу суспільних наук.

Тісно пов'язані між собою кримінологія та практично всі юридичні науки, в особливості ті, які належать до так називаного кримінального циклу.

Багато в чому схожі предмети та задачі кримінології з одного боку, та науки кримінального права з іншого. Такі кримінально-правові поняття як злочинність та її види, злочинці та їх категорії та інші, є початковими даними для кримінології, вони багато в чому визначають коло проблем, вивчаємих цією наукою. Багато норм кримінального права безпосередньо використовуються для юридичного обґрунтування конкретних заходів кримінологічної профілактики.

Кримінологія пов'язана з наукою кримінального процесу. Як ви знаєте, кримінально-процесуальний закон включає обставини, детермінуючі скоєння злочинів у предмет доказування по кримінальній справі; формує відповідний юридичний обов'язок ОВС; прокуратури та суду; встановлює форми процесуального реагування на виявлені кримінологенні фактори. Кримінально-процесуальні дії є одним з ефективних засобів отримання інформації про конкретні злочини, їх детермінанти, про особистість злочинця. Тому не випадково у кримінологічних дослідженнях знаходить широке використання вивчення матеріалів кримінальних справ.

Є у кримінології спільне і з криміналістикою, яка розробляє техніку, тактику та методiku розслідування злочинів, використовуючи при цьому вчення кримінології про злочинність та її попередження. Положення кримінології враховуються у розробці криміналістичних теорій про слідчі версії, планування слідства і т.і. Криміналістичні засоби попередження злочинності входять у загальний комплекс заходів попереджувального впливу щодо злочинності, її причин та умов.

Очевидним є взаємозв'язок кримінології і науки кримінально-виконавчого права, яка широко використовує висновки кримінології в процесі виправлення засуджених, попередження скоєння ними нових злочинів тощо. В свою чергу, кримінологія враховує пенітенціарний досвід для вирішення завдань боротьби із злочинністю.

Кримінологія тісно пов'язана з теорією та практикою оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукові заходи, для того, щоб вони були ефективними, повинні опиратись на повні, достовірні та точні знання про закономірності сучасної злочинності, її характерні тенденції, конкретні форми злочинних явищ, особливості та механізм індивідуальної протиправної поведінки та інше. Існують також оперативно-розшукові заходи, цілком підпорядковані інтересам попередження злочинності.

Зв'язок кримінології з адміністративним правом обумовлений, по-перше, значенням адміністративно-правових засобів боротьби з правопорушниками (заходи адміністративного стягнення, попередження і т.і.), по друге, значенням адміністративно-правових норм у регулюванні діяльності суб'єктів кримінологічної профілактики.

Пов'язана кримінологія і з іншими юридичними науками: цивільним, трудовим, земельним, та іншими галузями права. Цей зв'язок обумовлений головним чином тим, що багато норм відповідних галузей законодавства використовуються для правового забезпечення заходів кримінологічної профілактики, включаються у її правові підстави.

Кримінологія тісно пов'язана з іншими науками, які не відносяться до юридичних наук.

Зв'язок кримінології з економічною наукою визнається перш за все тим, що частина явищ та процесів, детермінуючих злочинність знаходиться у сфері економіки. Має свої економічні характеристики і сама злочинність, її наслідки. Накінець, виділяються економічні заходи у комплексі засобів впливу на злочинність, її причини та умови.

Кримінологія має також тісний зв'язок із статистикою, особливо з кримінальною, яка є основним джерелом інформації про злочинність, заходи та результати боротьби з нею, а також про особистість злочинця. Поряд з цим кримінологія широко використовує дані та прийоми демографічної, економічної і соціально-культурної галузей статистики.

Кримінологія безпосередньо пов'язана з психологією, різними її галузями: загальною, соціальною, юридичною. Дані психологічної науки мають особливе значення для досліджень суб'єктивних причин і умов злочинності,

особистості правопорушника, мотивації та механізму індивідуальної злочинності поведінки.

Пов'язана кримінологія і з педагогікою. З використанням положень та висновків педагогічної науки вивчаються детермінанти злочинності, пов'язані з недоліками виховання та навчання у сім'ї, школі та інших сферах соціального буття. Використовуючи досягнення педагогічної теорії і практики, кримінологія розроблює виховні заходи впливу на правопорушників та осіб, які можуть встати на злочинний шлях.

Зв'язок кримінології з філософією виявляється у тому, що закони і категорії останньої є обов'язковими для кримінологічних досліджень, дозволяють вірно розкрити суть і зміст злочинності, її зв'язки з іншими соціальними явищами.

Така наука як соціологія збагачує кримінологію безліччю емпіричних даних про суспільні явища та їх розвиток (міграція, урбанізація, соціальна активність людей, умови й спосіб їх життя і т.п.). Крім того, кримінологія широко застосовує методи соціології при проведенні досліджень (опитування, тестування, спостереження). У свою чергу, кримінологічні висновки збагачують соціологію, роблять її більш всеохоплюючою.

В останні роки тіснішає зв'язок кримінології з математикою і кібернетикою. Праці Г.А.Аванесова, Ю.Д.Блувштейна, С.Е.Віцина, А.Ф.Зелінського, В.В.Панкратова та інших довели можливість плідного співробітництва кримінології з цими науками. Математичні методи суттєво підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків (наприклад, при визначенні рівня латентності злочинності, її прогнозуванні).

Отже, можна зробити остаточний висновок проте, що кримінологія є соціолого-правовою наукою, яка вивчає тенденції та закономірності злочинності, причини і обставини, що її обумовлюють, особу злочинця та систему заходів попередження, протидії та нейтралізації.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Кримінологія належить до класу суспільних наук. Вона відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо.

IV. СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЇ

Кримінологія, як і всяка наука, має свою систему, котра перебуває у прямій залежності від її предмета і відображає його структуру. Особливістю наукових знань є їх логічно упорядкований і послідовний виклад.

Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), які внутрішньо узгоджені між собою.

Система кримінології базується на двох підставах: предметі дослідження і рівні узагальнення науково-практичної інформації.

За предметом дослідження кримінологія складається з чотирьох основних частин: а) вчення про злочинність; б) про детермінацію злочинів; в) про особу злочинця та жертву злочинів; г) про засоби протидії злочинності.

За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія поділяється на Загальну і Особливу частини.

Загальна частина вивчає дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, системи, методології і методики досліджень, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій, теоретичні проблеми злочинності, особи злочинця, детермінанти злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування та планування заходів протидії злочинності, попередження злочинності.

Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи боротьби з ними. Це зокрема, такі види злочинності, як: організована, корупційна, рецидивна, професійна, економічна, агресивна, корислива, екологічна, необережна, пенітенціарна, жіноча, неповнолітніх та молоді, а також “фонові” явища – бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція.

Весь масив злочинності в Особливій частині поділяється на кілька структурних різновидів за двома критеріями: по-перше, за особливістю антисоціальної спрямованості злочинного посягання та характером криміногенної мотивації злочинної поведінки винної особи (агресивна злочинність, корислива та корисливо-насильницька злочинність, економічна злочинність, екологічна злочинність, організована злочинність; по-друге, за особистістю контингенту злочинців (злочинність неповнолітніх та молоді, рецидивна злочинність, професійна злочинність, пенітенціарна злочинність, жіноча злочинність, військова злочинність, злочинність мігрантів).

Значення Особливої частини полягає в тому, що вона збирає і накопичує значний емпіричний матеріал про окремі прояви злочинності, виявляє різноманітні ознаки і властивості певних злочинців, уточнює причинно-наслідкові комплекси, які породжують, обумовлюють окремі види (групи) злочинів, конкретизує заходи боротьби з ними. З цього випливає висновок: завдання Особливої частини полягають у тому, щоб, з одного боку, забезпечувати загально кримінологічні теорії фактичними даними, а з другого - надавати правоохоронним органам конкретні рекомендації, які спрямовані на удосконалення їх діяльності з протидії злочинності.

Головне завдання Особливої частини кримінології полягає у вивченні кримінологічних понять та характеристик окремих видів і груп злочинів, а також у розробленні комплексних заходів з їх попередження. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що в предмет цієї частини кримінології входить:

- розчленування всієї маси злочинності на специфічні види і групи злочинів та опис їх кримінологічного поняття;
- з'ясування аналітичних кількісно-якісних характеристик цих видів і груп злочинів;

- виявлення факторів і причин, які обумовлюють їх вчинення;
- розробка рекомендацій та пропозицій з їх попередження.

Кримінологічна характеристика конкретного виду злочинності охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, описування особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви і цілі їх злочинної поведінки. Кримінологічна характеристика в такому її розумінні містить у собі достатню інформацію про певний вид (групу) злочинів. Що ж до їх причин та умов, то вони лежать в іншій площині.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

1. Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), які внутрішньо узгоджені між собою.

Система кримінології базується на двох підставах: предметі дослідження, яка складається з чотирьох основних частин (вчень про злочинність, про детермінацію злочинності, про особу злочинця та жертву злочинів, про засоби протидії злочинності) та рівні узагальнення науково-практичної інформації, яка складається з двох частин (Загальна та Особлива частини).

2. Загальна частина вивчає теоретичні проблеми злочинності як такої, дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, системи, методології і методики досліджень, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій. Центральне місце в Загальній частині посідають також проблеми особи злочинця, детермінанти злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування та протидії злочинності.

3. Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи протидії їм. Це зокрема, такі види злочинності, як: організована, корупційна, рецидивна, професійна, економічна, агресивна, корислива, екологічна, необережна, пенітенціарна, жіноча, неповнолітніх та молоді, а також “фонові” явища – бродяжництво, пияцтво, наркоманія, проституція.

Головне завдання Особливої частини кримінології полягає у вивченні кримінологічних понять та характеристик окремих видів і груп злочинів, а також у розробленні комплексних заходів з їх попередження

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки:

1. Кримінологія – це соціально-правова наука, яка вивчає сутність, закономірності та форми прояву злочинності, її детермінанти, особу злочинця та інші категорії правопорушників, які можуть встати на злочинний шлях, а також систему попередження злочинності

2. Предмет кримінології складають чотири елемента: злочинність як соціально-правове явище; особа злочинця; причини та умови (детермінанти) злочинності; попередження злочинності.

3. Завданням кримінології є комплексний аналіз процесів та явищ, з якими пов'язано існування злочинності та розробка на цій підставі прогресивних форм і методів попередження злочинності; виявлення і наукове вивчення причин та умов злочинності, аналіз тенденцій і закономірностей злочинності, її стану, рівня, характеру та структури; встановлення осіб, здатних в силу їх поведінки, скоювати злочини, їх вивчення з метою проведення щодо них профілактичних заходів; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню діяльності правоохоронних органів; вивчення передового досвіду зарубіжних держав; розробка та внесення пропозицій по удосконаленню кримінального законодавства та інші.

4. Функції кримінології: описова, пояснювальна, прогностична, практично-перетворювальна.

5. Методологія розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів і прийомів, якими наука користується при описі, вивченні і аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань. Залежно від структури і конкретики методологічного аналізу виділяються два рівні методології: на першому, найбільш високому рівні знаходиться загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення об'єктів і явищ дійсності; другий рівень займає окрема (галузева, спеціальна) методологія конкретної наукової галузі.

6. Метод – це основні шляхи і способи збирання, оброблення зібраних даних про будь-яке явище. Він засновується на знаннях про об'єкт дослідження і полягає в діях дослідника, спрямованих на оволодіння інформацією про цей об'єкт. Для збирання і оброблення кримінологічної інформації практикується застосування різних методів, серед яких виділяють наступні основні методи: соціологічний, статистичний, історико-порівняльний, психологічний, математичний та метод системного аналізу.

7. Кримінологія відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем носить комплексний характер і перебуває на стику філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо.

8. Система кримінологічної науки – це розчленування, розділення єдиних кримінологічних знань на однорідні компактні частини (блоки), внутрішньо узгоджені між собою. За предметом дослідження кримінологія складається з чотирьох основних частин: а) вчення про злочинність; б) про детермінацію злочинів; в) про особу злочинців та жертву злочинів; г) про засоби протидії злочинності. За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія поділяється на Загальну і Особливу частини.

Загальна частина вивчає поняття кримінології, її предмет, завдання, функції, систему, методологію та методи, історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій, проблеми злочинності, особи злочинця, детермінанти злочинності, віктимологію, кримінологічне прогнозування та планування заходів протидії злочинності, попередження злочинності тощо. Особлива

частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи протидії їм.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної крмінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА № 2. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН КРИМІНОЛОГІЇ (вивчається самостійно)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Основні періоди розвитку кримінології.
2. Виникнення класичної школи кримінального права.
3. Позитивістський напрям у кримінології.
4. Виникнення соціологічного напрямку в кримінології.
5. Психологічні підходи до причин злочинності.
6. Сучасні кримінологічні теорії.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Інструкція про єдиний облік злочинів, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Державної податкової адміністрації України, Державної митної служби України, Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи, Державної судової адміністрації України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством оборони України, Адміністрацією державної прикордонної служби України, Державним департаментом України з питань виконання покарань від 25.05.2010 р. № 21/135/281/240/499/ 354/367/159/69.
2. План заходів МВС України на 2011 р. із забезпечення виконання Указу Президента України від 12.01.2011 р. №24/2011 «Про план заходів із виконання обов'язку та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи», затверджених МВС України від 6.04.2011 р.
3. Програма протидії злочинам проти життя та здоров'я особи на 2008-2012 рр., затверджена Рішенням колегії МВС України від 25.07.2008 р. № 17км/1.
4. План заходів МВС щодо протидії расизму та ксенофобії на період до 2012 р., затвердженого розпорядженням МВС України від 18.02.2010 р. №94.
5. Про затвердження системи оцінки діяльності органів внутрішніх справ України на основі нових критеріїв: Наказ МВС України від 25.05.2010 р. № 197.
6. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. - Київ, 1997.
7. Лихолоб В.Г. Правопорушення: правова та моральна оцінка. - К., 1994.
8. Шакун В.І. Урбанізація і злочинність. - К., 1996.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

З'ясувати основні етапи розвитку кримінологічної науки у світі та в Україні за допомогою історико-правового методу та системного викладення основних положень розвитку кримінології у світі, допомогти курсантам у з'ясуванні питань, передбачених для са-мостійного вивчення в межах даної лекції під час самостійної підгото-вки.

ВСТУП

Кримінологія - це комплексна наука, що вивчає злочинність як соціальне явище, особу злочинця, причини й умови виникнення злочинності, шляхи та засоби запобігання злочинності, її профілактики.

Проблема злочинності завжди була й сьогодні залишається однією з найзлободенніших і політично гострих. Думки з цього приводу були полярні: як з погляду розуміння того, що ж таке власне злочинність і особи, які скоїли злочини, так і з погляду того, а як же боротися з нею, якими шляхами, методами та заходами. Свій внесок у вивчення злочинності, а також у формування соціального порядку зробили священнослужителі, філософи, літератори, представники різних галузей науки.

Початком розвитку кримінології як науки вважають працю Ч. Беккарія (1738-1794 рр.) "Про злочини і покарання" (1764 р.), у якій він сконцентрував увагу на проблемі злочину та судів. Термін "кримінологія" ввійшов у науковий обіг у 1885 році, коли італієць Р. Горофало видав книгу з такою назвою.

Боротьба зі злочинністю, як свідчать теорія та практика різних держав, можлива тільки у двох основних напрямках. По-перше, це призначення кримінального покарання за вчинений злочин, і по-друге, - запобігання державою, суспільством, громадянами суспільно-небезпечних діянь, які можуть бути вчинені.

Отже, відповідно до двох практичних напрямків у боротьбі зі злочинністю в теорії права формувалися дві наукові галузі, покликані розробляти засоби її подолання. Перша галузь заснована на юридично-догматичному методі вивчення злочинів. Вона як сукупність (система) правових ідей, поглядів, принципів та уявлень розробляється теорією кримінального права. Друга галузь впливає з юридично-соціологічних теорій, в основі яких лежать конкретно-соціологічні методи вивчення таких явищ, як злочинність, особа злочинця, запобігання злочинності й певним видам злочинів. Ця самостійна система поглядів, ідей і концепцій охоплюється кримінологічною наукою

I. ОСНОВНІ ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ КРИМІНОЛОГІЇ

Задля глибокого вивчення будь-якої науки, і кримінології також, необхідно засвоїти не тільки сучасне становище розвитку науки, а й дослідити початки її становлення, основні етапи розвитку, засадничі ідеї, концепції та

погляди. Починаючи зі стародавніх часів, проблеми існування злочинності й заходи боротьби з нею привертали увагу філософів, юристів і представників інших галузей знань.

Одна з найпоширеніших класифікацій кримінологічної думки відокремлює три основних періоди розвитку науки: класичний (із другої половини XVIII ст. до останньої третини XIX ст.); позитивістський (з останньої третини XIX ст. до 20-х рр. XX ст.); сучасний від 30-х рр. XX ст. дотепер.

Класичний період кримінології впливає безпосередньо з ідейних течій просвітництва періоду переходу від феодалізму до капіталізму (XVII-XVIII століть). Він передував, а потім супроводжував перетворення в державному, суспільному та духовному житті, що зумовлювалися буржуазно-демократичними революціями в Європі. Під класичною школою кримінології слід розуміти систему ідей про злочини й боротьбу з ними, що сформувались у межах, так званої, класичної школи кримінального права, котру заснував Ч. Беккарія з Мілана. Основні положення свого вчення він сформулював у вже згадуваній праці "Про злочини і покарання".

Від науки класичного періоду позитивістська кримінологія відрізнялася широким застосуванням статистичних та інших фактичних даних про вчинені злочини. Позитивістська кримінологія розвивалась у двох основних напрямках – біологічному й соціологічному. Незважаючи на суттєву відмінність поглядів крайніх представників цих напрямів, межа між ними з часом дещо розмилась і відбулося взаємне проникнення, що проявилось, зокрема, у появі психологічних теорій кримінології.

На сучасному етапі розвитку суспільства, коли поглиблюється прірва між добром і злом, потреба у ґрунтовних кримінологічних теоріях та побудовах виявляється дуже гостро, оскільки злочин є одним із крайніх проявів зла та потребує глибокого осмислення з позицій як філософії, так і практики юриспруденції.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, варто підкреслити, що ще до виникнення кримінології як науки питання запобігання злочинам були об'єктом зацікавленості багатьох вчених, починаючи від античних часів.

2. ВИНИКНЕННЯ КЛАСИЧНОЇ ШКОЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Під класичною школою кримінології слід розуміти систему ідей про злочини та боротьбу з ними, що сформувались у межах так званої класичної школи кримінального права, яку заснував Ч. Беккарія.

Чезаре Беккарія (1738-1794) у 26 років написав книгу "Про злочини і покарання" (1764 р.). Вона була першою в історії спеціальною працею на цю тему.

Названа робота складається із сорока шести параграфів, серед яких є і такі: походження покарання; право покарання; тлумачення законів; домірність між злочинами та покараннями; ціль покарань; таємні обвинувачення; про

катування; негайність покарань; м'якість покарань; про страту; про призначення ціни за голову злочинця; як запобігти злочинові; про науки; виховання.

Із цього переліку видно, наскільки широке коло питань розглядає автор.

Перебуваючи під сильним впливом природного права та суспільного договору Ж.-Ж. Руссо, Ч. Беккарія вважав, що злочинність може бути ліквідована через створення гарних, ясних законів і просвітництво, а також через виховання людей. Він вимагав встановлення рівності всіх перед законом і судом, щоб покарання відповідали суспільній небезпечності вчиненого злочину, щоб принцип "немає злочину, немає покарання без вказівки на це в законі" став непорушним у діяльності органів юстиції. Якщо держава бажає добра своїм громадянам, то її закони повинні ґрунтуватися на законах природи, а її дії мають відповідати інтересам суспільства. Ч. Беккарія всебічно викладає ідею запобіжного впливу покарання, що здатне виробити внутрішні спонукання, які утримують від прояву "пристрастей", котрі мотивують злочини. Та для цього покарання повинне бути публічним, негайним, необхідним і співмірним діянню. Краще попередити, аніж карати злочин. Отож, на перше місце він висуває завдання забезпечити повноправність громадян у державі та суспільстві, нагадуючи, що раби, судячи з історичного досвіду, завжди більш жорстокі, ніж вільні люди. Ч. Беккарія виділяє також суспільну допомогу незаможним, вимога ясності та визначеності законів, тому що відсутність чітких дефініцій і надмірність заборон формують "мораль правопорушників". Вирішальна роль належить постійному та повсюдному роз'ясненню закону.

Ч. Беккарія виступав за звільнення кримінального права від релігійної моралі, яка повинна бути відділена від чесноти людської, так званої, політичної. Людська й державна справедливість не тотожні, як не тотожні божественна мораль і природна чеснота. "Злочин, - говорив він, - не порок, що впливає зі злої волі злочинця, а продукт соціального середовища". Цим він переносив вину з особи, що скоїла злочин, на суспільний лад. Ч. Беккарія обстоював гармонію суспільних і особистих інтересів громадян. Він категорично заперечував проти застосування страти й особливо проти катувань для встановлення співучасників злочину. "Вони не потрібні та не корисні". Він був переконаним противником помсти. Із розвитком культури та просвітництва суворість покарання буде послаблюватися. "Не жорстокість покарань, а неминучість їх накладає міцну узду на злочин. Інакше кажучи, або закон позбавляється загальної поваги, або ж саме поняття про честь і моральність послаблюється. Покарання безсилі. Треба попереджати злочини, а сучасну страту замінити позбавленням волі, поєднану з працею".

Беккарія розробив класифікацію злочинів, виходячи з об'єкта зазіхання, ступеня заподіюваної суспільної шкоди, навмисності чи ситуації, при якій вчиняється злочин, мотивації. Зокрема, виділені такі мотиви, як почуття безнадійності, убогість (до того ж мотив справжньої убогості тонко відокремлюється від відчуття убогості при порівнянні з рівнем життя багатих людей) та дармоїдство.

Основні кримінологічні принципи Ч. Беккарія. У своїй праці Ч. Беккарія систематизував філософсько-кримінологічні ідеї своїх попередників і надав їм форми правових принципів: краще запобігти злочинові, аніж карати; хочете запобігти злочинові? Зробіть так, щоб закони були ясними, простими, щоб уся сила нації була зосереджена на їхньому захисті; повинна бути домірність між злочинами й покараннями; єдиним і щирим мірилом злочинів є шкода, котру вони заподіюють нації; для досягнення мети покарання досить, щоб зло покарання перевищувало вигоду, що досягається злочином; ціль покарання полягає не в катуванні та мучінні людини (...), ціль покарання полягає тільки в тому, щоб перешкодити винному знову принести шкоду суспільству й утримати інших від здійснення того ж; чим швидше настає покарання за злочин, тим воно ближче до нього, тим воно справедливіше, й корисніше; упевненість у неминучості хоча б і помірною покарання зробить завжди більше користі, ніж страх перед іншим, більш жорстоким, але супроводжуваний надією на безкарність; страта не може бути корисною, тому що вона подає людям приклад жорстокості...; • право тлумачити закони не може належати суддям лише тому, що вони не законодавці... Немає нічого не безпечнішого за загальноприйнятну аксіому, що варто керуватися духом закону... Дух закону залежав би від гарної чи дурної логіки судді, від гарного або дурного його тлумачення. Ідеї Ч. Беккарія мали величезний резонанс не тільки в науковому середовищі. Багато монархів намагалися реалізувати їх на практиці. Король Пруссії Фрідріх II дуже високо цінував ідеї Ч. Беккарія та намагався втілити їх у життя у своєму королівстві. У визначеній мірі його ідеї були реалізовані у Французькому кримінальному кодексі 1791 р.

Значення ідей Дж. Говарда в кримінології. Британець Дж. Говард (1726-1790) дуже багато часу присвятив вивченню становища ув'язнених у в'язницях різних країн світу. У 1777 р. він видав основну працю свого життя "Стан в'язниць в Англії й Уельсі". Дж. Говарду вдалося домогтися окремого утримання не тільки чоловіків і жінок, але й ізолювати неповнолітніх злочинців від дорослих та навіть розділити злочинців залежно від виду вчиненого злочину. Його ідеї вплинули на світову практику тюремного ув'язнення і я. Дж. Говард особисто сприяв поширенню гуманного та раціонального поводження з ув'язненими в різних державах. Праці Дж. Говарда вплинули на гуманізацію системи покарання в усьому світі. Через кілька десятиріч його ідеї перейняті в Американський континент, де було заведено розглядати в'язницю як своєрідний примусовий монастир. Подібно до ченців, злочинців утримували в одиночних камерах, які повинні були сприяти їхнім міркуванням про сенс життя. У 1821 р. перевірили ефективність повної ізоляції як методу зміни поводження з ув'язненими, помістивши 80 осіб у камери одиночного утримання. Через рік 5 ув'язнених померли, 1 збожеволів, а кількість осіб з подавленою психікою була настільки великою, що губернатор помилював 26 осіб і наказав перевести інших на режим спільного утримання. Цікаво, що, за відгуками начальника в'язниці, не було жодного випадку виправлення.

Теорія покарання Бентама. Англійський учений Ієремія Бентам (1748-1832) розробив свою теорію покарання, що вплинула на розвиток науки про злочинність. Цей досвід він виклав у роботі "Паноптикум" - трактаті про раціональне облаштування в'язниць на засадах одиночного утримання та центрального нагляду з наявністю необхідних майстерень, шкіл, лікарень задля виправлення та перевиховання ув'язнених. Бентам сконструював ідеальну модель злочинця та процесу прийняття ним рішення перед вчиненням злочинного діяння. Той оцінює позитивні та негативні наслідки порушення закону й залежно від того, що злочин принесе більше - позитивного чи негативного, вирішує, вчинити його або не вчинити. Бентам вивів низку принципів призначення покарання злочинцям: потрібно, щоб зло покарання перевершувало вигоду злочину; чим менша неминучість покарання, тим більшою повинна бути строгість його; чим тяжчий злочин, тим більше можна зважити на покарання жорстоке для подальшої надії запобігти злочинів; однакові покарання за однакові злочини не повинні бути, що накладаються на всіх злочинців без вилучення. Слід взяти до уваги обставини, що мають вплив на чутливість.

Кримінологічні ідеї П. Фейєрбаха. Пауль Фейєрбах (1775-1833) - автор популярного в свій час підручника з кримінального права. П. Фейєрбах був одним із перших, хто почав відокремлювати з кримінального права в самостійній галузі пізнання філософію наказового права, кримінальну психологію, кримінальну політику, що може вважати початком відокремлення кримінології в самостійну науку. Він розробив кримінально-правову теорію психічного примусу, чи психічного залякування, як мети покарання. Покарання П. Фейєрбах поділяв на дві групи: покарання погрожувальні та покарання заподіювані. Мета першого - запобігання злочинів за допомогою страху, мета інших - демонстрація дієвості закону. Тож спочатку відзначаємо лише ідеї загального запобігання, хоча згодом, у трактаті про раціональну в'язницю Бентам досить чітко як вплив на злочинність визначив приватну превенцію перевиховання та виправлення злочинців у місцях позбавлення волі. В історію кримінології П. Фейєрбах увійшов і як автор двох оригінальних видань: "Дивні кримінальні судові справи" та "Опис дивних злочинів, виконаних по судових справах". У цих книгах учений приділив значну увагу аналізу причин злочинів і дослідженню особистості злочинця.

Кримінологічні ідеї Г. Гегеля. Німецький філософ Георг Гегель (1770-1831) спробував розробити більш послідовну теорію злочину й покарання. Пріроду злочинності Г. Гегель вбачав у особливій сутності правових законів: "Існують закони двоїсті за сутністю роду: закони природи та закони права. Закони природи абсолютні й мають силу самі в собі... У природі найбільша істина полягає в тому, що закон існує. У законах права розпорядження має силу не тому, що воно існує, тож кожна людина вимагає, щоб воно відповідало його власному критерієві". Абсолют, за Г. Гегелем, є Бог. Людство прагне вловити абсолютне право та відбити його в законах. Однак не завжди це відображення є адекватним. Кожна людина може мати власне уявлення про справедливість,

може конструювати своє власне право норми поведінки, котрі вона вважає справедливими. Ці норми не завжди збігаються з усталеними в суспільстві правовими законами. І людина нерідко воліє орієнтуватися саме на власні норми, а не на державні закони. Ця ідея Г. Гегеля має дуже глибокий зміст: чим справедливі закони, чим більша кількість громадян визнає їх такими, тим менше є бажаючих їх порушувати, тим нижчий рівень злочинності. На жаль, не часто законодавець прагне втілити гегелівську позицію в життя - звідси й зростання рівня злочинності.

Аналізуючи феномен злочинності, Г. Гегель висловив низку цікавих думок про способи впливу на неї. Величезне значення він надавав розумності державного ладу. Дійсною Г. Гегель визнає лише державу, в якій гармонійно переплітаються інтєреси суспільства й окремої особистості. Г. Гегель досить скептично оцінював практику поліцейської державності. Завдання поліції він убачав не в посиленому контролі за приватним життям. "Ціль поліцейського нагляду й опіки представити особі наявну можливість для досягнення індивідуальних цілей. Поліція повинна піклуватися про вуличне освітлення, будівництво мостів, установа твердих цін на товари повсякденного вжитку, а також про здоров'я людей". Досить цікаві думки Г. Гегель висловлював про боротьбу з корупцією: "В Афінaх існував закон, що пропонував кожному громадянину звітувати, на які засоби він живе; тепер же думають, що це нікого не стосується". Ідеї Г. Гегеля справили величезний вплив на сучасників, по-волі його теорія готувала серйозні зміни в практиці впливу на злочинність - її основний вектор був спрямований у майбутнє. У той же час концепції загальної та приватної превенції, розроблені представниками класичного напрямку карного права, виявилися більш привабливими для європейського законодавця, та саме вони стали на тривалий період орієнтирами кримінально-правової практики.

Значення класичного напрямку в кримінології. Роботи Ч. Беккаріа, Дж. Говарда, І. Бенґама, П. Фейєрбаха та їхніх послідовників сформували класичний напрямок кримінального права. У межах цієї школи розвивались і кримінологічні ідеї, що органічно погоджувалися з кримінальним правом. Природно, погляди класичного напрямку мали важливе значення для теорії кримінального права та практики його застосування. Однак вони містили в собі й багато плідних ідей, що стосуються основ кримінологічної науки. Насамперед, це висловлювання про запобігання злочинам як пріоритетної стратегії в боротьбі з ними. Уже тоді була сформульована думка, що "краще запобігти злочинів, аніж карати винних за вчинений злочин". Йшлося і про встановлення в суспільстві режиму законності, захисту прав і свобод особи, освіченості населення тощо. Так, власне, і сформульовані тоді принципи кримінального права та процесу мали й мають кримінологічну значущість. Усе, що спрямовано на боротьбу зі злочинністю у відповідній інтерпретації, це кримінологічні знання. До класичного напрямку надалі долучилися видатні юристи багатьох країн (у царській Росії Н. Таганцев, А. Кистяківський, Н. Сергієвський, Е. Немировський та ін.). Вони розглядали злочин і покарання з

боку юридичної форми, користуючись юридико-догматичним методом, специфікою якого є нормативізм, тобто відрив досліджуваних явищ від реальної соціальної дійсності. Вони створили велике й точне вчення про злочин і покарання, однак воно не було пов'язане з об'єктивними соціально-економічними умовами життя та перетворилося на систему абстрактних логічних побудов.

Жодних спроб розкрити об'єктивні закономірності існування злочинності, встановити її справжні причини вони не зробили. Та й не могли цього зробити, позаяк бачили в злочині лише акт вільної соціально недетермінованої волі людини. Здійснення злочинів потрактовувалося переважно як зумовлене моральними пороками, злою волею окремих людей. Якщо це так, то питання про глибокі причини злочинності, природно, знімалося. Через такі вихідні установки прихильники класичного напрямку не змогли пояснити значний ріст злочинності, що намітився в 2-й половині XIX ст., викликаний знеземелюванням селян, масовим їхнім відходом у міста, бурхливим розвитком капіталістичного виробництва, заснованого на важкій, виснажливій фізичній праці та твердій дисципліні, відсутністю нормальних матеріальних і побутових умов життя гнітючої більшості населення. Не могли вони запропонувати й конкретних, практично значущих заходів боротьби з цим соціальним злом. Були зігноровані також помітні досягнення природничих наук, які можна було використати для пояснення соціальних явищ, зокрема, злочинів. Усе це неминуче позначилося на авторитеті класичної школи та зумовило появу нових напрямків кримінологічних досліджень.

Недолік класичної школи полягає в тому, що в центрі обґрунтування кримінального покарання вона ставила злочин, а особу злочинця не лише відсувала на другий план, а й взагалі ігнорувала. Представники цієї школи вважали, що не повинно бути однакового покарання за два злочини, що завдали суспільству різної шкоди. Однак з цього твердження випливало, що в разі однакової кари за однаковий злочин однаковому покаранню повинні підлягати як дорослі, так і неповнолітні, як особа, що навмисно вчинила діяння, так і людина, котра вчинила таку ж дію у стані душевного хвилювання, як людина, що вперше вчинила злочин, так і рецидивіст.

Представники класичної школи сформулювали систему каральних принципів, насамперед: незволікання з покаранням; подібності між природою злочину та покарання; невідворотності покарання. Че. Беккарія, безперечно, слід вважати кримінологом, а класичну школу кримінального права, відповідно, школою кримінології ще й тому, що кілька розділів праці "Про злочини і покарання" спеціально були присвячені запобіганню злочинам. Саме Ч. Беккарія належать слова: "Краще запобігти злочинам, аніж за них карати". Найнадійнішим, але й найскладнішим і найважчим засобом запобігання злочинам він вважав удосконалене виховання.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ідеї класичної школи, безперечно, були плідними, але недооцінювали особливості особи у вчиненні злочину. Класична Іпкола спиралася тільки на "чистий розум" і майже не зважала на практику й фактичний матеріал про злочини та боротьбу з ними.

3. ПОЗИТИВІСТСЬКИЙ НАПРЯМОК У КРИМІНОЛОГІЇ

До передумов виникнення позитивістського періоду належать, з одного боку, значне поширення злочинності в середині XIX ст., що позначилося на європейському суспільстві, а з другого, - стрімкий розвиток природничих і гуманітарних наук. У науки, що вивчали особу, почали впроваджуватися прийоми з точних дисциплін, це зумовило виникнення антропології, соціології та статистики. Методологічною основою кримінологічних учень позитивістського періоду була філософія позитивізму, що виникла в 1-й третині XIX ст. і намагалася зібрати позитивний, кількісно визначений матеріал про різні аспекти життя суспільства. Своєю назвою ця школа вказує на бажання замінити абстрактні та філософські роздуми юридичними висновками і спостереженнями, що ґрунтуються на серйозних доказах. Від концепції вільної волі класичного напрямку позитивістська школа переходить до "причиновості" злочину.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Від науки класичного періоду позитивістська кримінологія відрізнялася широким застосуванням статистичних та інших фактичних даних про вчинені злочини.

Позитивістська кримінологія розвивалась у двох основних напрямках - біологічному та соціологічному. Незважаючи на суттєву відмінність поглядів крайніх представників цих напрямів, межа між ними з часом дещо розмилась і відбулося взаємне проникнення, що проявилось, зокрема, у появі психологічних теорій кримінології.

4. ВИНИКНЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО НАПРЯМКУ В КРИМІНОЛОГІЇ

Соціологічний напрямок з'явився внаслідок розчарування, втрати інтересу до суто біологічних аспектів вивчення злочинності. Спочатку він мав характер стихійного протесту гнітючої більшості криміналістці проти такого підходу до цієї проблеми, а з часом набув характеру різкої критики деяких положень антропологів. Після з'їзду Міжнародної спілки криміналістів у 1889 р. цей напрямок оформився організаційно й загалом концептуально. Для нього було характерне сполучення кримінально-правової доктрини та соціологічного бачення злочинності.

Кримінологи-соціологи цікавилися, передусім, залежністю між злочинним і соціальним середовищем. Серед причин злочинності вони називали, передовсім, соціальні обставини, що кореняться не стільки в порочному індивіді, скільки в порочному суспільстві. Основні принципи

соціологічного напрямку: злочин - явище соціальне; злочинцями не народжуються, ними стають під впливом несприятливого середовища.

Соціологічний напрям на початкових етапах був репрезентований теоріями соціальної дезорганізації та диференціального зв'язку.

Теорія соціальної дезорганізації пояснює злочинність на соціальному рівні та ставить психологію злочинця в залежність від процесу функціонування суспільства загалом. Цю теорію заснував французький соціолог Е. Дюркгейм, ідеї якого розвинув і доповнив американський вчений Р. Мертон. Методологічною основою цієї теорії є соціологія. Еміль Дюркгейм (1858-1917) стверджував, що на індивіда впливають "соціальні фактори", до яких належать зовнішні щодо нього образи мислення, дій. Учений виходив з того, що колективні схильності не є сумою схильностей окремих індивідів, а становлять щось інше, ніж суму поглядів окремих людей. На його думку, суспільна мораль завжди суворіша й безкомпромісніша, ніж індивідуальна. Мораль суспільства диктує конкретним людям правила поведінки.

Суспільству, що функціонує нормально, завжди притаманний високий рівень згуртованості. Він виявляється в тому, що більшість людей солідарні в ідеалах, уявленнях щодо позитивного й негативного. Періодично в разі порушення суспільної рівноваги, що може статись як через економічне лихо, так і через стрімке підвищення рівня достатку в державі, згуртованість людей послаблюється та суспільство дезорганізується. Зокрема, соціальна дезорганізація виявляється в явищі аномії. Цей запозичений з теологічного лексикону термін буквально перекладається як "безнормативність". Під аномією Е. Дюркгейм розумів соціальний факт як такий стан суспільства, за якого значно послаблюється стримувальна дія моралі та суспільство на деякий час втрачає вплив на людину.

Р. Мертон у 1938 р. опублікував статтю під назвою „Соціальна структура та аномія", в якій доповнив вчення Е. Дюркгейма тезою про те, що причиною аномії може бути суперечність між цінностями, до яких прагне суспільство та можливостями окремих членів суспільства досягти їх за правилами, що встановлені в суспільстві. Це призводить до того, що особа, яка не має можливості отримати ці блага за усталеними правилами, намагається їх отримати без правил. Так, пропаганді загальноприйнятим в американському суспільстві цілям досягнення особистого успіху й добробуту протистоїть обмеженість доступу до соціально схвалених каналів здобуття освіти, професії, багатства, майна, статусу. Для нижчих прошарків залишається тільки один шлях до успіху - порушення правових норм. Особливо це стосується молоді, коли вона після "ідеального" виховання, потрапляє в "доросле" життя й зазнає розчарування.

Теорію диференціального зв'язку розробив французький учений Габріель Тард (1843-1904). На відміну від Ч. Ломброзо, у праці "Закони наслідування" Г. Тард пояснює звикання до злочинної поведінки дією психологічних механізмів навчання та наслідування. Обидві його праці "Закони спадкоємства" й "Філософія покарання" (1890 р.) були надруковані в Парижі. Злочинців він

називав своєрідним "соціальним експериментом" і висловлювався, що юридичні диспозиції мають будуватися на психологічній основі, а не на інших покараннях за однакові злочини, що вважав несправедливим і спрощеним. Функція суду, на його думку, має зводитися до встановлення винуватості чи невинуватості обвинуваченого, а ступінь його відповідальності має визначати спеціальна медична комісія. Власне теорію диференціального зв'язку сформулював американський учений Едвін Сатерленд (1883-1950) у праці "Принципи кримінології". Теорія диференційованих асоціацій полягає в тому, що особа засвоює злочинну поведінку не тому, що має до цього схильність, а тому що бачить більше прикладів кримінальної поведінки. Відтак вона запозичує негативні моделі поведінки. Якби неповнолітній з дитинства мав інше коло спілкування, він став би іншою особою. Злочинні погляди та навички засвоюються дитиною здебільшого при безпосередньому неформальному спілкуванні (цьому також сприяє виховання в школі, відсутність психологічного контакту з батьками тощо).

Методологічною базою цієї теорії є соціальна психологія як наука про малі соціальні групи. Теорія Е. Сатерленда спрямована на пояснення індивідуальної злочинної поведінки. Згідно з цією теорією, злочинна поведінка виникає в результаті зв'язку окремих людей або груп з моделями злочинної поведінки. Злочинній поведінці вчать у процесі спілкування, здебільшого в групах; при цьому багато що залежить від тривалості й інтенсивності контактів. Навчання злочинній поведінці не відрізняється від звичайного навчання. Теорія диференціального зв'язку високо оцінюється у світовій, а особливо в американській кримінології. Водночас розглядувана теорія не позбавлена недоліків. Ґрунтуючись на положеннях цієї теорії, неможливо пояснити, чому окремі люди, котрі все життя прожили серед злочинців, ніколи не вчинили злочину та, навпаки, людина із законослухняного середовища вчиняє злочин. Теза про навчання злочинній поведінці не застосовна до ситуативних злочинців. Теорія диференціального зв'язку не бере до уваги індивідуальних особливостей особи та притаманну їй вибірковість поведінки.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, формування різних теорій щодо пояснення причин та умов злочинності і схильності окремих осіб до вчинення злочинів пояснювалися з різних точок зору і відповідно, кримінологами були сформульовані в різних кримінологічних теоріях (теорії соціальної аномії, соціальної дезорганізації, теорії диференціального зв'язку та інших).

5 ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРИЧИН ЗЛОЧИННОСТІ

У межах позитивістського напрямку кримінології розвивались і психологічні підходи. Дехто з кримінологів, вивчаючи злочинну поведінку, робить акцент на особі злочинця. Одночасно низька продуктивність психологічних досліджень пояснюється надмірним захопленням психологів соціальними, зокрема й математичними, методиками, що призводить до

"психо-логії без душі". Безперечно, психологія озброїла кримінологію методикою, а також психодіагностичними та психометричними методами. Важливе значення має спеціальне тестування злочинців, яке широко запроваджене за кордоном. Розроблені спеціалістами тести сприяють глибшому вивченню особливостей особи правопорушника, уможлиблюють порівняння останніх із законослухняними громадянами, запровадженню індивідуальних заходів запобігання повторній злочинній поведінці. Психологічні теорії застосовують для обґрунтування реалізації заходів поетапної корекції поведінки засуджених.

Теорія небезпечного стану. Перевірена часом, ця теорія надає для практичного використання теоретично обґрунтовану комплексну методику клінічної роботи з метою запобігання злочинам. Першу працю в цьому напрямі "Критерії небезпечного стану" написав у 1880 р. Р. Гарофало. Після Другої світової війни видатним представником цієї теорії був відомий кримінолог Ж. Пінатель. Ця теорія значно поширена в США й називається клінічною кримінологією.

Згідно з цією теорією, у конкретних випадках злочин виникає на ґрунті певного психічного стану, що схиляє людину до конфлікту із соціальними нормами. Зазвичай, небезпечний стан є тимчасовим і відповідає внутрішній кризі, що змінюється емоційною байдужістю, після якої настає егоцентризм, а потім лабільність (нестійкість), яка може знову перерости в кризу.

Небезпечний стан діагностують спеціалісти. При цьому важливу роль відіграє порівняння результатів дослідження особи з даними ситуації, в якій вона перебуває. При оцінюванні ситуації беруть до уваги, зокрема, матеріальні умови, вплив з боку оточення, наявність психотравмуючих факторів та ін. Діагноз визначає суворо індивідуальні профілактичні заходи.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, робота спеціалістів з переборювання небезпечного стану полягає в тому, щоб консультативно допомогти людині, яка переживає стрес, спрямувати її поведінку в певні соціальні межі, допомогти їй у розв'язанні проблем, відчувати безпеку, проявити повагу до людини й надати їй підтримку. Важливе значення надається усуненню зайвих емоцій. На базі стаціонарів подається практична допомога з метою подолання небезпечного кризового стану як особам, які утримуються в місцях позбавлення волі, так і тим, хто перебуває на волі. На кримінологічну експертизу у формі прогнозу її індивідуальної поведінки людини зважають при визначенні покарання за вчинений злочин, а також при вирішенні питання про звільнення від покарання.

6. СУЧАСНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ

На сучасному етапі розвитку суспільства, коли поглиблюється прірва між добром і злом, потреба в глибоких кримінологічних дослідженнях виявляється

дуже гостро, оскільки злочин є одним із крайніх проявів зла й потребує глибокого осмислення з позицій як філософії, так і практики юриспруденції.

До сучасних кримінологічних теорій і концепцій належать стратифікація, конфлікт культур, інтеракціонізм та стигматизація.

Концепція стратифікації з'явилася під впливом соціології, що поглиблює уявлення про структуру сучасного суспільства. Суспільство складається не тільки з класів, а й з інших соціальних груп, які створюються на різноаспектній основі (професійній, національній, віковій, ідейній, статевій та ін.). Між цими групами (стратами) існують суперечності, виникають конфлікти, що стають джерелом невдоволення, а іноді й поштовхом до порушення закону. Окремим (частковим) випадком є конфлікт культур. Яскравим прикладом прояву конфлікту культур є мігранти, котрим важко адаптуватися в умовах життя, що склались у корінного населення. Відомо, наприклад, що питома вага серед злочинців мігрантів, які перебувають на території США нетривалий час, істотно перевищує відповідні показники серед інших верств населення. Раціональні методи концепції стратифікації були б доцільними для пізнання природи злочинів, які вчиняються на міжнаціональному ґрунті, а також для злочинів, що випливають із суперечностей між різними верствами населення. Представником теорії конфлікту культур є Т. Селлін.

Інтеракціонізм (учення про взаємодію). Згідно з цією концепцією, причини злочинності можна подати схематично. Ядром концепції є постулат про те, що злочинна поведінка - це результат взаємодії особи та середовища. Зауважимо, що радянська кримінологія свого часу значно збагатилась ідеями інтеракціоністів, насамперед, щодо пояснення механізму вчинення конкретного злочину, що є наслідком зіткнення особи, котра має негативні нахили, із несприятливою життєвою ситуацією.

Стигматизація (таврування) - це психологічні й соціальні наслідки оголошення людини злочинцем. У результаті засудження людини (особливо, коли їй призначено покарання у виді позбавлення волі) їй немов би ставиться ганебне "тавро" особи другого сорту, що до того ж є небезпечною для суспільства. Таврування виявляється в негативному ставленні довколишніх до раніше засудженого, а також у внутрішньому засвоєнні людиною ролі злочинця. Особливе значення надається психо-логічній переорієнтації особи, що зазнала відчуження законо-слухняних громадян і зблизилась зі стилем життя інших злочинців. Концепція стигматизації має важливе значення не тільки для теорії, а й для формування кримінальної політики, та особливо для виправлення правової свідомості значної частини громадян.

У нашому суспільстві ідея помсти помітно поширена. Люди звикли бачити у злочинцеві не члена суспільства, що зробив помилковий крок, а ворога. Пояснення, що такі погляди примножують злочинність, повинні стати невіддільною складовою правової пропаганди.

Від початку 60-х рр. XX ст. у західних країнах та США значного поширення набули прикладні кримінологічні дослідження. Так, виникло кілька напрямів, які вивчають злочинність молоді, злочини, що вчиняються в сім'ї,

організовану та "білокомірцеву" злочинність. Відповідні дослідження організовує та фінансує не лише держава, а й бізнесові структури, благодійні та інші організації. Це свідчить не тільки про збільшення масштабу злочинності, що примушує залучати до боротьби з нею нетрадиційні сили, а й про все відчутнішу свідомість суспільства, що бажає вдосконалюватися.

Історія вітчизняної кримінології в 20-30-х рр. XX ст. У перші роки радянської влади продовжували свою діяльність представники дореволюційної соціолого-правової науки (М. Гернет, С. Познишев, М. Ісаєв, О. Жижилєнко).

У великих містах Росії було відкрито кримінологічні кабінети, зокрема, у Петрограді (1918р.), Саратові (1922 р.) та Москві (1923 р.). Аналогічні кримінологічні установи були створені й в Україні. У 1924 р. при Одеському будинку примусових робіт (тюрмі) за участю вчених університету було створено Кабінет з вивчення злочинності й особи злочинця з філіями в Харкові та Києві. Незабаром Кабінет став Всеукраїнським, а в 1930 р. перетворився на Всеукраїнський кримінологічний інститут у Харкові. У цей період інтенсивно вивчалися соціологія злочинності та її види, особа злочинця, мотивація злочинної поведінки, здійснювалися цікаві дослідження, видавалися збірники наукових статей і монографії: "Моральна статистика" (М. Гернет, 1922 р.), "Преступность и самоубийство во время войны и после нее" (М. Гернет, 1927 р.), "Юные правонарушители" (В. Куфаєв, 1924 р.), "Криминальная психология. Преступные типы" (С. Познишев, 1926 р.).

Всеукраїнський кабінет в Одесі щорічно з 1927 по 1930 рр. видавав збірник "Изучение преступности и пенитенциарная практика". У вивченні злочинності того часу брали участь і практичні працівники суду, прокуратури, ОГПУ, НКВС, а також студенти. Для кримінологічних досліджень тієї пори були характерними порівняна незалежність від ідеологічних догм і прагнення розібратися не тільки в зовнішніх криміногенних факторах, а й у характеристиках особи правопорушника. Широко використовувалися досягнення біології, психіатрії, психології, теорія рефлексів М. Бехтерева та І. Павлова. Усе це суперечило сталінському режимові й не вписувалося в офіційно визнані ленінські твердження про корінну причину злочинності.

Починаючи з 1929 р. і до середини 30-х років XX ст., українська радянська кримінологія зазнала нищівного розгрому. Приводом стало обвинувачення низки російських й українських учених у пропаганді ідей Ч. Ломброзо, що призвели до закриття кримінологічних кабінетів і перетворення інститутів з вивчення причин злочинності в установи, які досліджували лише питання карної політики та кримінального права. Це ознаменувало ліквідацію кримінології як "буржуазної лженауки". Її викладання у вищих школах припинилося, проблеми запобігання злочинам знову перейшли до науки кримінального права.

Відродження кримінологічної науки в 60-х рр. XX ст. Кримінологічна наука відроджувалася поступово, починаючи з XX з'їзду КПРС. У пресі почали з'являтися статті, у яких наголошувалося на необхідності відновлення досліджень злочинності й розробки запобіжних заходів. Помітно поживавилася

робота кафедр кримінально-правових дисциплін юридичних факультетів щодо вивчення різних аспектів злочинності та її де-термінації.

Із 1957 р. проблеми кримінології почали вивчати на юридичних факультетах університетів і юридичних інститутів, секторах філософії та права низки Академій наук союзних республік. У 1957 р. було створено Всесоюзний науково-дослідний інститут (НДІ) криміналістики при Прокуратурі СРСР, а в 1963 р. - Всесоюзний НДІ з вивчення причин і розробки заходів запобігання злочинності при Прокуратурі СРСР. У 1964 р. в юридичних вищих закладах освіти було введено курс кримінології.

У 60-х рр. XX ст. були опубліковані важливі наукові праці з кримінологічної тематики, зокрема: С. Остроумова "Преступность и ее причины в дореволюционной России" (1960 р.); О. Сахарова "О личности преступника и причинах преступности в СССР" (1961 р.); О. Герцензона "Предмет и метод советской криминологии" (1962 р.); П. Михайленко, И. Гельфанд "Предупреждение преступлений - основа борьбы за искоренение преступности" (1964 р.); А. Герцензон "Введение в советскую криминологию" (1965 р.); П. Михайленко "Причины рецидива и борьба с ним в УССР" (1965 р.), "Борьба с преступностью в Украинской ССР" (в 2-х томах, 1966-1967 рр.), "Предупреждение преступности несовершеннолетних в УССР" (1967 р.), "Профилактическая деятельность районных (городских) органов милиции и следственных аппаратов при них" (1968 р.); В. Кудрявцев "Причинность в криминологии" (1968 р.); И. Карпец "Проблема преступности" (1969 р.); Н. Кузнецова "Преступление и преступность" (1970 р.); П. Михайленко, И. Гельфанд "Рецидивная преступность и ее предупреждение органами внутренних дел" (1970 р.); Г. Аванесов "Теория и методология криминологического прогнозирования" (1972 р.) тощо.

У 1966 рр. виходить перший підручник з радянської кримінології, підготовлений Всесоюзним інститутом з вивчення причин і розробки заходів запобігання злочинності.

Відродження кримінології в Україні. Наприкінці 60-х рр. XX ст. в Україні кримінологія почала відроджуватися в Київській вищій школі МВС СРСР (нині Національна академія внутрішніх справ України) та значною мірою це було пов'язано з ім'ям професора П. Михайленка. Тоді при Київській вищій школі МВС було створено науково-дослідну лабораторію, значну частку серед тематики якої становили кримінологічні проблеми. Нині на базі цієї лабораторії при Національній академії внутрішніх справ України функціонує НДІ, який уперше опублікував у відкритому виданні кримінальну статистику України з 1972 по 1993 рр. Координацію кримінологічних досліджень здійснював відділ кримінально-правових та кримінологічних проблем Інституту держави і права Академії наук УРСР. Наукові співробітники цього відділу наприкінці 60-х - початку 70-х рр. проводили широкі кримінологічні дослідження в різних містах України. У результаті цього були підготовлені та видані колективні монографії: "Попередження правопорушень неповнолітніх" (1967 р., відп. ред. М. Міхеєнко); "Боротьба з правопорушеннями і

злочинністю" (1969 р., відп. ред. І. Лановенко); "Кримінально-правова боротьба з хуліганством" (1971 р., відп. ред. Ф. Лопушанський); "Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність" (1971 р., відп. ред. І.П. Лановенко); "Теоретичні проблеми попередження правопорушень неповнолітніх" (1977 р., відп. ред. Ф.А. Лопушанський).

У цей час також була опублікована низка індивідуальних монографій, зокрема: І. Лановенком "Боротьба зі злочинами проти трудових прав і безпеки виробництва" (1977 р.), О.Я. Светловим "Боротьба з посадовими зловживаннями" (1970 р.). Значна увага приділялася підготовці навчально-методичної літератури для службового користування працівників правоохоронних органів. Так, за участю співробітників відділу був виданий навчальний посібник "Розслідування та попередження злочинів" (1970 р.).

Кафедри кримінології створено в Харківському юридичному інституті (нині Національна юридична академія ім.Я. Мудрого), Національній академії внутрішніх справ України, Одеській юридичній академії.

Розвиток кримінології в незалежній Україні. В Україні з 1991 р. відбулися суттєві соціально-економічні зміни. Почався перехід від командно-адміністративної системи господарювання до ринкової, від тоталітарної держави до правої. Та непослідовність, якою супроводжувався обраний шлях, обернулася негативними наслідками для життя народу. Невтішні результати реформування економіки призвели до спаду виробництва, розростання до загрозливих розмірів "тіньової" економіки, хронічних взаємонеоплатежів, незахищеності вітчизняного товаровиробника й інших негараздів, які загострили соціально-економічну та криміногенну ситуацію в Україні.

Отже, саме життя висунуло перед сучасною українською кримінологією низку складних завдань, що не могло не позначитися на предметі, тематиці та методиці наукових досліджень. Нині реорганізується система кримінологічних закладів, які дісталися в спадок від радянських часів, створюються нові дослідницькі центри. Уже на початку 90-х рр. ХХ ст. почали функціонувати спеціалізовані науково-дослідні установи. При Академії правових наук України в 1995 р. створено Науково-дослідний інститут вивчення злочинності. Один із трьох його відділів проводить власні кримінологічні дослідження. В Інституті держави і права НАН України роботу в цьому напрямку продовжує відділ кримінально-правових і кримінологічних проблем. Крім того, на відповідних кафедрах юридичних вишів країни працюють групи науковців, планові дослідження яких теж мають кримінологічне спрямування.

У 1971 р. на базі Київської вищої школи МВС СРСР була створена науково-дослідна лабораторія Всесоюзного науково-дослідного інституту МВС СРСР, яку очолив професор П. Михайленко, а згодом - відомий кримінолог професор А. Закалюк. Відтак лабораторія зазнала багато реорганізацій, у 1997 р. на базі цієї установи був створений Науково-дослідний інститут проблем боротьби зі злочинністю.

Функції координації в цій сфері покладені на Координаційне бюро з проблем кримінології, що створене при Академії правових наук України в 1995 р. Його завдання полягають: у плануванні й узгодженні фундаментальних і прикладних досліджень; у підготовці науково-педагогічних кадрів через аспірантуру (ад'юнктуру) та докторантуру; у забезпеченні навчально-методичною літературою юридичних вишів і факультетів, де читається курс кримінології; в організації проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів тощо.

У 1998 р. було створено Кримінологічну асоціацію України, завдання якої - об'єднання та координація зусиль учених і практичних працівників задля розвитку кримінології.

Основні напрямки розвитку кримінології на сучасному етапі. За ініціативою Кримінологічної асоціації України, Академії правових наук України та Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, за участю національних кримінологічних асоціацій країн СНД та Східної Європи 30.11.2000 р. в м. Києві пройшов 1-й з'їзд кримінологів України. Констатуючи істотні зрушення в організаційному забезпеченні кримінологічних досліджень в Україні після створення в травні 1998 р. Кримінологічної асоціації України, з'їзд визнав за необхідне: підвищити рівень координації наукових досліджень кримінологічного напрямку, вдосконалити їхній зміст і посилити практичну спрямованість подальшого розвитку міжнародного співробітництва в галузі кримінологічних досліджень, здійснити заходи щодо впровадження їхніх результатів у практику; удосконалити кримінологічну підготовку кадрів працівників судових та правоохоронних органів; визначити перспективи розвитку кримінологічних досліджень та їх організаційного, інформаційного та методичного забезпечення; визнати, що головною метою є проведення кримінологічних досліджень в Україні та впровадження їхніх результатів у практику, забезпечення прав і свобод людини, інтересів організованого на демократичних засадах суспільства, сприяння становленню правової держави.

В Україні нині проводиться низка кримінологічних досліджень, які охоплюють такі важливі проблеми, як: теорія та практика профілактики злочинів; значення "фонових" явищ у генезі злочинності; аналіз кількісних і якісних показників злочинності; удосконалення організації та методики кримінологічних досліджень; вивчення суб'єктивних детермінантів суспільно небезпечних діянь; узагальнення позитивного досвіду запобігання злочинам у зарубіжних країнах тощо.

У цьому напрямку плідно працюють відомі вітчизняні кримінологи - Ю. Александров, В. Борисов, В. Голіна, В. Глушков, І. Даньшин, О. Джу́жа, А. Закалюк, О. Костенко, Ф. Лопушанський, П. Михайленко, С. Тарарухін, В. Туляков, І. Туркевич та ін.

У зв'язку з цим необхідно відзначити також плідну діяльність секції кримінального права та кримінології Інституту держави і права імені Корецького НАН України, Міжвідомчого науково-дослідного центру при

Президентській координаційній раді з боротьби з корупцією та організованою злочинністю й Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності в Харкові.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, серед важливих напрямів кримінологічних досліджень в Україні останніми роками виокремлюються проблеми організованої та професійної злочинності, економічної злочинності, злочинності неповнолітніх і молоді, питання запобігання злочинності, запобігання та прогнозування рецидивної злочинності, кримінальної психології. Потреби практики висувають кримінологічну науку на відповідне місце в системі правоохоронних органів.

На цей час в Україні сформовано декілька серйозних кримінологічних шкіл (за місцем розташування їх осередків): київська (О. Джужа, В. Василевич, В. Глушков, О. Костенко, І. Богатирьов), харківська (В. Голіна, В. Ємельянов), одеська (В. Меркулова, В. Туляков) школи.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, в даній лекції ми розглянули основні етапи розвитку вітчизняної кримінологічної науки через призму систематизації кримінологічних знань та історико-правового огляду розвитку кримінологічної науки у світі.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної кримінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА № 3. ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Поняття злочинності та її ознаки.
2. Види злочинності.
3. Показники злочинності.
4. Латентна злочинність.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – №30. – Ст.141.
2. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. // ВВР України. – 1995. – №34. – Ст.266.
3. Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення: Закон України від 12.02.1991 р. (у редакції від 03.03.1998 р.) // ВВР України. – 1998. – №35. – Ст.235.
4. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 р. // ВВР України. – 1995. – № 10. – Ст.62.
5. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів: Закон України від 15.02.1995 р. // ВВР України. – 1999. – №36. – Ст. 317.
6. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.93 р. // Голос України. – 1993. – 5 серп.
7. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. // ВВР України. – 2002. – №10. – Ст.70.
8. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – №40. – Ст.338.
9. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 р. №143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – №8. – Ст.331.
10. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України від 10.07.2005 р. №1119/2005 // <http://www.rada.gov.ua>.
11. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки: Затверджена Указом Президента України від 25.12.2000 р. №1376/2000 // Юридичний вісник України. – 2001. – №3. – 18-24 січ.
12. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки: Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. №1767 // Юридичний вісник України. – 2007. – №2. – 13-19 січ.
13. Бабаев М. М. Социальные последствия преступности. – М.: Академия МВД СССР, 1982.
14. Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика,

причини и условия. - К., 1988.

15. Долгова А.И. Преступность и общество. – М., 1992.
16. Долгова А.И. Криминология. – М.: Издат. группа НОРМА-М, 1999. – 272 с.
17. Зелинский А.Ф. Криминология. Учебное пособие. – Х.: Рубикон, 2000. – 240 с.
18. Иншаков С.М. Криминология. Учебник. – М.: Юриспруденция, 2000. – 432 с.
19. Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. – М., 1992.
20. Ковалкин А.А. Латентная преступность и ее выявление органами внутренних дел: Учебное пособие / КВШ МВД СССР. – К., 1985.
21. Кондратюк Л.В. Система криминологических показателей и методы их вычисления. – М., 1978.
22. Криминология. Учебник. Под общ. ред. А.И. Долговой. - М.: Изд. группа ИНФРА, 2005.– 912 с.
23. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. - 2-е изд. перераб. и доп. – М., 2000.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Базується на визначенні понять “злочинності”, характеристик ознак злочинності, визначенні видів злочинності та їх характеристик, визначенні кількісних та якісних показників злочинності, визначенні поняття латентності злочинності та аналізі видів латентності.

ВСТУП

Злочинність є однією з найгостріших проблем сучасного українського суспільства. Згідно з результатами опитувань громадської думки, проведених в останні десятиліття, люди багатьох країн ставлять її за значимістю на друге-третє місце після проблем економічного характеру.

Багато мислителів приділили увагу цій проблемі. Перші думки з цього приводу можна знайти вже у Аристотеля і Платона, які висловлювались щодо злочинності, розглядаючи філософські проблеми суспільного устрою, етики людської поведінки. З початком формування суспільства сучасного типу увага до проблеми злочинності значно зросла.

Сучасний погляд на це явище почав формуватися у XIX ст. із запровадженням регулярних статистичних спостережень злочинності. Перші кримінальні статистичні звіти були складені у Франції у 1826 р. і з того часу почали друкуватися.

Проблемою визначення поняття злочинності та вивченням її кількісно-якісних характеристик займалися такі видатні кримінологи, як Віцин С.Е., Даньшин І.М., О.М. Джужа, Долгова А.І., Зелінський А.Ф., Карпець І.І., Кудрявцев В.М., Кузнєцова Н.Ф., Литвак О.М., Лунєєв В.В., Михайленко П.П., Хохряков Г.В., В.І. Шакур та інші.

1. ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ОЗНАКИ.

У радянській кримінології після її відродження визначенню злочинності не приділялося достатньої уваги. Так, у першому підручнику з кримінології (Криминология / Под ред. А.А. Герцензона, И.И. Карпеца, В.Н. Кудрявцева. – М., 1966. – С.55-57) цьому питанню був присвячений невеличкий параграф. У ньому вказувалось, що “злочинність містить у собі всю сукупність конкретних злочинів, вчинених у певний період часу в даному суспільстві, але не є простою сумою цих злочинів”. Далі розглядалися стан, структура та динаміка злочинності. Особливо підкреслювалось, що злочинність є явищем соціальним.

Найбільш серйозною працею в 60-х роках ХХ ст. про злочини і злочинність була монографія Н.Ф. Кузнецової “Преступление и преступность”. Злочинність, - на її думку, – це відносно масове, історично мінливе, соціальне, що має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, що складається з усієї сукупності злочинів, які вчиняються у певній державі у певний період часу. Основні положення цієї роботи дістали загальне визнання і відтворювалися у багатьох підручниках з кримінології.

Ряд авторів (Гілінський Я.І. та ін.) аналізували злочинність у більш широкому контексті, як вид поведінки, що відхиляється від встановлених суспільством соціальних норм. У деяких роботах злочинність пропонувалося розглядати як своєрідну систему (Аванесов В.А., Віцин С.Е., Долгова А.І.).

Для досліджень злочинності радянського періоду були характерні певні методологічні недоліки, які стримували розвиток наукових поглядів на цю проблему. Це, по-перше, ідеологічна забарвленість питання про злочинність, яка і досі не зникла повною мірою і продовжує обмежувати науковий пошук, знижує ступінь об’єктивності дослідження. По-друге, мало місце домінування юридичного підходу до розгляду злочинності при недостатньому застосуванні історичного, соціологічного, економічного та соціально-психологічного методів аналізу. По-третє, для значної кількості робіт характерним є загальнотеоретичний, умоглядний погляд на злочинність, явно недостатнє використання даних статистичного аналізу, результатів кримінологічних досліджень реального стану злочинності та окремих видів злочинів.

Сучасний кримінолог О.М. Джужа визначає злочинність як соціально обумовлене, історично мінливе, відносно масове, соціальне і правове явище, яке проявляє себе в сукупності суспільно небезпечних, кримінально-караних діянь і осіб, які їх скоїли, на окремій території (державі, регіоні, населений пункт) за певний період часу (Джужа О.М. «Кримінологія. Альбом схем (Загальна та Особлива частина)». – К.: НАВСУ, 1999).

Таким чином, злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками.

Злочинність є продуктом взаємодії певних типів середовища та особи, у зв’язку із чим можна виділити 2 її підструктури:

- стійку злочинність, у походженні якої провідну роль відіграють

особистісні характеристики (які це види злочинів ? – побутова злочинність (побутові вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, хуліганства, згвалтування);

- ситуативну злочинність, яка визначається більш сильним впливом середовища, ніж особистісних характеристик та складною ситуацією злочинної поведінки (які це види злочинів ? – економічна злочинність, наркозлочинність, професійна злочинність (вбивства на замовлення), терористична злочинність).

Якщо говорити про злочинність, необхідно сказати і про організовану злочинність – це складна система організованих злочинних об'єднань, що ведуть широкомасштабну злочинну діяльність, створюють для такої діяльності найбільш сприятливі умови, використовуючи при цьому як власні структури з управлінськими та іншими функціями по обслуговуванню цих формувань, їх діяльності та зовнішньої взаємодії, так і державні структури (органи влади та місцевого самоврядування, правоохоронні органи) та інститути громадянського суспільства (політичні партії та об'єднання, політичні та громадські рухи, громадські та релігійні організації).

Злочинність, як і будь-яке явище суспільного життя, має певні ознаки:

1. Злочинність є правовим явищем, і найбільш небезпечним видом соціального відхилення. Це її основна ознака.

Об'єктивно необхідною основою існування суспільства є стандартизація людської поведінки, встановлення соціальних норм, що обмежують її різноманітність шляхом визначення видів поведінки, які є корисними для суспільства, схвалюються більшістю його членів і підтримуються ними, а також тих, які пов'язані із заподіянням шкоди членам суспільства, засуджуються ним і тягнуть застосування покарання щодо осіб, які їх вчинили. Але в жодному суспільстві, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і виключити вчинення антисуспільних діянь. В соціології така поведінка називається такою, що відхиляється від встановлених соціальних норм. Це найбільш загальне формулювання, яке включає різні види соціальних відхилень – аморальні вчинки, порушення правил співжиття в побуті, правопорушення і, нарешті, злочини. Таким чином, злочин є актом поведінки людини, що порушує встановлені в суспільстві соціальні норми. Такі діяння, взяті в сукупності, шкодять суспільним відносинам, що склалися, руйнують єдність суспільства. Порушення правових заборон, передбачених саме в кримінальному законодавстві дозволяє віднести певне діяння до злочину і включити його в загальний масив показників злочинності. Відповідно, порушення правових норм, що не віднесені до кримінально-правових, не відноситься до злочину та злочинності, і складає лише певний вид правопорушення.

2. Злочинність – це соціальне явище.

Злочинність являє собою передусім вчинення частиною членів суспільства діянь, які спричиняють шкоду суспільству. При чому ці діяння є найбільш небезпечними серед усіх видів людської поведінки. Обґрунтованим є характеризувати злочинність як соціальне явище, властиве будь-якому суспільству. Це випливає з походження злочинності, її чинників, сутності та

наслідків. Наголошення на цьому не здається нам зайвим, оскільки в кримінології існував та й зараз існує досить потужний біологічний напрям, у рамках якого неодноразово висловлювалась ідея про біологічне походження злочинності.

Раніше вітчизняні кримінологи говорили про те, що злочинність притаманна лише класовому суспільству. Однак, як показав світовий досвід та досвід українського суспільства, і у безкласовому суспільстві вчинювалися злочини, від побутових до організованих та професійних. З часу створення безкласового суспільства у 1917 р. в суспільстві вчинялися злочини різними категоріями громадян: від декласованих, підданих експропріації (з більш високим освітнім рівнем), колишніх революціонерів, військовослужбовців, чиновників, до суто кримінальних злочинців (крадіїв, грабіжників, розбійників, хуліганів, вбивць, каторжників).

3. Злочинність за своєю суттю – явище шкідливе, що приносить шкоду як суспільству в цілому, так і конкретним його членам. Шкода, від вчинення злочинів може бути, як ви знаєте, матеріальна та фізична. А в цілому, можна виділяти і моральну шкоду, оскільки будь-який злочин негативно впливає на свідомість людини: один буде перебувати у стані страху, стресу, депресії, а інший вирішити – якщо іншим можна, то чому мені не можна, і вирішить вчинити аналогічний злочин. Крім того, злочинець, який потрапив в місця позбавлення волі піддається негативному впливу з боку оточення – таких же засуджених, і у нього може сформуватися бажання помститися жертві чи її родичам за призначене покарання.

4. Злочинність – історично зумовлене й історично мінливе явище. Вона виникла на певному етапі розвитку людського суспільства.

Протягом усього розвитку суспільства коло злочинів істотно змінювалося. Якщо у первісному суспільстві злочинності не було, то з появою перших державних утворень з'являються злочини і злочинність. В Руській Правді в якості злочинів виділялися «татьба» (крадіжка), розбій, вбивство, перелюбство, зґвалтування, вбивство. З ускладненням суспільних відносин збільшувалась і загальна кількість видів злочинів, ряд діянь були декриміналізовані, а то й взагалі перестали зустрічатися, виникли нові різновиди злочинних посягань. В період 1900-1917 рр. в Укладенні про покарання уголовні та виправні виділялися злочини проти імператора: посягання на життя царя, терористичні акти. В період 1917-1921 рр. більш актуальними були бандитизм, розбій. В період 1928-1938 рр. – викрадення державного майна: навіть збирання колосків на полі передбачало тривалі терміни позбавлення волі та вислання. В період 1937-1953 рр. – злочини проти держави : справа лікарів (які лікували Сталіна), заговори (проти існуючої влади: групи троцькістів, іноземних розвідників, шпівонів, пособників, розвал роботи підприємств). В період 1980-1989 рр. – незаконна індивідуальна підприємницька діяльність. В період 1985-1995 рр. – розбої, вимагання майна приватних підприємців, катування.

5. Злочинність є відносно масовим явищем. Це означає, що абсолютна

більшість актів поведінки в суспільстві є соціально-позитивними або соціально-нейтральними. Соціальні відхилення позитивного характеру (героїчні вчинки, випадки самопожертви, спасіння на пожежах, потопаючих), і соціальні відхилення негативного характеру, в тому числі злочини, становлять дуже невеликий відсоток актів людської поведінки. Тим не менше, вони поширені в сучасному українському суспільстві та істотно впливають на його життя. Визначити і обґрунтувати якісь кількісні параметри злочинності, які є “нормальними” для суспільства, наука в даний час не може. Рівень злочинності є дуже різним залежно від низки економічних, соціальних, політико-правових, культурно-історичних та соціально-психологічних факторів, що діють в кожній країні.

6. Злочинність має кримінально-правовий характер – оскільки лише порушення кримінального закону складає статистичні показники злочинності.

7. Злочинність гальмує соціальний розвиток суспільства – кошти, які могли б бути витрачені на розвиток освіти, медицини, виплату стипендії чи пенсій, та в цілому на соціальну сферу – витрачаються на утримання правоохоронних структур, утримання ув'язнених в СІЗО та засуджених в тюрмах та колоніях.

8. Злочинність призводить до дезорганізації соціальних структур – злочини. Вчинені на підприємствах, в установах, організаціях порушують їх роботу, перешкоджають розвитку виробництва; викрадення новітніх наукових розробок, промислових зразків – вимагає посилення системи охорони та безпеки, а в цілому – не на розвиток виробництва, а на його захист.

9. Злочинність порушує суспільний спокій, викликає почуття страху у людей – більшість населення адекватно реагує на вчинювані злочини. Але вчинення злочину відносно родича, сусіда, колеги – викликає почуття страху, що я можу стати наступною жертвою. А це призводить до підвищення емоційної напруги у суспільстві, намаганням громадян захистити себе та своїх рідних будь-якими способами (придбанням зброї – законно чи незаконно, обладнанням сигналізації, будівництвом високих парканів).

10. Злочинність породжує недовіру до держави та її правоохоронних органів – громадяни, спостерігаючи нестабільність в економіці, політиці, реальному житті пересічного громадянина перестали довіряти правоохоронцям. Високий рівень корупційності, за політизованість правоохоронців та державних чиновників призводить до формування недовіри у населення, небажання допомагати у виявленні та розкритті злочинів та пошуку злочинців. Це суттєво зменшує можливості правоохоронних органів у розкритті злочинів та використання можливостей негласного апарату.

Треба розрізняти злочинність у масштабі всієї держави або територіального підрозділу (область, місто, район, дільниця). Її необхідно обмежувати й у часі, прив'язувати до певного відрізка, періоду часу (рік, п'ятиріччя, 10, 15, 25 років і далі).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками. 2. Злочинність характеризується певною сукупністю ознак і є: найбільш небезпечним видом відхилення у соціальній поведінці особи; є соціально-правовим явищем, має певні негативні наслідки для жертви та злочинця, історично зумовлене й історично мінливе, масове явище, що має часову та територіальну поширеність.

2. ВИДИ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність класифікується за різними підставами. Класифікація злочинності допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох кримінологічних проблем, а по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань протидії злочинності загалом та окремим її різновидам.

1. За кількістю вчинених злочинів розрізняють первинну злочинність - сукупність злочинів, вчинених вперше та рецидивну злочинність - сукупність повторних злочинів. В якості особливого її різновиду останнім часом виділяється професійна злочинність - сукупність злочинів, що вчиняються постійно, на професійній основі, з певною спеціалізацією і є для злочинця основним джерелом прибутку.

2. За статтю виділяють злочинність чоловіків і злочинність жінок.

3. За віком – виділяється злочинність дорослих і неповнолітніх. Також можна розрізняти злочинність малолітніх (делінквентна поведінка осіб віком до 14 років), злочинність молоді (від 18 до 28-35 років) та осіб інших вікових груп. Виділяється останнім часом і злочинність осіб зрілого віку (36-50 років) і геронтологічна злочинність – злочинність осіб похилого віку.

4. За національністю – виділяється етнічна злочинність.

5. За віросповіданням – виділяється злочинність екстреміського характеру, релігійного сепаратизму (військові конфлікти в Афганістані, Чечні, Ізраїлі та Секторі Газа, Індії та Пакистані).

6. За сімейним становищем злочинців.

7. За мотивацією діянь виокремлюють корисливу, агресивну та агресивно-корисливу злочинність, корисливо-насильницьку та інші.

8. За територіальною поширеністю виділяють злочинність у містах та злочинність у сільській місцевості (міська та сільська злочинність).

9. За формою вини злочинність поділяють на умисну та необережну.

10. За сферами суспільного життя класифікують злочинність на політичну, економічну, службову, вуличну, озброєну, екологічну, корупційну, організовану, терористичну, злочинність військовослужбовців, правоохоронців, злочинність працівників пенітенціарної системи тощо.

11. За статусом злочинців – виділяють злочинність службову, корупційну (білокомірцеву), злочинність голубих комірів (чиновників середньої ланки,

менеджерів).

Можна назвати види злочинності і за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України (проти життя та здоров'я особи, статеві злочини, злочини проти громадського порядку та громадської безпеки та інші).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Злочинність як складне явище можна охарактеризувати за допомогою виділення певних її ознак та сфер вчинення злочинів і класифікувати за різними підставами: за кількістю вчинених злочинів, статтю, віком, мотивацією, територіальною поширеністю, формою вини, сферами суспільного життя тощо. Класифікація злочинності допомагає: 1) конкретизувати вивчення багатьох кримінологічних проблем, 2) є важливою для вирішення практичних завдань протидії злочинності загалом та окремим її різновидам. Для протидії кожному виду злочинності створюються відповідні правоохоронні структури та підрозділи у їх складі).

3. ПОКАЗНИКИ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у злочині, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності ОВС використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: “ціна злочинності”, латентність злочинів та інші.

Всі показники злочинності тісно пов'язані між собою. Зміна хоч одного з них в цілому, або в окремій частині веде до зміни характеристик злочинності взагалі.

Показники злочинності поділяються на кількісні та якісні.

Кількісні показники злочинності.

1. Стан злочинності — це число скоєних злочинів і осіб, що їх скоїли, на певній території за визначений період часу.

За територіальною ознакою стан злочинності в державі, наприклад, може бути поданий, як сукупність обласних показників, в області - через суму районних і так далі. По тимчасовій ознаці стан може визначатися за місяць, квартал, півріччя, рік і так далі.

Оцінюючи стан злочинності в тому чи іншому часовому інтервалі і у порівняльних поняттях “вище” і “нижче”, “більше” і “менше”, ми розглядаємо її як явище, яке послідовно змінюється на протязі певного часу, тобто в якості процесу.

Розглядання злочинності в якості процесу передбачає обов'язкове встановлення, стоїть чи ні за кожною кількісною зміною злочинності якісна зміна. Основою для визначення стану злочинності є кримінальна статистика.

При оцінці стану злочинності за кримінальною статистикою необхідно

мати на увазі:

- що в загальній кількості вчинених злочинів повинні бути враховані дані про кількість осіб, засуджених судами до різних видів покарань (як пов'язаних із позбавленням волі, так і не пов'язані з позбавленням волі – штрафи, громадські або виправні роботи);
- про кількість всіх осіб, переданих на виправлення до спеціальних установ пенітенціарної системи;
- кримінальні справи, припинені провадженням внаслідок недоказаності участі обвинувачених у вчиненні злочинів;
- дані про нерозкриті злочини;
- кількість злочинів та осіб, які їх вчинили, і які залишилися поза обліком і реєстрацією.

2. Рівень (коефіцієнт) злочинності - визначається із кількості злочинів, вчинених на тій чи іншій території з урахуванням числа мешканців за певний період часу на задане число мешканців, наприклад, на 1, 10 чи 100 тисяч. Розраховуються коефіцієнти злочинів та злочинців.

Коефіцієнт злочинів розраховується по формулі:

$K = (K_z \times \text{задане число мешканців}) : Ч_n$, де –

“K” - коефіцієнт злочинності;

“K_z” – кількість злочинів;

“Ч_n” – чисельність населення

Коефіцієнти дозволяють порівняти інтенсивність злочинності у різних адміністративно-територіальних одиницях з різною кількістю населення, а також у різні періоди в одному й тому ж районі, області з урахуванням кількості населення.

Коефіцієнт інтенсивності злочинності розраховується за формулою:

$K_{iz} = (K_z : Ч_n) \times ЗОЧ_n$, де –

“K_{iz}” – коефіцієнт інтенсивності злочинності;

“K_z” – кількість злочинів;

“Ч_n” – чисельність населення;

“ЗОЧ_n” – заздалегідь обумовлена чисельність населення, з розрахунку на яку визначається коефіцієнт.

Коефіцієнт злочинної активності населення (коефіцієнт злочинців) розраховується за формулою:

$K_{zan} = (K_{zl} : Ч_n) \times ЗОЧ_n$, де –

“K_{zan}” – коефіцієнт злочинної активності населення;

“K_{zl}” – кількість злочинців;

“Ч_n” – чисельність населення;

“ЗОЧ_n” – заздалегідь обумовлена чисельність населення, з розрахунку на яку визначається коефіцієнт.

У разі визначення кількості злочинів сумуються наступні дані:

- про злочини, провадження по справах яких закінчилося складанням обвинувального висновку;
- про злочини осіб, звільнених від кримінальної відповідальності за

різними підставами;

- про нерозкриті злочини або злочини, що розслідуються, відносно яких отримані повідомлення у встановленому законом порядку.

3. Динаміка злочинності - це зміни показників злочинності (стану, рівня, структури) за певний період часу. Показники злочинності повинні аналізуватися у русі, тобто динаміці. На динаміку злочинності як соціально-правове явище, впливають дві групи факторів:

- 1) це причини і умови злочинності, демографічна структура населення та інші соціальні процеси і явища, які впливають на злочинність;

- 2) зміни кримінального законодавства, розширюючи або звужуючи сферу злочинного.

Вивчення злочинності в динаміці має такі види:

- поточний, коли співставляються і порівнюються показники про злочинність за рік з даними за попередні роки;

- систематический, при якому злочинність аналізується послідовно по роках, і при цьому виділяються певні періоди часу (5, 10, 20 років і більше) або аналіз злочинності проводиться по етапах розвитку суспільства (зміна політичної влади, економічні реформи, зміна законодавства, декриміналізація);

- аналіз сезонних коливань злочинності (якщо у ньому є необхідність).

При вивченні злочинності в динаміці розраховуються темпи її приросту. Приріст злочинності – це загальний термін, що застосовується як у випадку збільшення показників злочинності (позитивний приріст), так і у випадку зниження показників злочинності (негативний приріст).

Аналіз динаміки злочинності в науково-практичному відношенні і для діяльності ОВС має наступні цілі:

- 1) надати уявлення про зміну показників за попередній (минулий) період, виявити тенденції та закономірності цих змін – як змінювалися показники умисних вбивств на протязі року та попередніх років;

- 2) на цій основі здійснити прогноз про майбутній можливий характер злочинності в близькому майбутньому, що являється підставою необхідного оптимального кримінологічного планування заходів протидії їй. Найбільш ефективними і виправданими є прогнози на 1-3 роки;

- 3) вирішити питання про необхідну зміну кількості та якості персоналу правоохоронних органів, що обслуговують територію або про створення нових підрозділів чи виділення окремих ліній роботи (у 1980-роках в підрозділах карного розшуку був умовний розподіл оперуповноважених за лініями роботи: корисливі злочини (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання), злочини проти особи (вбивства, тілесні пошкодження, зґвалтування, мужолозтво), незаконний обіг наркотиків (виготовлення та збут), квартирні крадіжки, угони автотранспорту та крадіжки із автомобілів. З 1992 р. було створено підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків і всі пов'язані із цим злочини перейшли до відділів БНОН. У 2001 р. було створено підрозділи по боротьбі з торгівлею людьми).

Якісні показники злочинності.

1. Структура злочинності розкриває її внутрішній зміст, співвідношення груп або окремих видів злочинів в загальній їх кількості за певний період часу на визначеній території, викреслених по різних групуючих ознаках: кримінально-правових, кримінологічних, соціально-демографічних та інших.

Основні показники структури злочинності:

1. Співвідношення злочинів за ступенем їх тяжкості.
2. Співвідношення умисних та необережних злочинів.
3. Співвідношення злочинів, класифікація яких дана в Особливій частині Кримінального кодексу України.

4. 8-10 найбільш розповсюджених злочинів (умисні вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, крадіжки, грабежі, розбої, хуліганство, незаконний збут наркотиків, незаконний обіг зброї).

5. Частка злочинності неповнолітніх та молоді.
6. Частка рецидивної та професійної злочинності.
7. Частка групової та організованої злочинності.
8. Співвідношення жіночої та чоловічої злочинності.

Приватним випадком структури злочинності є її географія злочинності – це розподіл злочинності за видами розселення людей по різних регіонах. Наприклад: на Півдні чи Сході України рівень злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів вищий, ніж в Західних регіонах; в промислових регіонах та містах рівень економічних злочинів вищий, ніж в сільськогосподарських. В містах розташування великих промислових підприємств більші показники викрадень майна із цих підприємств та збуту викраденого.

Територіальні різниці злочинності тісно пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку, з національними традиціями населення конкретних регіонів, їх звичаями, станом культурно-виховної роботи, організацією побуту і дозвілля та іншими факторами. Слід відмітити, що в обласних центрах вчиняється майже половина усіх злочинів по області, а в містах – до 70% на відміну від сільських районів.

2. Характер злочинності визначається кількістю найбільш небезпечних злочинів, і характеристикою особистості тих, хто вчинив ці злочини. З точки зору цього показника серед злочинності виділяють кримінальний професіоналізм, організованість, ситуаційний характер та інші характеристики.

Кримінальний професіоналізм – це антигромадська діяльність особливого типу, яка характеризується наступними рисами: наявністю у злочинців відповідних спеціальних знань та навичок, необхідних для заняття злочинною діяльністю; відповідною кримінальною спеціалізацією цих осіб, що проявляється у вчиненні однотипних злочинів; систематичним характером злочинної діяльності цих осіб; тим, що злочинна діяльність є основним джерелом прибутку. Час від часу професійна злочинність змінюється, пристосовується до нових умов, але антигромадська сутність її є сталою, а суспільна небезпечність зростає (кіллери по усуненню політичних конкурентів,

конкурентів по бізнесу; висока технічна оснащеність, якісна зброя).

Організована злочинність характеризується наступними рисами: плануванням злочинної діяльності; відносно стійким кримінальним зв'язком між членами групи та розподілом злочинних ролей (організатор, керівники груп, групи биків, виконавці тощо); кооперацією між членами різних злочинних груп; наявністю специфічних правил, норм поведінки, у тому числі взаємовідносини між членами групи; розробкою заходів захисту від виявлення їх злочинної діяльності та покарання за вчинені злочини; вербування до злочинної діяльності представників влади та правоохоронних органів тощо.

У зв'язку з тим можливо зробити висновок, що характер злочинності виявляється через структуру злочинності.

Кількісно-якісні показники злочинності були б не повними без віктимологічного аналізу. Багато злочинів обумовлені негативною поведінкою самих потерпілих. Але цей показник вимагає спеціального розгляду в окремій темі.

3. В числі показників, які характеризують злочинність, слід вказати на її наслідки – майнову, моральну, фізичну та іншу шкоду, яка завдається злочинами суспільним відносинам.

Майнова (матеріальна) шкода визначається в грошовому обчисленні, а шкода від агресивних посягань визначається в кількості випадків смерті; каліцтва; кількості робочих днів, пропущених у зв'язку з втратою працездатності потерпілими; в розмірах витрат на лікування та виплату по лікарняних листках тощо.

Питання щодо ціни злочинності вимагає розглядати не тільки пряму шкоду від протиправних посягань, але і побічну шкоду від злочинності, яка обчислюється за витратами суспільства, держави на протидію злочинності в цілому: утримання правоохоронних органів, навчання правоохоронців, забезпечення правоохоронців новітніми технічними засобами, кошти на утримування в місцях позбавлення волі затриманих, підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених, кошти на лікування потерпілих та відшкодування їм витрат від шкоди, заподіяної злочинами, витрати на роботу судів та адвокатів.

Отже, ціна злочинності дає уявлення про обсяг і характер прямої і непрямой шкоди, яка заподіюється злочинністю суспільству.

Характеристика злочинності буде неповною без урахування її латентної частини, без цього неможливо визначити реальний стан злочинності у суспільстві.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у злочині, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: “ціна злочинності”, латентність злочинності та інше.

4. ЛАТЕНТНА ЗЛОЧИННІСТЬ

Кримінальна статистика лише приблизно відображає стан злочинності, оскільки значна частина її не реєструється. Це так звана латентна, тобто прихована злочинність.

Латентна злочинність – це частина фактичної злочинності, що не отримала відображення в кримінальній статистиці та не потрапила в поле діяльності державних правоохоронних органів. Це сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці правоохоронних органів.

Латентність поділяється на види: і буває природною, штучною та пограничною.

1. Під природною латентністю – розуміється сукупність тих випадків, коли злочин був вчинений, але він залишився невідомим правоохоронним органам (кишенькові крадіжки, зґвалтування, хуліганство у побуті, насильство в сім'ї).

2. Штучна латентність – має місце тоді, коли факт злочину відомий, але з різних причин він не поставлений на облік правоохоронними органами (потерпілий повідомив про вчинену крадіжку курки чи свині з домоволодіння, але внаслідок її невеликого розміру і небажання правоохоронних органів погіршувати показники злочинів, він не реєструється; небажання правоохоронців розслідувати окремі категорії складно доказуваних справ – зґвалтувань, примушування до вступу у статевий зв'язок, або фактичне приховування більш тяжких злочинів і кваліфікація їх за менш тяжкими статтями – умисне вбивство перекваліфікується на тяжкі тілесні ушкодження, що потягли смерть потерпілого, тілесні ушкодження – на побої, викрадення транспортного засобу – на угон).

3. Гранична латентність – це коли злочин відбувся, але потерпілий не усвідомлює цього (кишенькова крадіжка).

У зарубіжній кримінології вирізняють такі види латентної злочинності:

- 1) злочини, які залишаються нікому невідомими;
- 2) антисуспільні дії, що по суті є злочинними, але не визнаються такими (частина підліткової злочинності);
- 3) невиявлені злочини, вчинені рецидивістами чи професійними злочинцями.

Проміжкову категорію становлять так звані напівприховані злочини або «сіра злочинність», тобто діяння, зареєстровані правоохоронними органами, але не розкриті або такі, що розкриті, однак підозрювані звільняються від відповідальності за недостатністю доказів вини.

Точних даних про розміри латентної злочинності немає. Тому стан латентної злочинності можна розрахувати за формулою:

$$Л.з. = Нз. + Нр.з. + Зв.,$$

де Нз. – незареєстровані злочини; Нр.з. – нерозкриті злочини; Зв. –

злочини, по яких не винесені обвинувачувальні вироки (але вони розкриті).

Існує також загальна формула обчислення латентної злочинності:

$З. л. = З ф. - З вр.,$

де $З ф.$ – злочинність фактична; $З вр.$ – злочинність врахована,

а також обчислення її рівня:

$P = .$

Для встановлення рівня латентної злочинності використовують загальні і спеціальні методи кримінології (Тема 1).

До загальних відносяться: виявлення громадської думки про стан латентної злочинності; експертна оцінка спеціалістів; вивчення документів правоохоронних органів, фінансово-ревізійного контролю, медичних закладів тощо.

Спеціальними методами можна назвати оперативно-розшукові заходи, аналіз динамічних рядів злочинів; дослідження періоду від їх вчинення до розкриття і запровадження санкцій; екстраполяцію; системно-структурний аналіз тощо.

Можна виокремити види злочинів, які найчастіше залишаються невиявленими, і навпаки.

Низький рівень латентності мають очевидні злочини, внаслідок чого інформація про них швидко розповсюджується (вбивства, розбої, грабежі).

Середній рівень латентності мають злочини, вчинення яких не настільки очевидне (крадіжки, хуліганство, зґвалтування). Потерпілі не звертаються у правоохоронні органи за захистом порушених прав, але і не приховують факт злочину (незначний збиток, невіра у можливість знайти злочинця чи доказати його вину тощо).

Високий рівень латентності мають злочини, вчинення яких у більшості випадків відоме лише злочинцю і потерпілому, причому останній часто зацікавлений у приховуванні злочину з різних мотивів (шахрайство, давання та одержання хабара, вимагання, ухилення від сплати податків). Такі злочини, з огляду на їх неочевидність і практично “нульову” активність потерпілого, залишаються невідомими.

Латентна злочинність залишається поза соціальним контролем і тому є особливо небезпечною, адже має такі негативні наслідки:

а) викривляє уявлення про фактичні розміри злочинності, її кількісні та якісні показники;

б) питання попередження латентної злочинності не враховуються і не плануються правоохоронними структурами;

в) якщо при розкритих злочинах заподіяні збитки певною мірою відшкодовуються, то у прихованих – цього не робиться;

г) відчуття безкарності заохочує осіб продовжувати злочинну діяльність і сприяє зростанню злочинності, особливо рецидивної;

д) латентна злочинність, оскільки вона все ж «помічається» оточуючими, руйнує їх моральні засади, що сприяє становленню інших осіб на злочинний шлях;

е) зменшує ступінь достовірності прогнозів злочинності та визначення найбільш ефективних напрямків попередження злочинності в цілому і латентної її частки;

є) заважає реалізації кримінально-правового принципу невідворотності відповідальності та покарання;

ж) підриває авторитет правоохоронних органів та держави в цілому;

з) знижує активність громадян у попередженні злочинів.

Як частина загальної злочинності, латентна злочинність містить у собі всі її ознаки, обумовлені тими ж соціальними чинниками та спричиняє матеріальну і моральну шкоду суспільству. Існують об'єктивні і суб'єктивні фактори латентної злочинності. Об'єктивні відносяться до обставин, за яких вчиняються злочини (недоліки у звітності і контролі, що перешкоджають розкриттю злочинів; відсутність письмових і речових доказів). До суб'єктивних факторів належать небезпечність особи, яка вчинила злочин; небажання потерпілого повідомляти про злочин; недоліки у роботі правоохоронних органів тощо.

Отже, латентну злочинність необхідно виявляти для того, щоб:

а) володіти інформацією про реальний стан злочинності на певній території;

б) визначити справжню структуру злочинності;

в) мати чіткіше уявлення про тенденції її розвитку;

г) встановити реальний розмір шкоди, заподіяної державі та громадянам;

д) у повному обсязі виявляти чинники злочинності та розробляти методи їх усунення чи нейтралізації;

е) точніше визначати заходи протидії злочинності як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Під латентною злочинністю розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці.

2. Розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну та граничну.

3. Виділяють три рівня латентної злочинності: високолатентна, середньо-латентна та низьколатентна.

4. Існують об'єктивні і суб'єктивні фактори латентної злочинності. Об'єктивні відносяться до обставин, за яких скоюються злочини

До суб'єктивних факторів належать небезпечність особи, яка скоїла злочин; небажання потерпілого повідомляти про злочин; недоліки у роботі правоохоронних органів тощо.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки:

1. Злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що включає в себе сукупність всіх

злочинів, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками.

2. Злочинність характеризується наступними ознаками: найбільш небезпечний видом соціального відхилення; соціально-правове, негативне, історично зумовлене й історично мінливе, масове явище, має часову та територіальну поширеність.

3. Злочинність класифікується за різними підставами: за кількістю вчинених злочинів, статтю, віком, мотивацією, територіальною поширеністю, формою вини, сферами суспільного життя тощо. Класифікація злочинності

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної крмінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох кримінологічних проблем, а по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань протидії злочинності загалом та окремим її різновидам.

4. Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у злочині, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: “ціна злочинності”, латентність злочинності та інше.

5. Під латентною злочинністю розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці.

Розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну та пограничну.

Виділяють три рівня латентної злочинності: високолатентна, середньолатентна та низьколатентна.

ТЕМА № 4. ДЕТЕРМІНАЦІЯ СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ. ЗАРУБІЖНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРИЧИН ЗЛОЧИННОСТІ (вивчається самостійно)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття кримінологічної детермінації.
2. Класифікація причин та умов злочинності.
3. Загальні чинники сучасної злочинності в Україні.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – №30. – Ст.141.
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – №40. – Ст.338.
3. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 р. № 143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – №8. – Ст.331.
4. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України від 10.07.2005 р. №1119/2005 // <http://www.rada.gov.ua>.
5. Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия. - К., 1988.
6. Зелинский А.Ф. Криминология. Учебное пособие. - Харьков: Рубикон, 2000. – 240 с.
7. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2-х кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. Джужа О.М. – К.: Юрінком-Інтер, 2001. – 352 с.
8. Литвак О.М. Про причини зростання злочинності та умови, що цьому сприяють: Деякі концептуальні положення // Віче. – 1997. – №11. – С.57-65.
9. Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е. Криминология: Учебник. Под ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Филонова. – Киев-Донецк, 1997. – 398 с.
10. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - М.: Издательство НОРМА, 1997. – 525 с.
11. Филонов В.П. Причины преступности. - Донецк, 1996.
12. Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. - М.: Юрист, 1999.–511 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Полягає у з'ясуванні поняття кримінологічної детермінації; визначенні поняття „причини злочинності” та їх класифікації, поняття „умови злочинності” та їх класифікації, характеристиці загальних чинників злочинності в Україні.

ВСТУП

Проблема детермінант злочинності займає одне з центральних міст у кримінології. Вона існує протягом тисячоліть, тобто значно раніше виникнення самої науки кримінології.

В минулому, та й зараз, названі проблеми не знайшли свого остаточного вирішення. Вони, як і раніше, залишаються дискусійними. Існує багато висловлювань, теорій і концепцій про те, що ж визначає й обумовлює існування і відтворення злочинності. Подібне становище є наслідком різних методологічних підходів і посилок, з яких виходять автори та прихильники цих теорій та концепцій. Тому, проблеми детермінації злочинності становлять найбільш складний розділ кримінологічних знань.

Коли розглядається поняття детермінант злочинності через спектр філософського вчення про причинність, то поряд із поняттям причини, яка викликає певний наслідок, неодмінно стоїть поняття умови, яка сама цього наслідку не викликає, але сприяє причині “виконати свою справу”. Терміни “причина” й “умова” законодавець не застосовує, але визначає, що при призначенні покарання враховуються ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного та обставини, що пом’якшують та обтяжують покарання (ст.65 КК України). Вони використовуються і кримінологією, хоча поряд з ними існує таке поняття як “детермінанти”, яке охоплює обидва вказані терміни. В цьому немає нічого дивного, адже причини і умови – складові елементами процесу детермінації, який, крім них, включає ще наслідок. Більш того, відштовхуючись від філософської суті цих понять, треба зауважити, що в кримінології між ними важко провести чітке розмежування. Так, відсутність потрібного досвіду і кваліфікованих фахівців, які б змогли організувати на високому рівні процес роздержавлення майна в Україні, були умовами злочинних проявів у ході приватизації. Але вони могли бути одночасно і причинами цих проявів, штовхнувши певних осіб на злочини.

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

При розв’язанні поставленої проблеми слід виходити з тієї безперечної обставини, що злочинність об’єктивно пов’язана з багатьма економічними, соціальними, суспільно-психологічними, організаційно-управлінськими, демографічними та іншими явищами і процесами, які в своїй сукупності (одні більшою мірою, інші - меншою) детермінують її.

Детермінувати (від лат. *determinare* – визначити) означає обумовлювати, прирікати, опосередковувати, викликати. Детермінізм включає усі зв’язки, які виражають залежність об’єктів, явищ, її існування та змінювання від будь-яких інших обставин. Існують різні види соціальної, в тому числі і криміногенної, детермінації.

Кримінологічна детермінація злочинної діяльності як один із видів соціальної детермінації, є різновидом універсального зв’язку криміногенних явищ.

Криміногенна детермінація виражається у двох основних видах – спричиненні (генетичний зв’язок - причина - наслідок) та обумовленні (зв’язок

сприяння, створення сприятливих умов для формування та реалізації причин) злочинності.

До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів тощо.

Причини та умови злочинності – це система негативних для відповідної суспільно-економічної формації та даної держави соціальних явищ, які детермінують злочинність як свій наслідок.

Причинами називають такі явища (або сукупність взаємозв'язаних явищ), які породжують, викликають інші явища – можливі їх наслідки. Причинність у суспільстві має соціальний, об'єктивний характер, тобто вона притаманна самим явищам дійсності.

Специфика причинного зв'язку – це зв'язок коли одне явище породжує інше явище. Причини злочинності мають множинний характер, тому повинна бути комплексність при підході до причинності.

Умови – це обставини, які: а) сприяють; б) перешкоджають реалізації причини та слідства; в) або створюють певний фон (колорит реалізації, який може бути природним, національним тощо).

Фактори – також поділяються на: а) криміногенні; б) антикриміногенні; в) фонові. Як комплекс причин, існує і комплекс умов.

Злочинність ми аналізуємо в плані існування двох кримінологічних принципів: а) системний підхід; б) принцип розвитку (не обов'язково це процеси еволюційні, вони можуть бути інволюційними).

Причини злочинності:

- соціально-психологічні обставини, що безпосередньо породжують і відтворюють злочинність та злочини як свій закономірний наслідок;
- основа та сутність наслідку;
- вихідний і визначальний елемент взаємозв'язку негативних соціальних явищ.

Умови злочинності:

- явища, котрі безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню;
- певним способом впливають на розвиток причинного зв'язку;
- сприяють або не перешкоджають породженню злочинності.

З огляду на це, під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

Умови – є другим після причин видом детермінант, їх зв'язок з причиною та наслідком називають обумовленням.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку. Кримінологія зараховує до умов злочинності ті об'єктивні обставини, що

супроводжують її причини та взаємодіють з ними і тим самим сприяють виникненню і поширенню злочинних проявів у суспільстві.

Здебільшого це недоліки у функціонуванні господарського та державного механізму, охороні правопорядку, державного чи приватного майна, обліку матеріальних цінностей тощо. Це можуть бути і упущення в діяльності державної адміністрації, правоохоронних та контролюючих органів, судів, прогалини у законодавстві. Вони об'єктивно сприяють існуванню злочинності, хоча прямо її не породжують.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою. Подібна кореляційна залежність щодо предмета кримінології має місце, наприклад, між рівнем і структурою злочинності, з одного боку, і деякими соціально-демографічними процесами – з іншого, між рівнем злочинності і порою року.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи. Так, злочинність пов'язана з елементами системи, що аналізується. Вона стикається і опосередковується іншими видами правопорушень – дисциплінарними, адміністративними, цивільно-правовими деліктами.

Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим. Коли ми говоримо про злочинність, то подібний зв'язок вбачається між окремими її частинами, яка характеризується їх антисоціальною спрямованістю (наприклад, між первинною і рецидивною, між злочинністю неповнолітніх і злочинності взагалі та інше).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів, причини, умови тощо.

2. Під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

3. До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку.

4. Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою.

5. Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи.

6. Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИЧИН ТА УМОВ ЗЛОЧИННОСТІ

Для того, щоб розібратись в різноманітності причин і умов злочинності, повніше виявляти їх в практичній роботі та цілеспрямовано здійснювати необхідні заходи щодо їх усунення і нейтралізації, необхідна належна їх диференціація і класифікація.

Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

Класифікація причин та умов злочинності:

1) За механізмом дії:

- негативні соціальні явища і процеси, що детермінують всю злочинність в цілому (економічна та політична криза, падіння рівня моральності, освіченості населення; безробіття; проституція; наркоманія, алкоголізм; бездоглядність дітей;

2) За соціальною природою:

- об'єктивні криміногенні детермінанти – існують незалежно від волі та свідомості людей (історично-обумовлений рівень розвитку виробничих сил; стихійні лиха та явища природи), що не можуть бути усунені негайно;

- піддаються лише нейтралізації, блокуванню, звуженню, або перешкоджанню їх розвитку та криміногенному впливу (відставання свідомості населення від буття; індивідуальної свідомості від суспільної; суперечності соціального розвитку);

- суб'єктивні криміногенні детермінанти – цілком залежать від волі та свідомості людей;

- результат недоліків діяльності людини у різних сферах (господарській, культурно-виховній, правозастосовчій, правоохоронній, політичній, освітній, управлінській, ...);

Але тут слід враховувати умовність поділення явищ на об'єктивні і суб'єктивні, тому що у „чистому” вигляді абсолютно об'єктивних або суб'єктивних явищ у суспільстві не існує. Більшість з них носять об'єктивно-суб'єктивний характер з переважністю об'єктивного або суб'єктивного. Так, в явищах чи процесах, які не залежать від діяльності людей, переважають елементи об'єктивного, а в тих, що залежать від поведінки людей – суб'єктивного характеру, наприклад, недоліки в організаційно-управлінській діяльності.

3) За рівнем дії:

- причини та умови злочинності в цілому (макрорівень);

- причини та умови різних груп злочинів (мікрорівень);

- причини та умови окремих видів злочинів (мікрорівень);

4) За змістом:

- економічні;

- політичні;

- ідеологічні;

- правові;

- організаційно-управлінські;

- технічні;

- соціально-психологічні;

- індивідуально-психологічні;

- культурно-виховні;

Детермінанти злочинності залежно від їх рівня дії поділяються на:

1) чинники злочинності в цілому;

2) чинники окремих видів злочинності; 3) чинники конкретних злочинів.

Інший вид рівневого підходу передбачає виявлення причин і умов злочинності (в цілому або окремих структурних її підрозділів)

- 1) на рівні усього суспільства (макрорівень),
- 2) окремих його соціальних груп і сфер соціального життя,
- 3) і на рівні окремого індивіда (мікрорівень).

Ці рівні взаємопов'язані, але зміст причин і умов злочинності на кожному з них не однаковий.

На загальносоціальному рівні виявляються найбільш загальні причини і умови, з якими пов'язано саме існування злочинності за даних історичних умов.

На рівні соціальних груп фіксуються причини і умови, які характерні для цих груп і колективів.

На індивідуальному рівні мова йде про причини й умови конкретного злочину скоєного конкретною особою, тут багато індивідуального, суб'єктивного, ситуаційного, іноді випадкового (особливості особистості й життєвий досвід, зв'язки, знайомства тощо).

Разом з тим, загальносоціальні причини й умови злочинності трансформуються в індивідуальні, а найбільш типові індивідуальні причини і умови „складаються” в загальносоціальні.

Рівневий підхід до аналізу причин і умов злочинності відповідає діалектичному закону співвідношення загального, окремого і одиничного.

Вивчення причин і умов на загальносоціальному і груповому рівнях має науково-пізнавальне значення та слугує практиці для розробки і організації системи соціальної профілактики злочинності в рамках всієї держави, окремих її регіонів, соціальних груп і колективів. Виявлення причин і умов конкретного злочину (індивідуальний рівень) підпорядковується безпосередньо практичним завданням – правильному вирішенню кожної конкретної справи, індивідуалізації відповідальності правопорушника та усуненню обставин, які сприяють вчиненню ним даного злочину.

За змістом криміногенні детермінанти прийнято підрозділяти на економічні, політичні, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські.

В якості економічних умов злочинності можуть виступати такі, як; не відповідність між рівнем розвитку суспільного виробництва і постійно зростаючими потребами членів суспільства; розбіжності між формами праці, умовами життя, різними прошарками населення, безробіття, товарний дефіцит, інфляція та ін.

Разом з тим, слід мати на увазі, що, як правило, дія економічних факторів носить опосередкований характер. Ці фактори не детермінують безпосередньо злочинні діяння, вони впливають або преломлюються крізь структуру особистості злочинця.

Недоліки в ідеологічній сфері (в ідейно-виховній роботі, функціонуванні засобів масової інформації та ін.) також впливають на існування злочинності.

Слід підкреслити, що всі детермінанти злочинності проявляють себе у подібній якості через психологію, свідомість людей, формуючи, підтримуючи

або посилюючи антисоціальні погляди, прагнення. Тому злочинність завжди пов'язана із соціально-психологічними детермінантами, які є необхідними і у відомому розумінні головними. Суттєвою особливістю соціально-психологічних детермінант є те, що вони з одного боку являються похідними від соціальних умов, а з іншого – мають відому самостійність і стійкість. Індивідуальна свідомість, свідомість окремих груп населення обумовлюється тими ідеями, поглядами, звичками, які склалися як багатовіковий досвід людей, який передається із покоління в покоління. Це, безумовно, не можна не враховувати у причинному комплексі детермінант злочинності. Індивідуалістична, приватновласницька психологія ще продовжує зберігати свій шкідливий вплив і, як правило, лежить в основі мотивації антигромадської поведінки.

Недоліки і прорахування в організаційно-управлінській сфері можуть викликати причини й умови, які сприяють вчиненню злочинів. Мова йде про недоліки у підборі кадрів, поганій організації обліку й контролю, проявах бюрократизму і протекціонізму, недоліки у правоохоронній діяльності і т.ін.

За суттю детермінанти злочинності поділяються на соціальні і біологічні. Правильний підхід до аналізу соціального і біологічного у причинах злочинності дозволяє виявити взаємозв'язки біологічного, психологічного і соціального у процесі вивчення злочинності, її причин, особистості злочинця і розробці засобів попередження злочинності.

Будь-яка людина, в тому числі і злочинець, виступає в реальному житті як цілісна істота, яка проявляє себе у єдності біологічних, психологічних і соціальних характеристик.

Аналізуючи співвідношення соціального і біологічного у вивченні злочинності, її причин, вчені звертають увагу на те, що врахування біологічних детермінант може визначити характер організації і проведення профілактичної роботи. Це дає можливість враховувати різну схильність людей в тій чи іншій ситуації і на цій підставі диференційовано організовувати індивідуально-профілактичну діяльність.

Причини та умови злочинності розрізняються також по часовій і просторовій розповсюдженості. Потрібно розрізняти причини та умови, які діють відносно постійно і тимчасово (наприклад, у зв'язку з будь-якими одноразовими обставинами або пригодами) на всій території держави, окремих її регіонів і специфічних зон (міська та сільська місцевість, портові міста, курортні зони і т.п.), а також, які мають місцевий локальний характер.

Вказані обставини суттєві для організації протидії злочинності, розробки та здійснення відповідних профілактичних заходів, в тому числі і органами внутрішніх справ.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

2. За механізму дії негативні соціальні явища і процеси, які детермінують злочинність поділяються на причини і умови, а останні, в свою чергу, поділяються на дві групи: 1) умови, що сприяють виникненню (формуванню) причин; 2) умови забезпечення реалізації результативного процесу вчинення злочинів.

3. Детермінанти злочинності залежно від їх рівня дії поділяються на: 1) чинники злочинності в цілому; 2) чинники окремих видів злочинності; 3) чинники конкретних злочинів.

4. За соціальною природою криміногенні детермінанти поділяються на об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні і суб'єктивні.

5. За змістом криміногенні детермінанти прийнято підрозділяти на економічні, політичні, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські.

6. За суттю детермінанти злочинності поділяються на соціальні і біологічні.

7. По часовій і просторовій розповсюдженості причини та умови розрізняють на постійні і тимчасові на всій території держави, окремих її регіонів і специфічних зон (міська та сільська місцевість, портові міста, курортні зони і т.п.), а також, які мають місцевий локальний характер.

3. ЗАГАЛЬНІ ЧИННИКИ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Загальні чинники злочинності криються у суспільних протиріччях, які існують як “по вертикалі”, так і “по горизонталі”. Від початку свого існування й до сьогодні людству властива злочинність як соціальний феномен, обумовлений об'єктивною реальністю, тому є справедливим вислів: кожне суспільство має таку злочинність і злочинців, яких воно заслуговує. І якщо відійти від нормативного розуміння злочинності (наявність держави і права як інститутів, що визначають, які діяння є злочинами, а які ні), то можна сказати, що так звана “вічна злочинність”, тобто посягання на власність і людину, існувала ще при первіснообщинному ладі і згідно із звичаями каралися стратою або вигнанням з племені, що було рівнозначно смерті. Ці “вічні” посягання складають ядро і сучасної злочинності, не дивлячись на зміни суспільно-економічних формацій.

Розглянемо загальні детермінанти злочинності, які діють у різних сферах нашого суспільства.

Економічні чинники злочинності. Цивілізовані ринкові відносини мають базуватися на рівній конкуренції усіх їх суб'єктів, а держава повинна сприяти такій конкуренції, створюючи відповідні умови. На жаль, Україна визнана корумпованою країною з оцінкою 2,6 бала за 10-бальною шкалою. Такий висновок зробила спеціалізована міжнародна організація “Трансперенсі інтернейшнл”. Такому стану речей сприяли надзвичайно велике втручання держави у економіку, недосконала система оподаткування, величезні витрати на утримання органів державної влади, недосконале законодавство у сфері економіки. Все це призвело до масового ухилення від сплати податків, формування тіньового сектору економіки (до 60 %), вкрай низького рівня

забезпечення тих, хто працює в бюджетній сфері. Звідси корумпованість чиновницького апарату.

Корупційна діяльність, в свою чергу, “бумерангом” впливає на погіршення економічного становища в Україні “Трансперенсі інтернейшнл” вважає корупцію основним чинником економічного занепаду України. Корумпована номенклатура не зацікавлена в реальному здійсненні економічної та адміністративної реформ.

Ще один важливий чинник злочинності – це спад суспільного виробництва і безробіття, яке набуло в Україні загрозливого стану. Як стверджують міжнародні експерти, допустимий рівень безробіття у суспільстві не повинен перевищувати 10 % населення у соціально активному віці. Вищі показники загрожують соціальній стабільності у державі.

Соціальні чинники злочинності. Найважливіший з них – майнова нерівність членів суспільства. Вона була й буде у будь-якому суспільстві. Але за наявності малого прошарку багатих людей, і переважної кількості бідних, можливості досягнення достойного рівня життя для останніх стають ще більш проблематичними. Така ситуація завжди створювала велику соціальну напругу. Тому протиріччя між благами, які є стандартними у суспільстві, і можливостями їх досягнення виступають корінними чинниками злочинності.

Вважається, що стабільність у суспільстві піддається серйозному випробуванню, коли різниця між рівнем життя багатих і бідних прошарків населення перевищує 10-кратну величину. В Україні ця різниця сягає 20 і більше разів. Розшарування в українському суспільстві призвело до появи незначного відсотка дуже багатих людей, тоді як понад 60 % перебувають за межею бідності. За соціологічними даними, суспільство криміналізується, якщо в ньому за межею бідності знаходиться більше 10 % населення. Так званий середній клас, якщо він переважає у суспільстві, є запорукою його стабільності.

Особливо гостро переносить труднощі та частина молоді, яка є безробітною, не бачить свого достойного місця у житті. Старі ціннісні орієнтації багато в чому стали непривабливими: робота вчителя, науковця, робітника, військового тощо. Нові ж види бізнесу далеко не кожному по плечу (звичайно, йдеться про чесний бізнес, а не ділків тіньових структур). Втрата життєвих перспектив, зневіра, бажання не бути гіршим за тих, хто “зверху”, штовхають багатьох на злочинний шлях, до наркотиків і алкоголю.

Треба мати на увазі, що радянська влада постійно пропагувала людям ідеї соціальної рівності. Хоча такої рівності не було і тоді, але загальна “скромність у житті” згладжувала її, і сьогодні багатьом важко примиритись з різкими контрастами дійсності. Тим більше, що чимало людей небезпідставно вважає, що сучасні скоробагатки в більшості нажили свої капітали далеко не законним способом. Ось чому, посягаючи на власність багатців, особа може не відчувати докорів сумління, бо вважає, що чинить те, що раніше робили власники майна (“грабуй награвоване”).

З іншого боку, частина “нових українців”, відчуваючи тиск криміналітету, іде на зрощування з ним, бере участь у злочинних угрупованнях,

пов'язаних з контрабандою підакцизних товарів, фіктивним підприємництвом, шахрайством з фінансовими ресурсами тощо. Не будучи впевненими у своєму майбутньому, пам'ятаючи, що життя бізнесмена “прекрасне, але коротке”, вони намагаються перевести накопичені кошти на рахунки закордонних банків, тим самим ще більше послаблюючи вітчизняну економіку.

Істотним криміногенним фактором сьогодні в Україні є нелегальна міграція. Чимало мігрантів створюють етнічні злочинні угруповання, які займаються наркобізнесом, захопленням заручників з метою викупу, розбійними нападами, шахрайством тощо. Велика частина мігрантів спрямовує свій погляд на “благословенний” Захід, нелегально перетинаючи державний кордон України, втягує у злочинну діяльність місцевих жителів, які займаються підпільною переправкою вказаних осіб. Боротьба з нелегальною міграцією поки що проблематична через відкритість кордонів, відсутність ефективного законодавства.

На стан злочинності негативно впливає урбанізація і внутрішня міграція населення. У великих містах осідають не лише закордонні мігранти, але й вихідці з сільської місцевості, які далеко не завжди знаходять своє місце серед законослухняних громадян. Відсутність житла і засобів до існування штовхає деяких з них в обійми злочинності, а труднощі соціального контролю, в тому числі з боку правоохоронних органів, ускладнюють виявлення злочинців з числа “переміщених осіб”.

Нерівноправне становище жінки в нашому суспільстві теж слугує одним із соціальних чинників злочинності. Побутові злочини та їх характер прямо пов'язані з економічною ситуацією в країні чи регіоні. У “виконанні” бідних ці злочини стають більш жорстокими. В їх основі лежать такі якості особи, як агресивність, що доходить до садизму, бажання принизити людину, відчуті свою зверхність, помститись комусь за реальні чи уявні гріхи. Побутові злочини, як правило, обтяжуються алкогольним чи наркотичним сп'янінням.

Науково-технічний прогрес теж може мати криміногенні властивості. Саме така ситуація простежується з комп'ютерними злочинами, а також злочинністю, пов'язаною з обігом радіоактивних матеріалів та забрудненням навколишнього природного середовища. Це свідчення того, що суспільство не завжди встигає адаптуватися до нових умов, що виникають у зв'язку з швидкими темпами науково-технічного прогресу. Злочинці широко використовують досягнення НТР для модернізації старих способів вчинення злочинів (наприклад, комп'ютерів для виготовлення фальшивих грошей, документів тощо).

Політичні чинники злочинності. Історія людства характеризується постійною боротьбою за владу, оскільки вона дає можливість розпоряджатися матеріальними багатствами та людьми. Тільки в останній період (і то далеко не всюди, і не завжди) вона стала набирати цивілізованих форм. Нерідко ж політична боротьба супроводжується протиправною діяльністю. Всі диктатори вели жорстоку боротьбу за владу, а досягши її – за те, щоб утриматись при ній, знищуючи своїх ворогів як справжніх, так і уявних. Політична злочинність

“верхів” і тих, хто безпосередньо виконує їх накази, нерозривно пов’язана з суто кримінальною злочинністю.

На щастя, в Україні будується демократична, правова держава, і ми практично не маємо серйозних політичних конфліктів. Звичайно, у політичній боротьбі допускаються певні порушення законодавства, в тому числі кримінального, але вони не носять масового характеру. Хоча є деяке протистояння між Заходом і Сходом України, не все гаразд в Автономній Республіці Крим.

Однак, важливим політичним чинником злочинності в Україні є конфлікти, непорозуміння між різними гілками влади, особливо законодавчою і виконавчою, нерозвиненість судової влади. При цьому парадокс полягає в тому, що політики в ажіотажі, викликаному тими чи іншими амбіціями, ніби не помічають (чи не хочуть помічати), що самі стимулюють злочинність, з якою потім закликають боротися. Представники опозиції до існуючої влади завжди спекулюють на цьому питанні.

Отже, між політичними суперечками і злочинністю існує прямий зв’язок. І не лише у вигляді особливої групи злочинів, визначених у кримінальному законодавстві як злочини проти держави, але й як криміногенного фактора, що обумовлює зіткнення, які призводять до скоєння звичайних злочинів – убивств, грабежів, розбоїв, розкрадань тощо. При цьому виконавці цих злочинів можуть бути втягнуті у ситуації, коли вони не усвідомлюють глибинних політичних мотивів своїх діянь.

Політична нестабільність загострює економічну і соціальну ситуацію в суспільстві, підриває міжнаціональні та міжрелігійні відносини, приводить до утворення незаконних озброєних формувань, активізації бандитизму, тероризму, посягань на майно юридичних і фізичних осіб. Передвиборча боротьба може спричиняти і масові безпорядки та інші злочини проти громадської безпеки.

Криміногенність політичних та етнічних конфліктів полягає також у тому, що до цієї боротьби примикають у своїх корисливих цілях представники злочинного світу, аби проникнути в органи державної влади і легалізувати своє становище чи лобіювати інтереси кримінальних структур.

Вседозволеність для “верхів” та їх розбещеність відзвучом відлунюються у широких масах населення, стимулюючи таку ж поведінку пересічних громадян за принципом: якщо їм можна, то чому не дозволено нам.

Ідеологічні чинники злочинності. Значною мірою є похідними від тих проблем, які ми розглянули вище, але в свою чергу вони впливають на економічну, соціальну і політичну ситуацію, відносячись до духовної сфери життя суспільства.

Держава має не лише декларувати, але й виховувати духовність народу, що включає в себе, отримання повноцінної освіти та професії, прищеплення загальної культури, моральних цінностей, вироблених людством, тобто всього того, що робить особу громадянином, активним учасником соціальних

процесів. На рівень духовності суспільства впливають усі його протиріччя і проблеми.

І, врешті-решт, саме від культури, духовності людини залежить, буде її діяльність суспільно корисна чи злочинна. Важливу роль в цьому відіграє і правова культура громадян. Демонстрування неповаги до закону, прав людини з боку окремих чиновників, непродуманість деяких законів, загострює у населення неповагу до правових норм і до влади, породжує, особливо у молоді, цинізм і аморальність. Характерним прикладом може бути ставлення до виконання вимог податкового законодавства.

Треба мати на увазі і те, що в умовах переходу до ринкової економіки держава не фінансує (або фінансує дуже обмежено) культурну сферу життя. Тому низькопробні твори мистецтва – кінофільми, естрада, книги, часописи захопили ринок. Так званий шоу-бізнес, теж значною мірою криміналізований, адже справжнього мистецтва там нема або воно відходить на другий план перед усілякими “технологіями розкрутки” поп-дів, “крутих” рок-ансамблів, на виступах яких часто розповсюджуються наркотичні засоби і психотропні речовини.

Індустрія відпочинку, додержуючись гасла: “продається все, що купується”, пропонує далеко не культурні розваги, все це не сприяє підвищенню духовності суспільства, а навпаки, призводить до спустошеності, насамперед молоді, яка її некритично сприймає. До того ж масова культура, як правило, не має національного забарвлення, а саме українська культура є основою духовності народу, виховання кращих рис людини, почуття патріотизму. В силу сказаного далеко відійшли від спілкування з широким глядачем театри, філармонії, колективи народної творчості, навіть звичайні кінотеатри, різко скоротилася мережа клубів. Кращі солісти і колективи стали елітарними, інші ж змушені вести боротьбу за виживання.

Заради прибутків насаджується психологія всездозволеності, сексуальної свободи. Скажімо, статеве життя широко демонструється на екранах і в книжковій продукції під приводом того, що це є невід’ємною частиною людського буття. Напоказ виставляються всілякі збочення, прикладом для наслідування педерасти, лесбійки, бісексуали і трансексуали. Широко рекламується професія повії, дискутується доцільність її легалізації. Порнографія, хоча формально і визнана предметом злочинної діяльності, фактично широко розповсюджена, в тому числі серед підлітків. Між тим західні кримінологи вже давно довели, що існує тісний зв’язок між порнографією і злочинністю, і не лише сексуальною.

Другим криміногенним фактором, що впливає з масової культури, є пропаганда відвертого насильства, жорстокості, знущання з людини, підступності, як норм поведінки. Особливо негативно це впливає на підростаюче покоління. Адже йому прищеплюються ідеали суспільства, в якому фактично немає місця вічним цінностям, які завжди були пріоритетними в Україні: благородство, доброта, повага до людини. Водночас формується

сексуально-агресивна мотивація, зростає захворюваність на СНІД та венеричні недуги.

Пряме відношення до стимулювання злочинності мають пияцтво і наркоманія, яким суспільство протистоїть у нерівній боротьбі, адже асигнування на неї не відповідають ступеню загрози наркотизації країни. Більше того, лунають голоси, що вживання “слабких” наркотиків не згубне для здоров’я людини, що потрібно дозволити їх легальне розповсюдження і це, мовляв, може збити хвилю поширення “важких” наркотиків, хоча практика інших країн, де проводилися такі експерименти, не дає підстав для позитивних висновків.

Таким чином, пропагування негативних стереотипів поведінки, яке фактично заповонило всі засоби масової інформації, призводить до їх засвоєння нестійкими людьми, які і “втілюють” їх потім у життя. Куди складніше формувати високу духовність, благородство, повагу до людини. У битві добра зі злом, активному ствердженні моральних засад суспільства на переломному етапі його розвитку чільне місце має належати інтелігенції, передусім юридичним і творчим її колам. Але тут треба констатувати, що кількість закладів, які готують юристів в Україні (а їх близько двохсот) далеко не завжди відповідають їх якості. Деякі з них, не маючи достатнього числа кваліфікованих фахівців, готують майбутніх юристів на низькому рівні, що не забезпечує виконання ними своїх професійних обов’язків.

Звичайно, ми розглянули далеко не всі економічні, соціальні, політичні й ідеологічні чинники, які детермінують сучасну злочинність в Україні. Як вважають деякі кримінологи, їх налічується кілька сотень. Всі вони тісно переплітаються, взаємодіють і видозмінюються залежно від кількісних та якісних змін в умовах існування суспільства. Тому для налагодження ефективної боротьби із злочинністю необхідно криміногенним факторам протиставити антикриміногенні, тобто зі знаком “плюс” для прогресивного розвитку усіх сторін суспільного життя.

Доречно зазначити, що роль правоохоронних органів у цьому процесі далеко не головна, ось чому питати тільки з них про стан злочинності в країні, по меншій мірі, некоректно, а по суті – безглуздо.

ВИСНОВКИ ДОТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Загальні чинники злочинності криються у суспільних протиріччях, які існують як “по вертикалі”, так і “по горизонталі”. Від початку свого існування й до сьогодні людству властива злочинність як соціальний феномен.

До загальних детермінантів злочинності в Україні відносяться: економічні, соціальні, політичні, ідеологічні та інші чинники.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

1. До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв’язок, зв’язок станів, причини, умови тощо.

Під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи.

Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим.

2. Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

3. До загальних детермінантів злочинності в Україні відносяться: економічні, соціальні, політичні, ідеологічні та інші чинники.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної крмінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 5. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ (вивчається самостійно)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття особи злочинця.
2. Структура особи злочинця.
3. Співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця.
4. Класифікація і типологія злочинців.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – №30. – Ст.141.
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – №40. – Ст.338.
3. Концепція Комплексної програми профілактики правопорушень на 2006-2008 роки: Схвалена розпорядженням КМУ від 01.03.2006 р. // <http://www.rada.gov.ua>.
4. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки: Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. №1767 // Юридичний вісник України. – 2007. – №2. – 13-19 січ.
5. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 р. № 143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – №8. – Ст.331.
6. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України від 10.07.2005 р. №1119/2005 // <http://www.rada.gov.ua>.
7. Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2001. – №21. – 8 червня.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2001. – № 9. – С.12-199.
9. Алексеев А.И. Криминология. Курс лекций. – М.: Издательство “Щит-М”, 1999. – 340 с.
10. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника. – СПб.: Изд-во „Юридический центр Пресс”, 2004. – 366 с.
11. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография. – Харьков: „Основа”, 2003. – 368 с.
12. Блувштейн Ю.Д. Понятие личности преступника. // Сов. государство и право. – 1979. – №8.
13. Даньшин И.Н. К вопросу о понятии личности преступника // Проблемы соц. законности. - Харьков. - 1980. - Вып.6.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

З'ясування понятійного апарату щодо понять «особи злочинця», «криміногенна особа», «пост криміногенна особа» та ін., відмежування поняття особи злочинця від суб'єкта злочину, визначення рівнів вивчення особи злочинця, характеристика основних кримінологічних ознак особи злочинця, проведення аналізу співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця, визначенні поняття «класифікація злочинців» та класифікувати злочинців та понятті «типологія злочинців» і типів злочинців.

ВСТУП

Однією із основних складових предмета науки кримінології є вчення про особу злочинця. Без нього не можливо до кінця з'ясувати всі інші кримінологічні проблеми, будь-то детермінанти злочинності чи організація боротьби з нею.

З одного боку, детермінанти злочинності пов'язані з об'єктивними соціальними явищами, які негативно впливають на моральне формування людей і проявляються в індивідуалістичних, антисуспільних поглядах, звичках, позиціях, що лежать в основі злочинної поведінки, а з іншого – з обставинами, які сприяють реалізації прояву подібних поглядів, звичок і позицій у конкретному злочині. Здавалось би, зазначені явища та обставини незалежні від людини, яка вчинила злочин, і є зовнішніми стосовно неї, але свого криміногенного значення вони набувають, формуючи особу злочинця і таким чином трансформуючись у внутрішні детермінанти злочину.

В однакових умовах різні люди ведуть себе по-різному – одні дотримуються закону, інші його порушують. Це дає підстави вважати, що особи, які обрали антисуспільний варіант поведінки, чинять так внаслідок певних їх властивостей, що обумовили саме цей вибір. Тому дуже важливим напрямом науки кримінології є вивчення осіб, які вчинили злочини.

Значна увага в кримінології приділяється проблемам віктимології та суїциду. У кримінологічних дослідженнях минулого головна увага приділялась поведінці злочинця, а потерпілий від злочину в основному фігурував як учасник кримінального процесу. Разом з тим, взаємозв'язок злочинця і потерпілого має важливе кримінологічне значення. Серед осіб, що стикаються зі злочинами, є насамперед їх жертви. Тож ігнорувати їх роль у механізмі злочинної поведінки було б помилково.

Вчені давно помітили певну залежність характеру суспільне небезпечного діяння винної особи від поведінки потерпілого. Уважне вивчення цього явища надало можливість виробити найбільш ефективні заходи попередження злочинності.

У зв'язку з поширенням віктимологічних досліджень була створена Міжнародна віктимологічна наукова спілка в Мюнстері (ФРН), яка починаючи з 1973 року провела вже ряд міжнародних симпозіумів.

Початок вивчення проблем віктимології в колишньому СРСР відносять на кінець 60-х рр. У 1972 році вийшла робота “Віктимологія і віктимність”,

автором якої є засновник цієї науки в СРСР Лев Вульфівич Франк. Значний вклад в розвиток даної науки зробили Ривман Д.В., Рибальська В.Я., Полубінський В.Н., Мінська В.С. та інші видатні вчені.

1. ПОНЯТТЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

Поняття “людина” включає нерозривну єдність різних сторін її суті: соціальної, психологічної, біологічної. У понятті “особа” фіксується лише специфічно соціальні ознаки. Особа – це соціальна сутність людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації, своєї діяльності в суспільстві. Соціальні якості конкретної особи пов’язані з рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої соціальної позиції, лінії і форми поведінки. Таке розуміння особи передбачає діалектичну єдність соціального і психологічного, їх взаємну обумовленість.

Як особи люди нерівнозначні і нерівноцінні. Одні з них дієво допомагають суспільному прогресові, інші, навпаки, перешкоджають йому: ухиляються від суспільно корисної праці, стають порушниками громадського порядку або займають антисоціальну позицію. Ознаки особи можуть бути не лише позитивними, а й негативними. Саме останні характерні для особи злочинця. Таким чином, застосовуючи поняття “особа злочинця”, треба мати на увазі саме соціальну суть людини, яка вчинила злочин, тобто порушила кримінальний закон.

Вивчення особи злочинця у кримінології підпорядковано виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації є розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю.

Особа наділена неповторними ознаками і якостями, які відображають індивідуальний життєвий досвід людини, її буття, обумовлені конкретним змістом її сімейних, виробничих, побутових та інших відносин і зв’язків, тим мікросередовищем, у якому вона живе. Людину як особу формує вся сукупність економічних, політичних, ідеологічних, моральних, правових, побутових, культурних, естетичних та інших умов, які становлять зміст громадського та індивідуального буття, їх відображення у суспільній та індивідуальній свідомості. Викладене має важливе значення для правильного розуміння особи злочинця, є основою для розкриття “механізму” формування подібних осіб, вказує на можливі джерела негативних моральних якостей та антигромадських поглядів.

Людина не народжується особою, а стає нею у процесі свого розвитку, входження в соціальне середовище, засвоєння навколишньої дійсності, ідей, поглядів, норм моралі і звичок, поведінки, властивих соціуму, до якого вона

належить. Процес, протягом якого особа розвивається і змінюється, отримуючи конкретне соціальне обличчя, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця, яка формується поступово. Більшість кримінологів вважає, що немає людей, приречених на вчинення злочинів, злочинцями вони стають внаслідок дефектів їх соціалізації.

Оскільки поняття “особа злочинця” має соціально-правовий характер і поєднує загальносоціальне поняття “особа” і юридичне поняття “злочинець”, то вчинення злочину виявляє в особі тільки її антисуспільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності. Правильне судження про людину в цілому можливе лише на підставі усіх її ознак і проявів як особи. Тільки тому сукупність та співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних якостей дають повне уявлення про осіб, які вчинили злочини. Особі злочинця також притаманна певна система морально-психологічних переконань, властивостей, установок, інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. Морально-психологічні особливості особи злочинця перебувають у діалектичному зв’язку з її соціальними властивостями, а тому мають розглядатися у їх єдності.

Виходячи з наведеного, можна сказати, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв’язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

Більшість кримінологів розглядають особу злочинця як особу людини, котра вчинила злочин. Іншої точки зору дотримувався А.Ф. Зелінський, який вважав, що про особу злочинця можна говорити лише по відношенню до людини, винної в злочинній діяльності, тобто яка вчинила систему умисних цілеспрямованих дій, передбачених кримінальним законом, спрямованих на реалізацію загального для них мотиву. В інших випадках можна говорити лише про осіб, що вчинили злочини. Тому А.Ф. Зелінський дав таке визначення поняттю “особа злочинця” – це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою типово властивим людям, винним у злочинній діяльності певного типу.

Одним з найбільш складних і важливих теоретичних питань кримінального права і кримінології є відмінність понять “суб’єкт злочину” і “особа злочинця”, що, на перший погляд, схожі, але по своїй суті і змісту різні. Разом з тим ототожнення цих понять неминуче приводить до методологічної помилки, що підстерігає кожного дослідника при їх вивченні. Тому істотним і необхідним моментом з позиції теорії є розмежування чи відмінність цих понять друг від друга.

“Суб’єкт злочину” як кримінально-правове поняття за своїм змістом більш конкретно стосовно поняття “особа злочинця”, тому що обмежено законодавчими ознаками (фізична особа, осудність і вік), що мають кримінально-правове значення для особи, що вчинило злочинне діяння. Таким чином, “особа злочинця”, як більш широке поняття ніж “суб’єкт злочину”,

охоплює, крім ознак суб'єкта злочину, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, які обов'язково враховуються судом при призначенні покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними. Для повної кримінологічної характеристики особи злочинця, необхідно володіти інформацією щодо кримінально-правової характеристики, яка містить у собі сукупність зведень про спрямованість злочинної поведінки, мотивах і цілях злочину, минулих судимостях, рецидиву, виконанні одночасно декількох злочинів тощо.

Вивчення особи злочинця повинно будуватися на твердій правовій підставі, тобто повинні вивчатися особистості тих, хто по закону вважається суб'єктом злочину. Тому, дана категорія має часові рамки: з моменту скоєння злочину, винесення обвинувального вироку судом і до відбуття кримінального покарання та погашення (зняття) судимості. Після відбуття покарання та погашення (зняття) судимості людина вже не є злочинцем, і тому не може розглядатися як особа злочинця. Але кримінологів більше цікавить генезис особи злочинця, тобто процес її становлення і розвитку, який розкриває детермінанти її формування. Такий інтерес зникає, коли дана особа перестає бути антисоціально орієнтованою. Таким чином, антисуспільні властивості, які характеризують особу злочинця, існують до злочину і обумовлюють його вчинення, проте визнання конкретної особи злочинцем можливе лише після та у зв'язку з вчиненням нею злочину.

Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

На першому рівні - розглядається загальне поняття особи злочинця, її основні ознаки і риси.

На другому рівні - окремі категорії і типи злочинців розглядаються відповідно окремим видам злочинів.

На третьому рівні - вивчення одиничного, тобто особу конкретного злочинця, його індивідуальних рис, що має першочергове значення для індивідуальної профілактики.

Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та боротьби з нею. Так, кримінологічні дані про особу злочинця допомагають правильно вирішити питання про її звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, про заміну покарання примусовими заходами виховного характеру, передачу справи до товариського суду чи передачу винного на поруки. Відомості про особу злочинця відіграють важливу роль при провадженні попереднього слідства, виявленні причин і умов вчинення злочину та застосуванні заходів щодо їх усунення.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

2. Особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

3. Слід відрізняти поняття „особи злочинця” від поняття „суб’єкт злочину”. “Особа злочинця”, як більш широке поняття ніж “суб’єкт злочину”, охоплює, крім ознак суб’єкта злочину, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, але обов’язково враховуються судом при винесенні вироку за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними.

4. Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

5. Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та протидії їй.

2. СТРУКТУРА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

У вивченні особи злочинця кримінологією важливе місце відводиться структурі особи злочинця, яка являє собою сукупність її соціально-значних якостей, які склалися в процесі різноманітних взаємодій з іншими людьми. Кримінологічний аналіз особи передбачає і максимальне врахування психологічних особливостей та біологічно обумовлених якостей, які в свою чергу, детермінують поведінку людини, в тому числі і злочинну. Це зовсім не означає психологолізацію чи біологолізацію причин вчинення злочинів, але потрібно враховувати і те, що вони здійснюють значний вплив на злочинну поведінку. Отже, особі злочинця притамана система ознак, властивостей, якостей, що визначають її як людину, яка вчинила злочин.

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи:

- соціально-демографічні;
- кримінально-правові;
- соціально-рольові;
- морально-психологічні характеристики.

Соціально-демографічні ознаки - це стать, вік, місце народження і проживання, громадянство, соціальний стан і рід занять, освіта, сімейний стан, належність до міського або сільського населення, матеріальне забезпечення, житлові умови та інші відомості демографічного характеру. Ці ознаки властиві будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Проте у статистичній звітності стосовно осіб, які вчинили злочини, соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців.

Зіставляючи, наприклад, частку чоловічого і жіночого населення, втягнутого в орбіту злочинності, дослідники доходять висновку, що

співвідношення між жіночою і чоловічою злочинністю становить у середньому 1:8. Співвідношення різних вікових груп у масі злочинності показує, що найбільша кримінальна активність належить особам віком 25-29 років, потім йдуть 18-24-річні. Взагалі поширеність злочинності серед осіб, які мають сім'ю, нижча, ніж серед холостяків і розлучених. У більшості випадків, які показують спостереження, сім'я стимулює позитивну поведінку. Аналіз злочинності за останні роки свідчить про підвищення кількості злочинців за рахунок осіб без певних занять, безробітних і мігрантів.

З наведених прикладів видно, що соціально-демографічні ознаки дають істотну інформацію про особу злочинців, котра може бути використана як у наукових, так і в прикладних цілях, зокрема при розробці та реалізації заходів профілактики.

Кримінально-правова характеристика особи злочинця - це дані не лише про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, про одиничний чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність злочинної діяльності, наявність судимостей та інше. Ця група ознак виражає якості, властиві саме особі злочинця, а не будь-якій іншій особі, наприклад, аморальній, порушникові трудової дисципліни чи законослухняній людині.

Соціальні ролі і статус - це реальні соціальні функції індивіда, які обумовлені його станом в системі суспільних відносин, належність до соціальних груп, взаємовідносини і взаємодії з іншими людьми, установами, організаціями в різних сферах суспільного життя.

Кожна людина виступає носієм багатьох різноманітних соціальних ролей:

- у виробничій сфері: кваліфікований робітник, учень, керівник, передовик та інше;

- у сфері сімейних відносин: холостяк або голова сім'ї, одна дитина в сім'ї, непрацездатні батьки, зять або невістка та інше.

Сукупність соціальних ролей характеризує індивіда як особу. Кожна соціальна роль пов'язана з статусом людини, з деякими її правилами і обов'язками. Суспільство в цілому, і безпосереднє оточення, встановлюють для людини приписи певної поведінки. Не виконання ролевих приписів, нездатність їх виконувати можуть викликати конфлікт, в тому числі і такий, який приводить до вчинення злочину.

Поширеними ознаками осіб, які вчиняють злочини, є низька престижність їхніх соціальних ролей, відчуженість від навчальних чи трудових колективів і разом з тим орієнтування на неформальні групи з антисуспільними формами поведінки, завищені претензії, для задоволення яких доводиться ігнорувати правові норми.

Внутрішній зміст особи злочинця розкривають морально-психологічні особливості.

Моральні якості і психологічні особливості у своїй сукупності відповідають на питання: чому індивід вчинив злочин?

До моральних якостей можна віднести: ставлення до різних соціальних і моральних цінностей (праця, сім'я, діти, громадяне, власна персону та інше), рівень, характер і соціальна значимість потреб та способів їх задоволення.

До інтелектуальних якостей слід віднести рівень розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широта поглядів та інше.

Емоційні якості - це темперамент, динамічність почуттів, ступінь емоційного збудження, сила і темп реакції на різноманітні зовнішні подразники, ситуації тощо.

Вольові якості - це вміння свідомо регулювати свою діяльність, здатність приймати рішення, досягати поставленої мети тощо.

Розглянуті нами ознаки, що характеризують особу злочинця, перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Особі злочинця характерні: антигромадська спрямованість поглядів, інтересів, потреб, звичок, які і виступають причиною вчинення конкретного злочину. Тому кримінологію особливо цікавлять як моральні якості, цінності орієнтації, так і психологічні особливості особи.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові; морально-психологічні характеристики.

3. СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО І БІОЛОГІЧНОГО В ОСОБІ ЗЛОЧИНЦЯ

Вибір злочинної поведінки визначається своєрідністю особи людини, у структурі якої у визначених пропорціях поєднуються соціальні і біологічні початки.

Однією з важливих і значних проблем вивчення особи злочинця є проблема співвідношення соціального і біологічного у злочинній поведінці. Оцінка ролі біологічних факторів часто являє собою той рубіж, який поділяє різні кримінологічні теорії. Вивчення питання про співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця потребує багатобічного підходу з використанням досягнень філософії, соціології, психології, біології, кримінології та інших наук.

Питання про роль біологічних якостей людини у злочинній поведінці ставилося ще на перших етапах розвитку кримінологічної науки, і взагалі, в антропологічних теоріях італійського вченого Чезарія Ломброзо.

Радянська кримінологія виходила з того, що злочинність і конкретні злочини в будь-якому суспільстві носять соціальний характер і в зв'язку з цим був висунутий лозунг — “злочинцями не народжуються - злочинцями становляться”. Цією обставиною ігнорувався індивідуальний підхід до з'ясування причин і умов кожного конкретного злочину. Обвинувачувались при цьому, в першу чергу, сім'я, школа, оточення у виробничій сфері і сфері досугу. Особливості особи злочинця, його психофізичні якості були поставлені на другий план і розглядалися як необов'язкові, факультативні.

Позиція більшості сучасних вітчизняних кримінологів ґрунтується на тому, що загалом злочинна поведінка у будь-якому суспільстві має соціальний характер і соціальну обумовленість. Пояснення її тільки чи переважно біологічними властивостями особи суперечить усій історії злочинності, та боротьба з нею ведеться соціально-економічними, правовими та іншими засобами, а не біологічними. Говорити про біологічні заходи впливу на сучасному рівні розвитку генетики не доводиться ще й тому, що ця наука не озброїла нас твердою можливістю корегувати поведінку людини. Але розшифрування її генетичного коду вселяє певні надії.

Біологічна природа людини склалася задовго до виникнення самого поняття злочину і впродовж усього історичного періоду не зазнала істотних змін, тоді як у соціальному плані людина змінюється значно швидше залежно від трансформації суспільного життя. Разом з тим, від біологічних особливостей людини теж залежить, що вона засвоїть від середовища, в якому перебуває і розвивається. Тому біологічне виступає ніби підґрунтям у формуванні особи та її взаємин у системі суспільних відносин.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, соціальне і біологічне в особі не виключають одне одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку. Цілісність людини, яка поряд з соціальними якостями наділена природними силами живої істоти, ґрунтується на діалектичній взаємодії соціального і біологічного. Ці загальнотеоретичні положення повністю стосуються і особи злочинця. Тому завданням кримінологічних досліджень є визначення суті та рівня взаємодії соціального і біологічного в особі злочинця, розкриття її психофізіологічних властивостей, які проявляються саме у злочинній поведінці.

4. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ ЗЛОЧИНЦІВ

Всі особи, які вчинили злочини, відрізняються один від одного за демографічними, психологічними та іншими ознаками з одного боку, а з іншого - вони за тими ж ознаками схожі між собою і утворюють стійкі групи. Ця проблема розв'язується за допомогою розподілу злочинців на окремі групи і типи, що досягається за допомогою класифікації та типології.

Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. У рамках класифікації фактично вивчається не особа у комплексі її характеристик, а контингенти злочинців.

Класифікація злочинців може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак:

- 1) соціологічні (соціально-демографічні);
- 2) кримінально-правові.

До першої групи ознак належать соціально-демографічні ознаки, що характеризують особу:

а) стать (чоловіки і жінки). Вибіркові кримінологічні дослідження свідчать про те, що серед злочинців значна кількість чоловіків (до 90%). Але

серед деяких видів злочинів доля жінок вище ніж у злочинності в цілому, наприклад, серед притягнених за обман покупців та замовників тощо;

б) вік (неповнолітні з 14 до 18 років, молодіжного віку 18-24, 25-29 (деякі автори визначають молодіжний вік до 35 років), особи зрілого віку 30-39 і 40-49, особи похилого віку - 50 і старші). Ця характеристика злочинців дозволяє зробити висновки про криміногенну активність і особливості злочинної поведінки представників різних груп. Дані досліджень свідчать про те, що переважну більшість злочинів вчиняють особи віком від 16 до 40 років (70-75%), а середній вік злочинців близько 30 років. Найбільш значною є група, яка вбирає осіб віком від 16 до 29 років, далі йдуть особи віком від 30 до 39 років, а потім злочинна активність спадає і найменша доля серед злочинців падає на осіб віком старіше 60 років. Основна маса таких злочинів як вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, крадіжки, пограбування, розбої, хуліганства, зґвалтування вчиняється особами віком до 30 років. Матеріали досліджень, які проводились у місцях позбавлення волі вказують на те, що вік осіб, які відбувають покарання, в основному складає 16-39 років;

в) соціальне становище (робітники, службовці, фермери, учні, пенсіонери, безробітні, одружені тощо). Вивчення злочинців показує, що, наприклад, близько 50% злочинців на момент вчинення злочину не знаходилась у шлюбі, існує й інша закономірність: із зростанням кількості засуджень, збільшується кількість осіб, які не знаходяться у шлюбі. Вибіркові дослідження показують, що більшість злочинців були повністю працездатні, лише незначна їх частка мала обмежену працездатність.

Разом із цим, подібна класифікація не відображає розбіжностей у кримінологічній характеристиці осіб, які вчинили злочини.

Крім цього, до даної групи ознак належить: рівень освіти, матеріальної забезпеченості, місце проживання, громадянство та інше.

До другої групи (кримінально-правові ознаки) відносяться наступні:

а) за видами вчинених злочинів. В цьому плані виділяють “хуліганів”, “вбивць”, “зłodіїв”, “хабарників” тощо;

б) характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину;

в) вчинення злочину вперше чи рецидив злочинів;

г) вчинення злочину у групі;

д) форма вини (умисна чи необережна);

є) тривалість злочинної діяльності тощо.

Окрему групу складають ознаки, які характеризують стан здоров'я злочинця. У зв'язку з цим можуть бути викреслені здорові, а також особи, які страждають фізичними або психічними розладами.

Крім того, класифікація особи злочинця може бути здійснена і за іншими критеріями: суспільна небезпечність, характер, мета (спрямованість), мотив вчинення злочину, за кількістю учасників (одноособово чи у складі групи), вид співучасті, ступінь криміногенної зараженості особи злочинця,

Типологія є більш глибоким розподілом злочинців на категорії за ознаками, які причинно пов'язані із його злочинною поведінкою. У науковій

літературі зазначається, що типологія передбачає вищий рівень пізнання. При цьому умовно виділяють ознаки-прояви й ознаки-причини, які забезпечують змістовний характер розподілу. В основі типології обов'язково лежать істотні ознаки явищ.

Проблема типології особи злочинця може бути вирішена з врахуванням положень про соціальну типологію особи, про яку можливо говорити лише в тих випадках, якщо вони відрізняється будь-якою ознакою, якої нема у представників інших соціальних типів. Такою ознакою і є суспільна небезпека особи. В основу кримінологічної типології можна покласти суб'єктивні, внутрішні причини злочинної поведінки. Досягнення у психології говорять про те, що основним стимулом діяльності є мотив. Мотив - явище суб'єктивне, яке пов'язане з індивідуальними особливостями і установками особи. З урахуванням зазначеного можуть бути викреслені окремі типи особи злочинця, наприклад за мотивом: особистого збагачення (користі), із хуліганських спонукань, ревності, помсти, по сексуальним мотивам тощо.

Підставами (критеріями) побудови типології злочинців є:

- характер антисуспільної спрямованості особи злочинців та зміст мотивації їх злочинної поведінки (під мотивацією розуміємо процес формування мотивів злочинної поведінки, їх оформлення і розвитку, а також реалізацію їх у фактичному злочинному посяганні);
- ступінь глибини антисуспільної спрямованості особи злочинців і стійкість їх криміногенної мотивації.

За першим критерієм усіх злочинців слід поділяти на такі чотири типи:

1) злочинці з негативно-зневажливим ставленням до людини та її найголовніших благ (життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканності, спокою тощо). Подібне ставлення лежить в основі умисних агресивно-насильницьких злочинів (вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань тощо, а також більшості випадків хуліганства);

2) злочинці з корисливо-егоїстичною мотивацією, яка пов'язана з ігноруванням принципу розподілу соціальної справедливості і чесної праці. В цій групі необхідно розрізняти типи злочинів: з одного боку, осіб, які вчиняють службово-корисливі злочини (розкрадання шляхом зловживання службовим становищем, хабарництво, обман покупців), а з іншого - осіб, які вчиняють крадіжки, пограбування, розбійні напади. Серед них може бути викреслена група тих, хто вчиняє шахрайство, вимагання тощо;

3) злочинці з індивідуально-анархічним ставленням до різних соціальних інститутів, до своїх громадських, сімейних, службових та інших обов'язків. Подібні антисоціальні риси визначають вчинення ряду господарських злочинів, злочинів проти порядку управління, правосуддя, військових злочинів тощо;

4) злочинці з легковажно-безвідповідальне ставленням до встановлених соціальних приписів, цінностей, своїх обов'язків, які виявляються у різних необережних злочинах.

Зазначені вище види антисоціальної спрямованості дозволяють класифікувати осіб, які вчинили злочини, але не вичерпують всіх існуючих варіантів і крім того вони не завжди виступають у “чистому вигляді”.

За другим типологічним критерієм, тобто залежно від ступеня глибини антисуспільної спрямованості особи злочинців та стійкості їх криміногенної мотивації, у перелічених вище трьох перших типах слід виділити:

1) особливо-злісні - це неодноразово засуджені особи за умисні злочини, стійка злочинна діяльність яких носить характер активної опозиції суспільству, його цінностям і нормам, вони наполегливо втягують у злочинну діяльність інших осіб. В першу чергу - це злочинці, які вчиняють систематично тяжкі і особливо тяжкі злочини (сюди належать й усі ті, які вчиняють злочини у складі організованих груп і злочинних організацій). Для цієї категорії характерно те, що сприятливі умови для вчинення злочинів вони активно утворюють самі;

2) злісні злочинці - це особи, які скоїли декілька умисних злочинів і знаходяться в стійкій опозиції до суспільства (для деяких з них скоєння злочину стало професією). Як і особливо-злісні злочинці, цей тип злочинців стійкий у своїх установах і протиправній поведінці;

3) нестійкі злочинці - особи, які вчинили умисні злочини (буває і багаторазово) не завдяки стійкості антигромадських установок і уяв, а у зв'язку з їх участю в деяких групах негативної спрямованості; ведення ними життя на межі соціально-нормального і антигромадського. Вони відрізняються частковою криміногенною забрудненістю, в якій знаходяться в сукупності риси особи злочинця і особи законослухняних громадян. В більшості випадків вони вчиняють злочини, як правило, в нетверезому стані, дрібні розкрадання і крадіжки, хуліганства, рідше - пограбування, розбої, деякі насильницькі злочини;

4) ситуаційні злочинці - особи, громадська небезпека яких незначно висловлена у їх поведінці, але вона таки виявляється і існує у відповідних ситуаціях. Злочини вони скоюють завдяки особистих психологічних особливостей, які штовхають їх у жорстку залежність від ситуації. До числа ситуаційних злочинців належить значна частка насильницьких злочинців, осіб, які скоїли корисливі злочини, наприклад, перебуваючи в складному матеріальному становищі;

5) випадкові злочинці - особи, які вперше скоїли злочини, що суперечать їх загальній соціально-позитивній спрямованості, яка характеризується попередньою морально-позитивною поведінкою (для них скоєння злочину не є домінуючою лінією поведінки, не закономірний результат криміногенної взаємодії особистості і середовища, а скоріше прикрий (хоча і винний) епізод їх життя).

Отже, типологія фіксує не просто те, що найчастіше трапляється, а закономірне, що є логічним результатом соціального розвитку особи. Вона поглиблює наші знання про злочинців, що сприяє вирішенню загальних завдань боротьби зі злочинністю, зокрема підвищенню ефективності індивідуальної профілактики злочинів та ресоціалізації засуджених.

Для успішного ведення індивідуальної профілактики злочинів необхідно знати ті всі індивідуальні особливості і в першу чергу - мотиви, які можуть стимулювати злочинні дії даної особи, і тому повинні стати об'єктом виховного впливу.

І на закінчення необхідно визначити, що будь-яка типологія має умовний і суб'єктивний характер.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. Класифікація злочинців може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак: соціологічні (соціально-демографічні) і правові.

2. В основу кримінологічної типології можна покласти суб'єктивні, внутрішні причини злочинної поведінки. Типологія може бути побудована по характеру антигромадської спрямованості та ціннісних орієнтацій: 1) негативно-зневажливе ставлення до людини та її найголовніших благ; 2) корисливо-егоїстична мотивація, яка пов'язана з ігноруванням принципу розподілу соціальної справедливості і чесної праці; 3) індивідуально-анархічне ставлення до різних соціальних інститутів, до своїх громадянських, сімейних, службових та інших обов'язків; 4) легковажно-безвідповідальне ставлення до встановлених соціальних приписів, цінностей, своїх обов'язків, які виявляються в різних необережних злочинах.

3. Показниками глибини, стійкості, злісності антисоціальної спрямованості особи злочинця служить сукупність таких факторів як тяжкість скоєного злочину, обставини його вчинення і, взагалі, роль в цій ситуації, поведінка, що передувала злочину. У зв'язку з цим виділяють наступні типи злочинців: 1) особливо-злісні; 2) злісні злочинці; 3) нестійкі злочинці; 4) ситуаційні злочинці; 5) випадкові злочинці.

4. Вивчення особи злочинця має за мету використання отриманих даних для проведення загальної та індивідуальної профілактики.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки:

1. Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загальносоціологічного вчення про особу.

2. Особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

3. Слід відрізняти поняття „особи злочинця” від поняття „суб'єкт злочину”. „Особа злочинця”, як більш широке поняття ніж „суб'єкт злочину”, охоплює, крім ознак суб'єкта злочину, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, але обов'язково враховуються судом при винесенні вироку за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому

досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними.

4. Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

5. Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та протидії їй.

6. Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні ролі і статус; морально-психологічні характеристики.

7. Соціальне і біологічне в особі не виключають одне одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку. Цілісність людини, яка поряд з соціальними якостями наділена природними силами живої істоти, ґрунтується на діалектичній взаємодії соціального і біологічного. Ці загальнотеоретичні положення повністю стосуються і особи злочинця. Тому завданням кримінологічних досліджень є визначення суті та рівня взаємодії соціального і біологічного в особі злочинця, розкриття її психофізіологічних властивостей, які проявляються саме у злочинній поведінці.

8. Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. Класифікація злочинців може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак: соціологічні (соціально-демографічні) і правові.

9. В основу кримінологічної типології можна покласти суб'єктивні, внутрішні причини злочинної поведінки. Типологія може бути побудована по характеру антигромадської спрямованості та ціннісних орієнтацій: 1) негативно-зневажливе ставлення до людини та її найголовніших благ; 2) корисливо-егоїстична мотивація, яка пов'язана з ігноруванням принципу розподілу соціальної справедливості і чесної праці; 3) індивідуально-анархічне ставлення до різних соціальних інститутів, до своїх громадянських, сімейних, службових та інших обов'язків; 4) легковажно-безвідповідальне ставлення до встановлених соціальних приписів, цінностей, своїх обов'язків, які виявляються в різних необережних злочинах.

10. Показниками глибини, стійкості, злісності антисоціальної спрямованості особи злочинця служить сукупність таких факторів як тяжкість скоєного злочину, обставини його вчинення і, взагалі, роль в цій ситуації, поведінка, що передувала злочину. У зв'язку з цим виділяють наступні типи злочинців: 1) особливо-злісні; 2) злісні злочинці; 3) нестійкі злочинці; 4) ситуаційні злочинці; 5) випадкові злочинці.

11. Вивчення особи злочинця має за мету використання отриманих даних для проведення загальної та індивідуальної профілактики.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної крмінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 6. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ (вивчається самостійно)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття віктимології та її загальна характеристика.
2. Класифікація потерпілих.
3. Віктимологічна профілактика та її види.
4. Механізм суїцидальної поведінки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2-х кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. Джужи О.М. – К.: Юрінком-Інтер, 2001. – 352с.
2. Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е. Криминология: Учебник. Под ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Филонова. – Киев-Донецк, 1997. – 398 с.
3. Личность преступника: методы изучения и проблемы воздействия. Сб. научн. трудов - М., 1988.
4. Проблемы изучения личности правонарушителя / Ред. Закалюка А.П.. - М., 1984.
5. Сахаров А.Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел. – М., 1984.
6. Чучаев А.И. Личность преступника и вопросы наказания. - М., 1990.
7. Джужа О.М., Моїсєєв Є. Проблема потерпілого від злочину. - К., 1994.
8. Джужа О.М., Моїсєєв Є. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти). - К., 1998.
9. Зубкова В.И. Виктимологические меры предупреждения преступлений // Вестник Москов. ун-та. - Сер.11. - 1990. - №3. - С.53-60.
10. Казанцев В.И. Виктимологические аспекты управления // Гос. и право. - 1992. - N 1. - С. 35-42.
11. Коваленко О.И. Курс лекций по криминологии и профилактике преступности. - Донецк, 1995. – 591 с.
12. Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е. Криминология: Учебник. Под ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Филонова. – Киев-Донецк, 1997. – 398 с.
13. Минская В.С., Чечель Г.Н. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения. - Иркутск, 1988.
14. Потерпевший от преступления: уголовно-правовые, уголовно-процессуальные, криминологические и психологические аспекты. - Тарту, 1987.
15. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2000. – 332 с.

16. Туляков В.О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). – Одеса: Юридична література. – 2000. – 336 с.
17. Холыст Б. Факторы формирующие виктимность // Вопросы борьбы с преступностью. - М., 1984. - Вып.41. - С. 73-76.
18. Центров Е.Е. Криминологическое учение о потерпевшем. - М., 1988.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

З'ясування понятійного апарату щодо поняття «жертва злочину», відмежування поняття жертви злочину від потерпілого, постраждалого від злочину, визначення рівнів вивчення особи жертви, характеристика основних кримінологічних ознак жертви злочину, визначенні поняття «класифікація жертви злочину» та класифікувати жертв злочинів і ситуацій вчинення злочину, особливостей механізму взаємодії жертви злочину та особи злочинця.

I. ПОНЯТТЯ ВІКТИМОЛОГІЇ ТА ЇЇ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Сама назва “Віктимологія” витікає із латинського слова "Victim" (жертва) і грецького “logos” (вчення, наука). Тобто це вчення про жертву взагалі - жертву стихійного лиха, випадкового нещастя (виробничого, транспортного, побутового травматизму), жертву злочину тощо.

Стосовно до теорії та практики боротьби зі злочинністю, мова може йти про жертви не взагалі, а саме про жертви злочинів, або іншими словами про кримінальний аспект віктимології, кримінальну віктимологію.

Кримінальна віктимологія вивчає злочинну поведінку під кутом зору обумовленості його якостями потерпілого (як особистими, так і рольовими), взаємовідносинами із злочинцем і характером його поведінки.

Отже, віктимологія – це галузь (напрям) кримінології, яка вивчає кількісні і якісні характеристики жертв злочинів, закономірності їх взаємовідносин зі злочинцями для вдосконалення форм і методів попередження злочинності.

Предмет віктимології складають такі основні елементи:

- а) потерпілий (жертва злочину);
- б) зв'язок “злочинець-потерпілий” як певне відношення або ситуація;
- в) віктимізація;
- г) віктимність.

Жертва - це людина, яка в результаті суб'єктивної поведінки іншої особи або об'єктивних обставин зазнала фізичної, моральної або майнової шкоди від злочинних діянь, незалежно від того, визнав її закон у встановленому порядку потерпілим, чи ні, оцінює вона себе так суб'єктивно чи ні.

З позиції кримінальної віктимології в якості жертви, в широкому розумінні слова можуть також розглядатись неформальні і, особливо, формальні соціальні групи: сім'я і трудовий колектив, колективні інтереси,

яких безпосередньо торкнувся злочин (крадіжка, пошкодження або знищення майна тощо).

Зв'язок “злочинець-потерпілий”. Вітчизняні кримінологи відрізняють об'єктивні та суб'єктивні зв'язки. Об'єктивний зв'язок існує між потерпілими і злочинцями незалежно від того, знають вони один одного чи ні. Їх об'єднує час і місце вчинення злочину. Суб'єктивний зв'язок має місце тільки тоді, коли вони знають один одного. Зв'язок “злочинець-жертва” у віктимологічному аспекті розглядається не тільки як відношення, а й як тривала подія, що існує у певному просторі й часі, і зміст якої визначає поведінку потерпілих, їх взаємодію зі злочинцями до, під час, а іноді й після вчинення злочину.

Велике значення має також ситуація вчинення злочину. Злочинець, як і потерпілий, діє не тільки відповідно до реальної ситуації, а й так, як він її сприймає та інтерпретує. У процесі взаємодії злочинця і потерпілого виникає віктикриміногенна ситуація, за якої вчиняється злочин.

Зв'язок “злочинець-жертва” може розглядатися і як певний стан, коли в одній особі “уживаються” злочинець і жертва одночасно або чергуючись. Поєднання ролей злочинця і жертви в одній особі – теж можливий варіант, що відображає різноманітність кримінальної поведінки.

Віктимність – це така соціально-психологічна сукупність рис особи, яка обумовлює високу вірогідність стати об'єктом злочинного посягання. Треба зауважити, що віктимність – це якісний показник, чим вища віктимність, тим більша ймовірність того, що вона стане жертвою злочину.

У віктимології категорія віктимності розглядається в різних аспектах, а саме:

1. Індивідуальна віктимність – це якість конкретної людини, яка обумовлена його соціальними, психологічними або біофізичними якостями (чи їх сукупністю), що сприяє у певній життєвій ситуації формуванню умов, при яких виникає можливість заподіяння їй шкоди протиправним актом. Іншими словами, віктимність конкретної людини представляє собою потенціальну здібність опинитися в ролі жертви злочину в результаті негативної взаємодії її особистих якостей із зовнішніми факторами.

2. Видова віктимність – має вираз у відносній “схильності” окремих осіб стати в силу ряду обставин жертвами певних видів злочинів.

3. Групова віктимність – полягає у спільній для окремої категорії людей, які володіють тотожними соціально-демографічними, психологічними, біофізичними та іншими властивостями, підвищеною “здатністю” при певних умовах стати жертвами злочинів.

4. Масова віктимність – визначається об'єктивно існуючою реальністю певної кількості людей в силу своїх суб'єктивних властивостей нести фізичну, моральну та матеріальну шкоду від злочинів.

Стан віктимності виражається у кількісних показниках жертв злочинів (в абсолютних числах, коефіцієнтах, індексах) як в загальній кількості потерпілих від злочинної агресії, так і взагалі серед населення або відповідних його груп.

Рівень віктимності (коефіцієнт) за особами обчислюється з кількості потерпілих від злочинів за певний період часу на тій чи іншій території і загальної кількості населення з розрахунку на 1000, 10000, 100000 тисяч осіб. Виражається у відносних цифрах за формулою:

$$K_{во} = \frac{П * 1000 * 10000 * 100000}{Н},$$

де $K_{во}$ – коефіцієнт віктимності за особами; $П$ – кількість потерпілих від злочинів; $Н$ – все населення регіону.

Спеціальну (вибіркову) віктимність обчислюють за формулою:

$$K_{всо} = \frac{Пс * 1000 * 10000 * 100000}{Н},$$

де $K_{всо}$ – коефіцієнт спеціальної віктимності за особами (віктимність окремих видів злочинів); $Пс$ – кількість потерпілих від певних видів злочинів; $Н$ – все населення регіону.

Структура віктимності відображає питому вагу окремих видів жертв злочинів, яким заподіяно шкоду, в загальній кількості потерпілих за певний період часу на тій чи іншій території.

Віктимізація – це процес перетворення особи або групи осіб на реальну жертву, а також результат такого процесу; віктимізувати означає перетворити когось на жертву злочину.

Віктимна ситуація – життєва обстановка, що складається у зв'язку з якостями особи чи поведінкою потенційної жертви, коли виникає реальна можливість заподіяти їй шкоду.

Функції віктимології в основному аналогічні функціям кримінології, але в центрі уваги тут перебуває жертва злочину.

Пізнавальна функція – полягає у вивченні особи потерпілого, станів віктимності та віктимізації з тим, щоб розробити відповідні засоби їх попередження.

Прикладна функція – визначається тим, що її знання використовуються у правотворчій і правозастосовній діяльності, зокрема при індивідуалізації відповідальності підсудних з урахуванням поведінки потерпілих, а також для розробки науково обґрунтованих заходів віктимологічної профілактики злочинів.

Значення вивчення особи потерпілого полягає у:

- визначенні кола осіб, які найчастіше стають жертвами злочину;
- вивченні взаємозв'язку між поведінкою потерпілого і злочинця;
- вивченні формуючого впливу поведінки особи потенційної жертви на особу злочинців;
- розробці профілактичних заходів, спрямованих на недопущення осіб стати жертвами злочинів;
- більш повному вивченню особи злочинця та індивідуалізації йому покарання за скоєний злочин.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Віктимологія – це галузь (напрям) кримінології, яка вивчає кількісні і якісні характеристики жертв злочинів, закономірності їх взаємовідносин зі злочинцями для вдосконалення форм і методів попередження злочинності.

2. Предмет віктимології складають такі основні елементи: а) потерпілий (жертва злочину); б) зв'язок “злочинець-потерпілий” як певне відношення або ситуація; в) віктимізація; г) віктимність.

3. Значення вивчення особи потерпілого полягає у: визначенні кола осіб, які найчастіше стають жертвами злочину; вивченні взаємозв'язку між поведінкою потерпілого і злочинця; вивченні формуючого впливу поведінки особи потенційної жертви на особу злочинців; розробці профілактичних заходів, спрямованих на недопущення осіб стати жертвами злочинів; більш повному вивченню особи злочинця та індивідуалізації йому покарання за скоєний злочин.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОТЕРПІЛИХ

Для системного вивчення проблеми потерпілого в науці висловлювались думки, щодо класифікації. Сформувались деякі підходи:

1) дихотомічний підхід - розділяють вивчаєме явище на дві частини (злочинець - жертва), а сама класифікація полягає у визначенні жертв умисних і необережних злочинів, винних, заздалегідь визначених тощо;

2) використання „чистих” критеріїв однієї науки (біологія, психологія тощо);

3) кримінально-правовий підхід - Б. Мендельсон розробив класифікацію потерпілих за ступенем їх вини (повністю невинний, частково винний, добровільна жертва і т.д.);

4) комплексний підхід - за ступенем віктимності виділяють:

а) випадкова жертва – коли особа стає такою внаслідок збігу обставин. Взаємовідносини, що виникли між жертвою і злочинцем, не залежать від їх волі і бажання;

б) жертва з незначним ступенем ризику – особа, яка живе за нормальних для всіх людей факторах ризику, і віктимність якої зросла непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації;

в) жертва з підвищеним ступенем ризику – особа, яка володіє низкою віктимних властивостей. До цієї категорії належать два основні види жертв:

- жертви необережних злочинів – коли характер роботи, що вони виконують, або їх поведінка у громадських місцях мають більш високу, ніж звичайна, віктимність;

- жертви умисних злочинів, соціальний статус яких або роль, що вони виконують, містять підвищений ризик (працівники правоохоронних органів, воєнізованої охрани тощо). Жертвами цього типу можуть бути й особи, віктимність яких зросла внаслідок конкретних взаємовідносин між жертвою і злочинцем, а також діями третіх осіб, які спричинили конфліктну ситуацію.

Віктимність може виявитися також у манерах поведінки майбутньої жертви, її зовнішньому вигляді;

г) жертва з дуже високим ступенем ризику – особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників. Вона характеризується стійкою антисуспільною спрямованістю, схильністю до алкоголю, наркотиків, статевою розбещеністю тощо. Висока віктимність – це стан, який довгий час не зникає і після того, коли особа змінила свою поведінку.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Для системного вивчення проблеми потерпілого в науці висловлювались думки, щодо класифікації. Сформувались деякі підходи: 1) дихотомічний підхід - жертви умисних і необережних злочинів, винних, заздалегідь визначених тощо; 2) використання "чистих критеріїв однієї науки (біологія, психологія тощо); 3) кримінально-правовий підхід - повністю невинний, частково винний, добровільна жертва тощо).

За ступенем віктимності виділяють:

- а) випадкова жертва;
- б) жертва з незначними ступенем ризику;
- в) жертва з підвищеним ступенем ризику;
- г) жертва з дуже високим ступенем ризику.

3. ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ТА ЇЇ ВИДИ

Віктимологічний аспект має кінцеву мету – підвищення профілактики злочинів шляхом впливу, безпосередньо на потерпілих (і тих, хто може таким стати) в процесі роз'яснювальної роботи з відповідними категоріями населення, та іншими методами. Особливо це має значення для профілактики зґвалтування, дорожньо-транспортних злочинів, шахрайства, крадіжок майна тощо.

Віктимологічна профілактика – це сукупність державних і громадських заходів, спрямованих на попередження злочинності шляхом зниження у населення в цілому чи окремих громадян ризику стати жертвою злочинних посягань.

Загальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні віктимогенних факторів і вжитті заходів щодо їх усунення чи нейтралізації.

Індивідуальна віктимологічна профілактика складається з виявлення осіб з підвищеною віктимністю і проведення з ними захисно-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочину.

Практика пропонує в даний час значний набір заходів віктимологічної профілактики. Це виготовлення і розповсюдження спеціальних пам'яток – застережень про те, як уберегтися від злочинця, щоб не стати жертвою злочину; повідомлення громадянам про факти вчинення певного роду злочинів, які мають місце на даній території, про типові дії злочинців при цьому, а також поради, як слід поводитися у випадках зустрічі зі злочинцями; розробка технічних засобів захисту громадян, їх особистості і майна; вжиття заходів щодо належного освітлення вулиць, скверів, парків, під'їздів будинків;

наближення міліцейських постів до місць, де частіше скоюються злочини; проведення цілеспрямованих бесід з батьками і школярами про поведінку дітей в умовах криміногенної ситуації і роз'яснення правил вуличного руху; відповідний інструктаж касирів магазинів, водіїв таксі та інших осіб, діяльність яких пов'язана з ризиком стати жертвою злочину; у випадках, коли віктимність пов'язана з негативною моральною поведінкою, антигромадськими якостями індивіда, першорядне значення мають виховні заходи, зорієнтовані на корекцію їх особистості, заходи, спрямовані на забезпечення нагляду і лікування осіб, віктимність яких виникає через наявність у них патологічних відхилень тощо.

Віктимологічні заходи поділяються на наступні види:

а) виховно-профілактичні заходи, мета яких — впровадження в масову свідомість людей ідеї фізичної недоторканості особи (робота серед молоді та учнів шкіл, програми стримування злочинності тощо);

б) захисний напрямок, в межах якого розробляються і впроваджуються в індивідуальну і масову свідомість людей заходи і засоби захисту і самозахисту, завчасного прийняття заходів, актуалізації поняття самозбереження, самоконтролю, які передбачають обережність, пильність, збереження самовладання при злочинних посяганнях (консультативні освітні заходи щодо особистої безпеки і охорони власності; навчальні курси серед школярів, батьків, взагалі громадян; розповсюдження пам'яток, плакатів, буклетів, нарисів, статей, в яких викладаються поради ухилення від долі стати жертвою злочинів; технічні засоби);

в) організаційно-управлінські заходи, спрямовані на скорочення віктимності громадян (наприклад, належна освітленість міст і сіл, організація певного режиму роботи, захисне обладнання кабін водіїв таксі, устаткування засобів негайного зв'язку населення з міліцією, відповідна архітектура будинків та ін.);

г) обмежувачий напрям заходів (виявлення латентних потерпілих і попередження їх ризикової, легковажної, безтурботної некритичної поведінки);

г) нормативне врегулювання питань, пов'язаних з віктимізацією (законодавство про допомогу жертвам злочинів та ін.);

д) підвищення рівня правових знань та ін.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Віктимологічна профілактика – це сукупність державних і громадських заходів, спрямованих на попередження злочинності шляхом зниження у населення в цілому чи окремих громадян ризику стати жертвою злочинних посягань.

2. Виділяють два вида віктимологічної профілактики: загальну та індивідуальну.

Загальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні віктимогенних факторів і вжитті заходів щодо їх усунення чи нейтралізації.

Індивідуальна віктимологічна профілактика складається з виявлення осіб з підвищеною віктимністю і проведення з ними захисно-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочину.

4. МЕХАНІЗМ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Розглядаючи віктимологічні аспекти кримінології не можна обійти увагою проблему суїциду. Поведінка, спрямована на свідоме самогубство (суїцид), спроби самогубства (незакінчений суїцид) і причетні до них інші феномени аутоагресії і саморуйнування, властиві виключно людині.

Суїцид – умисне заздалегідь обдумане позбавлення себе життя, один з видів насильницької смерті.

Парасуїцид – це невдала спроба самогубства.

Самогубство відоме здавна. Мотивація вчинення і відношення до нього в суспільстві було різним. Іноді це вважалось гідним способом піти з життя (римляни, китайці, японці).

Термін „суїцидологія” виник біля 20 років тому. Ця проблема актуальна як і в розвинутих країнах, так і економічно слабких і нестабільних, якою на сьогодні є Україна.

Статистика самогубств показує на зростання цього явища серед дітей Майже втричі смертність чоловіків перевищує смертність жінок в результаті самогубств.

Не дивлячись, що на сьогодні спостерігається спад рівня самогубств серед працівників ОВС, кількість суїцидів залишається високою – в середньому 10% від всіх випадків смерті і загибелі співробітників.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Розглядаючи віктимологічні аспекти кримінології не можна обійти увагою проблему суїциду. Поведінка, спрямована на свідоме самогубство (суїцид), спроби самогубства (незакінчений суїцид) і причетні до них інші феномени аутоагресії і саморуйнування, властиві виключно людині.

Суїцид – це умисне заздалегідь обдумане позбавлення себе життя, один з видів насильницької смерті.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки:

1. Віктимологія – це галузь (напрямок) кримінології, яка вивчає кількісні і якісні характеристики жертв злочинів, закономірності їх взаємовідносин зі злочинцями для вдосконалення форм і методів попередження злочинності.

2. Предмет віктимології складають такі основні елементи: а) потерпілий (жертва злочину); б) зв'язок “злочинець-потерпілий” як певне відношення або ситуація; в) віктимізація; г) віктимність.

3. Значення вивчення особи потерпілого полягає у: визначенні кола осіб, які найчастіше стають жертвами злочину; вивченні взаємозв'язку між поведінкою потерпілого і злочинця; вивченні формуючого впливу поведінки особи потенційної жертви на особу злочинців; розробці профілактичних заходів, спрямованих на недопущення осіб стати жертвами злочинів; більш

повному вивченню особи злочинця та індивідуалізації йому покарання за скоєний злочин.

4. Для системного вивчення проблеми потерпілого в науці висловлювались думки, щодо класифікації. Сформувались деякі підходи: 1) дихотомічний підхід - жертви умисних і необережних злочинів, винних, заздалегідь визначених тощо; 2) використання "чистих критеріїв однієї науки (біологія, психологія тощо); 3) кримінально-правовий підхід - повністю невинний, частково винний, добровільна жертва тощо).

За ступенем віктимності виділяють:

- а) випадкова жертва;
- б) жертва з незначними ступенем ризику;
- в) жертва з підвищеним ступенем ризику;
- г) жертва з дуже високим ступенем ризику.

5. Розглядаючи віктимологічні аспекти кримінології необхідно розглядати актуальну проблему для нашого суспільства – проблему суїциду. Поведінка, спрямована на свідоме самогубство (суїцид), спроби самогубства (незакінчений суїцид) і причетні до них інші феномени аутоагресії і саморуйнування, властиві виключно людині. Суїцид – це умисне заздалегідь обдумане позбавлення себе життя, один з видів насильницької смерті.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної кримінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 7. ФОНОВІ ЯВИЩА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ (вивчається самостійно)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття "фонових" явищ в кримінології.
2. Кримінологічна характеристика окремих фонових явищ.
3. Кримінологічна характеристика сутенерства або втягнення в заняття проституцією та її запобігання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьев П. Международные конвенции по борьбе с терроризмом // Закон и право, 2001. - № 5. – С.3-9.
2. Бондарева М. Відмивання грошей і міжнародні кримінально-правові аспекти проблеми // Право України, 1999. - № 1. – С.95-99.
3. Буроменський М. Деякі особливості застосування в Україні міжнародних договорів про боротьбу з організованою злочинністю // Вісник АПНУ, 1999. - № 2. – С.50-58.
4. Виноградова О. Принципи міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю // Право України, 1999. - № 4. – С.90-94.
5. Денисова Т.А. Про нові підходи боротьби зі злочинністю: зарубіжний досвід // Вісник ЛІВС, 2000. – Спец. вип. – С.119-123.
6. Закон України “Про приєднання України до Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом” ВРУ № 323/95-ВР від 15.09.95.
7. Закон України “Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії про арешт і конфіскацію доходів та знарядь, пов'язаних зі злочинною діяльністю, за винятком незаконного обігу наркотиків” ВРУ № 473/96-ВР від 01.11.96.
8. Інтерпол протидіє мігрантам // Урядовий кур'єр, 2001. - № 9. – 18 січня. – С.10.
9. Конвенція (МЗС) № 811 від 08.11.90 Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом.
10. Міжнародна організована злочинність: боротьба з нею триває (виступ Міністра внутрішніх справ України Ю.Кравченко) // Іменем Закону, 1996. - № 15. – 12 квітня.
11. Постанова Кабінет Міністрів № 1436 від 09.08.99 “Про затвердження Угоди між урядами держав-учасниць Чорноморського Економічного Співробітництва про співпрацю у боротьбі зі злочинністю, зокрема організованою”.
12. Авдєєва Г.К. Характеристика контрафактної аудіовізуальної продукції / Г.К.Авдєєва // Питання боротьби зі злочинністю : Збірник наукових праць / АПрН України. Інститут вивчення проблем злочинності. - Харків : ТОВ "Кроссруд". - 2007. - Вип. 13. - С. 190-203

13. Бойчук Д.В. Основні напрямки виявлення та усунення причин, що призводять до безвісної відсутності осіб / Д. В. Бойчук // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : Удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ у сучасних умовах: Науково-теоретичний журнал / МВС України : РВВ ЛДУВС. - 2007. - Спеціальний випуск №1. У 2-х ч. Ч.1. - С. 174-18.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Формування теоретичних знань, умінь та навичок, що полягають у з'ясуванні і засвоєнні курсантами поняття “фонові явища” в кримінології, встановленні заходів їх профілактики та попередження їх негативних наслідків, визначенні ролі громадських формувань у запобіганні цим явищам та їх взаємодії з працівниками поліції.

ВСТУП

З'ясування сутності злочинності та її детермінантів буде неповним без урахування інших негативних суспільних явищ, що тісно пов'язані з нею. Ці явища досить різноманітні, але всі вони сприяють існуванню злочинності, її поширенню, втягненню нових членів у злочинну діяльність, криміналізації суспільства в цілому тощо. Тобто, існування одного негативного явища викликає інше, або обумовлює і взаємодіє з ним. Негативні явища ніби обрамовують злочинність, тому їх ще називають "фоновими". До них належать: наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, проституція, ведення паразитичного способу життя (ухилення від соціальної корисної діяльності, бродяжництво, жебрацтво), безробіття, економічні та політичні кризи, тощо.

Зазначимо, що за окремі з цих видів антисоціальної поведінки встановлена юридична відповідальність. В їх основі лежить аморальність, бажання жити всупереч інтересам переважної більшості членів українського суспільства. Деяка частина названих проявів може мати в силу несприятливого збігу обставин: жебрацтво як безвихідна ситуація; наркоманія як наслідок ін'єкцій під час тяжкої хвороби; зараження венеричною хворобою через донорську кров тощо.

І. ПОНЯТТЯ ФОНОВИХ ЯВИЩ

З'ясування сутності сучасної української злочинності та її детермінантів є неповним без урахування інших негативних суспільних явищ, що тісно пов'язані з нею. Ці явища досить різноманітні, але всі вони сприяють існуванню злочинності і, навпаки. Тобто, одне обумовлює і взаємодіє з іншим. Негативні явища ніби обрамовують злочинність, тому їх ще називають "фоновими". До них належать: наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, проституція і ведення паразитичного способу життя (ухилення від соціальної корисної діяльності, бродяжництво, жебрацтво).

Зазначимо, що за окремі із цих видів антисоціальної поведінки встановлена юридична відповідальність. В їх основі лежить аморальність, бажання жити всупереч інтересам суспільства. Деяка частина названих проявів може мати в силу несприятливого збігу обставин: жебрацтво як безвихідна ситуація; наркоманія як наслідок ін'єкцій під час тяжкої хвороби; зараження венеричною хворобою через донорську кров тощо. Але ці винятки не змінюють загальної криміногенної ролі "фонових" явищ, яка виявляється у наступному:

- 1) ведення паразитичного способу життя вимагає певних коштів, які найлегше здобути протиправним або й злочинним шляхом;
- 2) стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння послаблює самоконтроль особи, що полегшує вчинення злочину;
- 3) аморальність призводить до підвищеного ризику стати жертвою злочину, тобто до високої віктимності;
- 4) самі по собі злочинними є незаконні операції з наркотиками, фальшування спиртних напоїв, утримання пригонів для вживання наркотиків чи розпусти, звідництво й інші форми антисоціальної поведінки.

Таким чином, фонові явища можна визначити як сукупність аморальних проявів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, і які органічно взаємопов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного і тягнуть за собою соціальну деградацію особи (а зрештою — і всього суспільства).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, суспільна небезпечність "фонових" явищ полягає в тому, що: ведення паразитичного способу життя вимагає певних коштів, які найлегше здобути злочинним шляхом; стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння послаблює самоконтроль особи, що полегшує вчинення злочину; аморальність призводить до підвищеного ризику стати жертвою злочину, тобто до високої віктимності; власне злочинними є незаконні операції з наркотиками, фальшування спиртних напоїв, утримання пригонів для вживання наркотиків або розпусти, звідництво й інші форми антисоціальної поведінки.

Отже, можна зробити висновок, що фонові явища - це сукупність аморальних проявів, які суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, та які органічно взаємопов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного й тягнуть за собою соціальну деградацію особи (а зрештою - й усього суспільства)

2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ФОНОВИХ ЯВИЩ

Наркоманія - це хворобливий потяг до наркотичних засобів. Поряд з наркотиками, останнім часом все більше поширюється не-медичне вживання психотропних і сильнодіючих речовин, хворобливий потяг до яких називається токсикоманією.

У лютому 1995 р. були прийняті два закони: "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" і "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин

і прекурсорів та зловживанню ними", що створили надійну правову базу для боротьби з наркоманією і токсикоманією. У цих законах наводиться поняття наркоманії як хворобливого психічного стану, зумовленого зловживанням наркотичними засобами, і такого, що характеризується психічною або фізичною залежністю від них. Наркоман — це особа, якій медичним закладом у визначеному порядку встановлено діагноз "наркоманія". Аналогічним є поняття "токсикоман" і "токсикоманія".

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства охорони здоров'я і публікується в офіційних виданнях (Додаток 1).

Обіг деяких наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів дозволяється лише в медичних, науково-дослідних або навчальних цілях. Він здійснюється підприємствами державної і комунальної форм власності за наявності у них відповідних ліцензій. Реалізація громадянам наркотичних чи психотропних речовин може проводитися тільки за рецептом лікаря через аптечні заклади, у яких є дозвіл на цей вид діяльності.

До найпоширеніших наркотиків належать: анаша, гашиш, марихуана, морфій, героїн, кокаїн. Все більшого розповсюдження набувають наркотики на синтетичній основі - ЛСД: амфетаміни, мета-мфетаміни тощо, що за своїм впливом конкурують з наркотиками, виготовленими з природної сировини. Наймодніший метамфетамін - екстазі - має до 40 різновидів. Серед сильнодіючих засобів токсикоманії вживають лікарські препарати, які належать до снотворних або транквілізаторів - седуксен, реланіум, клофелін, нозепам, похідні барбітурової кислоти. Крім того, вони використовують хімічні речовини й реактиви - ефіри, ацетон, діхлоретан, хлороформ, бензин, антифриз, толуол, а також побутові хімічні засоби - плямовивідники, туалетну воду, клеї, розчинники фарб, рідини для чистки одягу, аерозолі тощо.

Наркотичні й психотропні речовини вживаються шляхом їх введення в організм за допомогою шприца, паління, ковтання, нюхання. Сенс вживання цих речовин полягає у тому, що вони викликають ейфорію, яка на деякий час наділяє людину незвичайними почуттями, аж до бачення галюцинацій. Після цього настає стан протрації (наркотичного сну), а потім збудження змінюється пригніченням центральної нервової системи (синдром абстиненції). За короткий термін вживання наркотиків (інколи - кількох тижнів) особа стає хворою на наркоманію.

Небезпека цієї хвороби полягає в тому, що вона дуже швидко й безповоротно руйнує фізичне і моральне здоров'я людини. Смерть здебільшого настає через кілька років інтенсивного вживання наркотиків, але їй передують повна деградація особи (відмова від соціальної корисної праці, психічна нестійкість, порушення у статевій сфері, втрата пам'яті, тероризування рідних і знайомих тощо). Звідси і випливає нерозривний зв'язок наркоманії зі злочинністю, який проявляється у:

1) злочинах, вчинених під безпосереднім впливом наркотиків на організм людини: убивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, хуліганство тощо;

2) вчиненні злочинів з метою заволодіння грошима або речами для придбання наркотиків. Сьогодні частка таких злочинів становить понад 10 % від усієї сукупності крадіжок, розбоїв, грабежів і вимагань;

3) протиправних діях, пов'язаних із виготовленням та збутом наркотиків, найнебезпечніші з яких відносяться до наркобізнесу і мають ознаки організованої злочинності. Так, у 1999 р. в Україні виявлено 42 тис. злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, що удвічі більше, ніж у 1994 р.

Крім того, немедичне вживання наркотиків призводить до численних самогубств, побутового й виробничого травматизму, смертей від передозування вживаних засобів (так званий "золотий постріл"). Практично всі наркомани, які вживають опіати, хворі на гепатит, значна кількість — на СНІД і венеричні хвороби.

Сьогодні у світі зареєстровано майже 100 млн наркоманів. В Україні їх офіційно налічується близько 90 тис.; за день на облік ставиться до 50 осіб. 90 % наркоманів - це особи віком до 30 років. Зазначимо, що за оцінками експертів, реальна кількість наркоманів в Україні сягає 1 млн осіб. На жаль, прогнози щодо розвитку наркоманії не втішні, оскільки спостерігаються такі тенденції:

1) наркоманія омолоджується та фемінізується. Соціологічні опитування показують, що значна частина студентів і учнів середніх навчальних закладів так чи інакше причетна до вживання наркотиків;

2) зростає питома вага тяжких форм наркоманії, у тому числі полінаркоманії;

3) виник ринок "важких" наркотиків (героїн, кокаїн);

4) з'являються нові види токсикоманії серед неповнолітніх і молоді (вдихання парів оргрозчинників, групові форми вживання психоактивних препаратів тощо);

5) поширюється немедичне вживання наркотиків у всіх соціальних групах (робітники, службовці, безробітні та, навіть, бізнесмени);

6) основна маса наркоманів і наркоділків (близько трьох четвертей) - це особи, які полишили суспільне корисну працю і прагнуть заробити на людській біді.

Чим це можна пояснити? В глобальному плані ХХ століття - час небачених потрясінь у соціальній сфері. Дві світові війни, що не мали аналогів в історії людства, кровопролитні революції, мільйони жертв репресій. Це один бік проблеми. Другий - страх перед зброєю масового знищення, поширенням невиліковних хвороб, організованою злочинністю тощо. Ці та низка інших чинників зумовили те, що частина людей втратила психологічну стійкість, забажала бути подалі від лякаючої дійсності, знаходячи порятунком у наркотизмі чи алкоголізмі. В Україні до того ж наклалася глибока соціально-економічна криза на зламі ХХ і ХХІ століть.

Серед різних категорій населення виникли духовна порожнеча, крах особистих сподівань (фрустрація). У молоді, яка краще адаптується до сучасних умов, водночас відсутні життєві плани через невизначеність у багатьох

питаннях близького і далекого майбутнього. Все це відбувається на фоні різкого зниження життєвого рівня переважної більшості громадян. Як наслідок, маємо низьку загальну культуру населення і, передусім, молоді. Звідси - споживацьке ставлення до життя, незацікавленість у духовному зростанні, потяг До так званої масової культури, що ігнорує моральні цінності, насаджує порнографію і насильство. Саморуйнуюча поведінка (в тому числі вживання наркотиків) є невід'ємним елементом цієї субкультури. Сказане зумовлює конформізм, нездатність подолати вплив референтної групи, де вживають наркотики, легковажність в оцінці ситуації, прагнення до миттєвої утіхи, "все спробувати у житті".

Варто зазначити, що проблема наркоманії довгий час у нас замовчувалася. Домінував погляд, що вона можлива лише в капіталістичних країнах, тому й не було дієвих заходів антинаркотичної пропаганди, не створено громадської думки, що засуджувала б вживання наркотиків. Та й зараз не маємо належних засобів боротьби з наркоманією, насамперед у міністерствах охорони здоров'я та внутрішніх справ. Не вистачає кваліфікованих лікарів-наркологів і психіатрів, спеціалістів з протидії наркобізнесу. Методи лікування в ЛТП, що функціонували донедавна в системі МВС, були неефективні. Реально виліковувалися лише кілька відсотків з тих, хто там перебував.

Негативним чинником є і те, що Україна має велику сировинну базу наркотиків. А можливість здобути злочинним шляхом доходи, які чесно працею заробити не можна, штовхає сільських мешканців на культивування снотворного маку. Щорічно в Україні виявляється і ліквідується його посівів на площі 1300 км². Щодоби реєструється понад 100 злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. Як показують дослідження, злочинцями в основному є особи у віці до 30 років, серед яких майже 90 % - безробітні. Споживачами є особи без певних занять - 80,9 %; робітники - 12,7 %; учні профтехучилищ і шкіл - 1,9 %; студенти - 1,7 %; інші - 2,8 %. Щодоби з нелегального обігу вилучається понад 100 кг наркотиків і наркотичної сировини, але (за світовим досвідом) це не більше 1/10 її реальної маси.

Важливо зауважити, що жодний вид злочинної діяльності не може зрівнятися з наркобізнесом за рівнем прибутків. Ось чому криміналітет невинно активізується і в Україні.

Попередження наркоманії і наркобізнесу. За ініціативою України ООН оголосила останнє десятиріччя XX століття "Десятирічкою боротьби з наркоманією". Світове співтовариство здійснює боротьбу з поширенням наркотиків у таких напрямках:

1. Широка профілактична діяльність, спрямована на недопущення втягнення молоді у вживання наркотиків. З цією метою застосовуються найновіші досягнення медицини, психіатрії, педагогіки, залучається широка громадськість. Вважається, що цей напрямок мусить бути пріоритетним у кожній державі.

2. Силова боротьба з наркобізнесом із залученням спеціалізованих

установ, військової техніки, фахово підготовлених працівників, контроль за відмиванням "брудних" грошей, захоплення наркокур'єрів і вихід через них на лідерів наркокартелів.

3. "Лібералізація" наркотичної проблеми, тобто перехід до легальної реалізації наркотиків через аптеки та інші торговельні заклади (йдеться щодо "легких" наркотиків). Це дає можливість контролювати ринок збуту наркотиків та проводити повний облік лікування наркоманів. Але практика показує, що депеналізація споживання наркотиків (Голландія, Швеція) не призводить до бажаних результатів. У наркоманів лишається потяг до "важких" наркотиків. На наш погляд, такий напрямок боротьби з наркоманією не може бути прийнятним для України, хоча в Києві, Одесі та деяких інших містах у рамках проекту ВООЗ здійснюється видача наркоманам шприців, презервативів, дезрозчину тощо.

В Україні існує також міжвідомчий банк даних осіб, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, створено єдиний реєстр хворих на наркоманію. У системі МВС функціонує Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів. Воно має свої підрозділи у всіх територіальних і транспортних підрозділах внутрішніх справ. Спецпідрозділи по боротьбі з міжнародною контрабандою наркотиків діють і в СБУ. Згідно з прийнятим у лютому 1995 року Законом, у системі охорони здоров'я створюються спеціалізовані закриті лікувальні заклади (для неповнолітніх у віці 16-18 років - лікувально-виховні заклади) Для примусового лікування хворих на наркоманію.

В числі економічних заходів профілактики є розробка нових зразків техніки для збирання наркотичних культур з метою зменшення втрат врожаю, виведення сортів конопель без канабіноїдних сполучень і снотворного маку з низьким вмістом алкалоїдів, зменшення площ посівів коноплі, збільшення плантацій для їх кращої охорони.

Важливим культурно-виховним заходом профілактики наркоманії є організація дозвілля молоді. Місцевій владі треба активніше створювати за місцем проживання і при навчальних закладах школи здоров'я, спортивні секції та інші гуртки, розширювати мережу клубів за інтересами, бібліотек, музичних і художніх шкіл, вирішити питання про їх відвідування на пільгових умовах.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України "Про обов'язковий профілактичний наркологічний огляд і порядок його проведення" здійснюється огляд осіб із груп ризику. Але в цілому форми надання допомоги хворим на наркоманію у медичних закладах як загального, так і закритого типу потребують удосконалення. Тут доцільно запозичити зарубіжні методи реабілітації наркоманів (за прикладами кооперативу Родольфо в Італії, общини Леві Петруса в Швеції, Делансі-стріт у США). Правда, дещо вже робиться в цьому плані у Львові та Одесі. Фахівці розробили антинаркотичні програми для учнів та батьків.

Серед правових заходів боротьби з наркоманією велике значення мають названі вище закони, що стали серйозним кроком уперед! в регулюванні

проблем, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. Ці закони відповідають міжнародним стандартам і водночас враховують нинішню ситуацію в Україні. Прийняття Закону "Про обов'язкове лікування хворих на алкоголізм та наркоманію" дасть змогу значно покращити наркотичну ситуацію шляхом активізації профілактичних заходів. Серйозно посилена кримінально-правова;

боротьба з незаконним обігом наркотиків. До Кримінального кодексу введена низка спеціальних норм про відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів; незаконне їх виготовлення та збут тощо.

Органи внутрішніх справ у своїй профілактичній роботі аналізують дані, що характеризують як злочинців, так і споживачів нарю тиків, фактори, які обумовлюють порушення антинаркоманійно законодавства. Збиранням таких відомостей мають займатися всі служби міліції. Відповідна інформація має надходити і від органів: охорони здоров'я, освіти, керівників трудових колективів, громада касті.

Індивідуальна профілактика наркоманії здійснюється щодо осіб, які зловживають наркотиками і в діях яких відсутні ознаки злочину, але, виходячи з їхньої антисуспільної поведінки, є імовірність його вчинення. Наркомани "прогресують" поступово і зазвичай проходять такі стадії:

- 1) нездорового інтересу до наркотиків, їх виготовлення і споживання (група відносного ризику);
- 2) перебування у середовищі наркоманів, схвалення їх поведінки, разові прийоми наркотиків (група підвищеного ризику);
- 3) вживання наркотиків більш-менш постійно, але ознаки наркоманії ще відсутні (група тих, хто зловживає наркотиками);
- 4) формування хворобливої психічної і фізичної залежності від наркотиків (група хворих на наркоманію).

Очевидно, що починати профілактику необхідно з представників групи відносного ризику, оскільки вона буде найбільш ефективною.

Профілактика має проводитись за планом з урахуванням рекомендацій лікаря-нарколога або з його безпосередньою участю. Щодо виявлених наркоманів, то першочерговим заходом мусить бути їх направлення на лікування з подальшою профілактикою. Роботу з особами, які перебувають на профілактичному обліку, треба проводити диференційовано, враховуючи їх позитивні та негативні якості. При цьому методи виховання мають поєднуватись із медичним і правовим впливом. Індивідуально-профілактичні заходи передбачають:

1. Нагляд за поведінкою і способом життя особи, яка профілак-тується, реагування на її правопорушення, пов'язані з наркотиками.
2. Вживання оперативно-профілактичних заходів щодо осіб з найближчого оточення профілактованого, які провокують його на вживання наркотиків чи інших одурманюючих засобів або вчинення злочинів.

Запобігання наркоманії потребує ретельного аналізу оперативної обстановки на території, де мають місце нелегальний обіг наркотиків та їх

немедичне вживання. Вивчаються чинники, що обумовлюють порушення антинаркоманійного законодавства та особи, які його порушують. Особливу увагу слід звернути на роботу з батьками, які мають підлітків з ознаками вживання наркотиків (сліди уколів на тілі, поява шприців, різке схуднення, блиск очей, постійне ковтання слини тощо).

Варто регулярно здійснювати оперативні відпрацювання підприємств і організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом чи використанням наркотичних засобів, хімічних реагентів, де можливе виготовлення синтетичних наркотиків, а також жилого сектора, гуртожитків, місць дозвілля, де ймовірно немедичне вживання наркотиків.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, із всього вищенаведеного можна зробити висновок, що боротьба з наркоманією є однією із самих складних проблем сучасного суспільства, розв'язанню та фінансуванню якої повинно надаватися першочергове значення на суспільному рівні.

У цілому, проведений інформаційно-аналітичний огляд свідчить про різке омолодження осіб, які залучаються до наркоманії та токсикоманії.

Заохочення до лікування від наркоманії, як альтернатива примусовому, засвідчує демократію у сфері кримінально-правових відносин в суспільстві.

Взаємозв'язок, взаємопроникання наркоманії та злочину є слідством суспільно-економічного розвитку спільноти на сучасному етапі.

Потребує зміни відношення суспільства, його державних і громадських організацій до проблеми наркоманії та токсикоманії, щоб об'єднати зусилля всіх громадян в енергійному протистоянні цьому лиху.

Необхідно забезпечити взаємодію всіх державних структур і суспільних організацій, діяльність яких безпосередньо пов'язана не тільки з боротьбою, але й профілактикою наркоманій, токсикоманії, полінаркоманій та інших станів залежності, лікуванням й реабілітацією наркологічних хворих.

3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУТЕНЕРСТВА ТА ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ У ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ ТА ЇЇ ПРОФІЛАКТИКА

Слово "проституція" у перекладі з латинської означає "виставлення на продаж". З давніх давен вона поділялася на жіночу, чоловічу і дитячу, що залишилося й на сьогодні. Під **проституцією** треба розуміти систематичне надання особою свого тіла для задоволення сексуальних потреб інших осіб за матеріальну винагороду.

Сучасна громадська думка сходиться на тому, що проституція є аморальною поведінкою. Що ж до визнання її правопорушенням, то у світі є різні погляди: від визнання її злочином (мусульманські країни) до надання їй статусу легального бізнесу (наприклад, у Нідерландах). В більшості Західних країн навіть якщо проституція законом не дозволена, влада ставиться до неї толерантно, спрямовуючи меч правосуддя у першу чергу на осіб, які використовують повій у власних цілях (у Франції, скажімо, навіть

користування грошима, "заробленими" повією, тягне кримінальну відповідальність). В Україні проституція віднесена до категорії адміністративних правопорушень (ст. 181-1 КУАП) та за систематичне заняття проституцією передбачена і кримінальна відповідальність (ст. 303 КК України).

Проституція тісно пов'язана зі злочинністю. Вони значною мірою обумовлюють одне одного. Це пояснюється тим, що проституцію, як засіб наживи, контролює криміналітет. На її основі створюється система секс-бізнесу із звідниками, утримувачами домів розпусти, сутенерами, торгівцями "живим товаром", у тому числі з переправлянням його за межі країни. На думку експертів, річний обіг секс-бізнесу в Україні становить не менше двох мільярдів гривень. Наймерзеннішим злочином є втягування у проституцію дітей.

Крім того, повії широко використовують як співучасників злочинів грабіжники, вимагачі, шахраї. Адже повії, відвідуючи квартири заможних клієнтів, дають "наводку" для наступних крадіжок чи розбійних нападів; просять водіїв підвезти до місця, де на них організована засідка. Повії і самі вчиняють чимало злочинів стосовно клієнтів шляхом їх "відключення" алкоголем, підсипанням клофеліну (продається тільки за рецептами, та призначається лікарем) тощо.

Не можна забувати, що повії (як жінки, так і чоловіки) є одним з основних джерел розповсюдження венеричних хвороб, гепатиту та ВІЛ-інфекції. Ніякі запобіжні засоби не здатні усунути високий ризик цих захворювань. Відомий випадок, коли в м. Красний Луч (Луганська обл.) дві неповнолітні проститутки зірвали роботу цілого автопарку, заразивши за кілька днів сифілісом понад 30 водіїв. Повії також стають жертвами злочинів (їх вбивають у конкурентній боротьбі, глумляться над ними, вони гинуть від наркотиків чи СНІДу).

Але чи не найголовнішою негативною ознакою проституції є різке падіння суспільної моралі, духовна деградація, що вкрай шкідливо впливає на виховання дітей і молоді. Проституція підриває підвалини суспільного життя, руйнує сім'ю і, в кінцевому підсумку, саму людину. Як наслідок, зростають жіноча злочинність, смертність, невиліковні захворювання, самогубства і, що найнебезпечніше — гине генофонд нації.

Осіб, які займаються проституцією, можна класифікувати таким чином.

Путани - "працюють" у дорогих готелях, казино, саунах. Їх клієнти - іноземці, але за валюту не гребують і "своїми". Частина з них має вищу освіту, володіє іноземною мовою. Як правило, вони "контролюються" сутенерами і рекетирами.

Повії, які "працюють" за кордоном. Частина їх виїжджає Сама, інших вивозять постачальники "живого товару".

Повії "за викликом" працюють у підпільних фірмах, що складаються з "хазяїна", диспетчерів, водіїв і охоронців. До нижчого сорту належать вокзальні повії і ті, що промишляють на автошляхах (так звані плечові). На найнижчому рівні перебувають вуличні повії (здебільшого бродяги, наркомани і алкоголіки).

Що ж штовхає осіб на шлях проституції? Безумовно, вагомий внесок у цю справу роблять скрутна економічна ситуація, безробіття, зростання бездомності та взагалі процес маргіналізації населення. Але це не єдині чинники. Рівень проституції, що (як і злочинність), є постійним супутником суспільства, передусім залежить від його морального стану, який сьогодні навряд чи можна визнати задовільним. Очевидні прорахунки в морально-етичному вихованні молоді, стрімке падіння авторитету сім'ї і школи.

Потребує розробки концепція виховання підростаючого покоління і, особливо, дівчат. В її основі мусить лежати властива нашому народові висока моральність і порядність. Без оголошення державою рішучої боротьби з аморальністю, пропагандою порнографії та насильства, не може бути й мови щодо протидії проституції. Має бути розумний вибір форм і методів виховання юнаків і дівчат. Притаманні їм особливості фізичної та психічної структури особи мають не нівелюватись, а враховуватися задля формування соціально корисної особистості.

Необхідно також удосконалити кримінально-правову боротьбу із секс-бізнесом, який наживається на експлуатації повій. Нове кримінальне законодавство, за прикладом багатьох країн світу, мусить мати розгалужену систему норм, які передбачали б диференційовану відповідальність усіх, хто прямо чи опосередковано причетний до проституції.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

У даному питанні ми розглянули негативний вплив проституції на розповсюдження злочинності, та можливі заходи подолання цього явища. Також визначено ключові моменти, що стосуються взаємодії сутенерства та втягнення у заняття проституцією з іншими злочинами та можливості втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Суспільна небезпечність "фонових" явищ полягає в тому, що: • ведення паразитичного способу життя вимагає певних коштів, які найлегше здобути злочинним шляхом; стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння послаблює самоконтроль особи, що полегшує скоєння злочину; • аморальність призводить до підвищеного ризику стати жертвою злочину, тобто до високої віктимності; власне злочинними є незаконні операції з наркотиками, фальшування спиртних напоїв, утримання притонів для вживання наркотиків або розпусти, звідництво й інші форми антисоціальної поведінки.

Отже, можна зробити висновок, що "фонові" явища - це сукупність аморальних проявів, які суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, та які органічно взаємопов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного й тягнуть за собою соціальну деградацію особи (а зрештою - й усього суспільства).

Зв'язок наркоманії зі злочинністю полягає не лише у стані наркотичного сп'яніння, супроводжуваному зниженням рівня усвідомлення дійсності та самоконтролю, розвитку наркозалежності і відтак постійної потреби у грошах,

тому, що будь-які самовільні дії у сфері наркообігу є кримінально караними, формуванні наркотичної субкультури, але ще й у тому, що ринок наркотиків, до якого має відношення будь-який наркоман, своєю чергою пов'язаний із іншими, найбільш небезпечними формами злочинності, передовсім організованою, транснаціональною, оскільки для різних видів наркотиків характерні свої країни-експортери та окремі шляхи міжнародного транспортування.

Вочевидь, чільне місце поміж усіма профілактичними заходами, спрямованими на розірвання взаємозв'язків між злочинністю та фоновими явищами, повинна посідати диференційована виховна робота з населенням усіх соціальних прошарків і вікових груп. Підсистеми усіх нині існуючих форм виховання потребують перегляду, удосконалення, активізації та заохочення, передовсім шкільного.

Отже, фонові явища – це соціальні явища, пов'язані з повторюваною поведінкою та/або усталеним фактичним суспільно-правовим станом особи, за яких можливо спрогнозувати найвищу (особливу) ступінь імовірності вчинення особами діянь, що містять ознаки злочину. На тенденціях сучасного розвитку й аналізу фонових явищ позначаються такі суспільні умови, як криміналізація суспільної свідомості та заглиблення у стан маргінальності. Основними формами фонових явищ в Україні, які було розглянуто у статті, визнаємо безпритульність, бездомність, виховання у дитячих будинках, інтернатах, неповних та інших неблагополучних сім'ях, безнаглядність та утворення неформальних підліткових груп анти - чи асоціальної спрямованості, адиктивну поведінку (залежність від наркотичних, алкогольних, токсичних, фармакологічних речовин, Інтернет-адикцію, комп'ютерний психоз тощо), психічні захворювання, статеві збочення і проституцію.

Найбільш багатообіцяючим напрямком окремих розробок за тематикою „фонові явища і злочинність” видаються детальніші дослідження нових стилів поведінки за умов інформаційного суспільства, визначення методів попередження комп'ютерної та Інтернет-залежності, особливо серед молоді, вироблення рекомендацій щодо боротьби з насильством у сім'ї і порушеннями прав дитини, мінімізації негативного впливу неблагополучних сімей та можливості введення в Україні такої системи соціального захисту, за якої кожна людина мала би можливість реалізувати своє право на ізольоване житло, яке відповідало би її честі та гідності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної крмінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА № 8. ТЕОРІЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ (вивчається самостійно)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Поняття попередження злочинності та класифікація попереджувальних заходів.
2. Об'єкти попередження злочинності.
3. Суб'єкти попередження злочинності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – №30. – Ст.141.
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – №40. – Ст.338.
3. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки: Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. №1767 // Юридичний вісник України. – 2007. – №2. – 13-19 січ.
4. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 р. № 143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – №8. – Ст.331.
5. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України від 10.07.2005 р. №1119/2005 // <http://www.rada.gov.ua>.
6. Блувштейн Ю.Д. Предупреждение преступлений. – Минск, 1980.
7. Блувштейн Ю.Д., Зырин М.И., Романов В.В. Профилактика преступлений. – Минск, 1986.
8. Голина В.В. Работа органов внутренних дел и прокуратуры по предупреждению преступности. Учебное пособие. – Харьков, 1981.
9. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія. Альбом схем (загальна і особлива частини): Навчальний посібник / Під заг. ред. Джужи О.М.; НАВСУ. – К., 2000.
10. Жалинский А.Э., Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. – Львов, 1980.
11. Зеленецкий В.С. Предупреждение преступлений следователем. – Харьков, 1975.
12. Зелинский А.Ф. Криминология. – Харьков, 2000.
13. Криминология. // Под редакцией Кузнецовой Н.Ф., Миньковского Г.М. – М.: Издательство МГУ, 1994.
14. Криминология: Учебник для юридических вузов. // Под ред. А.И.Долговой. – М., Инфра – М – Норма, 1999.
15. Криминология: Учебник для юридических вузов. // Под редакцией Кудрявцева В.Н., Эминова В.Е. – М.: Юрист, 1999.
16. Кримінологія. // Під редакцією Лихолоба В.Г. – К., 1997.

17. Кримінологія. Особлива частина: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти/ І.М.Даньшин, В.В.Голіна, О.Г.Кальман; За ред. І.М.Даньшина. – Харків, 1999.
18. Курс Кримінології. Загальна частина. Підручник: У 2 кн. /О.М.Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. Джужа О.М. – К.: Юрінком-Інтер, 2001. – 352 с.
19. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. – К., 1997.
20. Проект Закону України “Про профілактику злочинів” від 12 травня 1998 р.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Формування теоретичних знань, спрямованих на з'ясування і засвоєння слухачами понять протидії, попередження та профілактики злочинів, правової основи даної діяльності та визначення ролі поліції у попередженні злочинів в Україні.

ВСТУП

Необхідність попередження злочинності такий же необхідний елемент протидії цьому явищу, як і виявлення та розкриття злочинів. Але ця діяльність здійснюється ще до вчинення суспільно небезпечного діяння. При цьому важливо передбачити можливу поведінку і чітко спланувати свою упереджувальну діяльність. Тут не можна говорити про якісь здогадки, а все має ґрунтуватись на виявлених наукою закономірностях протікання такого соціально-правового явища як злочинність.

Проблема попередження злочинності своїм корінням входить в глибину століть і на сучасному етапі розростається по різних державах, хвилюючи як державні органи, покликані боротися з цим негативним явищем, так і рядових членів суспільства.

Сучасний етап становлення Української державності виплескує зовні самі різні задачі, які оперативно мають вирішуватись органами держави. Процес руйнування відживаючого минулого вимагає рішучих і термінових кроків для забезпечення майбутнього. Це стосується і попередження злочинності. Зміна ідеології, структури і задач державних органів, а також характеру суспільних відносин, безумовно змінює підходи до такого невід'ємного напрямку боротьби зі злочинністю, як її попередження.

І. ПОНЯТТЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

Попередження злочинності є сформованою системою дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності і знешкодження її коріння. Отже, попередження злочинності розглядається як соціально-правовий процес,

що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю. У найбільш узагальненому вигляді попередження злочинності забезпечується усією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями, спрямованими на удосконалення суспільних відносин.

Отже, попередження злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. В кримінологічній літературі для визначення заходів про недопущення вчинення злочинів застосовуються без достатніх підстав різні терміни: “запобігання”, “припинення”, “профілактика”, “рання профілактика”, “спеціальне попередження”, “спеціально-кримінологічне попередження” тощо. Але, на нашу думку, найбільш ємким поняттям, що охоплює та інтегрує всі види діяльності і заходи щодо недопущення вчинення злочинів, а також визначає напрям боротьби зі злочинністю, є “попередження злочинності”.

Предметом теорії попередження злочинів є: поняття попереджувальної діяльності; її види, форми, рівні; суб'єкти і об'єкти цієї діяльності; організаційні і правові основи попереджувальної діяльності; тактика і методика здійснення попереджувальних заходів; особливості попередження окремих видів злочинів.

Із визначення предмета попереджувальної діяльності витікає, що в нього входить низка різноманітних елементів. Але всі вони тісно пов'язані між собою, обумовлюють один одного і, відповідно, зміст навчального курсу виступає не як механічна сукупність знань, а як їх система. Попередження злочинності включає в себе різноманітні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах: законність - це вимога дотримуватися закону всіма без винятку суб'єктами попереджувальної діяльності; гуманність - означає захист гідності та інтересів людини шляхом очищення її духовного світу і поведінки від антисуспільних установок і орієнтацій, усунення причин і умов криміногенної деформації особи; наукова обґрунтованість - тобто суворе дотримання форм і методів попереджувальної діяльності, розроблених кримінологією, при їх виборі і використанні. Принцип науковості поширюється як на стратегію попереджувальної діяльності у межах держави, так і на тактику в умовах конкретного регіону, об'єкта, особи; демократизм - це широка участь у попереджувальній діяльності державних органів, громадських формувань, а також окремих громадян; диференціація - виявлення різних та споріднених явищ, факторів і процесів, що породжують злочинність, а також впливають на правопорушника, врахування індивідуальних особливостей злочинця; своєчасність - випереджаюче проведення профілактичних заходів, які б не дали можливості скоїти злочин; плановість - проведення профілактичних заходів згідно з відповідною програмою, а не спонтанно; комплексність - використання різноманітних форм, методів і засобів, спрямованих не лише на злочинність, а й

на соціальні, економічні, політичні, духовні та інші умови, що впливають на неї.

Для належного впорядкування попереджувальних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації попереджувальних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше. За рівнем розрізняються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи попередження злочинності; за масштабом - заходи, які здійснюються у територіальному розрізі, на окремому об'єкті, щодо групи осіб; за змістом - заходи соціально-економічного, політичного, ідеологічного, технічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами - заходи, що здійснюються органами влади та правоохоронними органами, організаціями, громадськими об'єднаннями, установами, окремими громадянами; за об'єктами - відповідно до видів злочинів, на протидію яким вони спрямовані.

Загальносоціальне попередження злочинності - це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій. Попереджувальний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня злочинів, стимулює законослухняну поведінку людини. Загальносоціальне попередження - це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього попередження злочинності. Вона спрямована перш за все на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави. Загальносоціальне попередження злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей в ньому, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо, наприклад, закони України від 5.02.1993 р. „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, від

19.10.2000 р. „Про державну підтримку малого підприємництва”, від 11.01.2001 р. „Про захист економічної конкуренції” та ін.

Отже, загальносоціальне попередження злочинності - найважливіший аспект соціальної політики. Це соціальна реакція держави і суспільства на злочинність. Загальносоціальне попередження створює соціально-економічні та культурні підвалини для ефективного здійснення спеціально-кримінологічного і індивідуального попередження злочинів.

Спеціально-кримінологічне попередження - це сукупність заходів по протидії злочинності, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів складається із трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики; запобігання злочинам; припинення злочинів.

Кримінологічна профілактика - це сукупність заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність або її окремі види.

Залежно від того, на які явища і процеси спрямовані профілактичні заходи, можна виділити види профілактики, зокрема профілактику випередження, обмеження, усунення та захисту. Профілактикою випередження охоплюється діяльність тих суб'єктів попередження злочинності, яка спрямована на завчасне попередження виникнення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті. Профілактика випередження заздалегідь інформує про суспільно небезпечні явища, що можуть виникнути в разі здійснення тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати ті чи інші злочинні прояви, наприклад, своєчасне врегулювання суспільних відносин з метою усунення в такий спосіб причин та умов майбутніх злочинів. Профілактика обмеження передбачає здійснення таких попереджувальних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців. Відомо, що багато негативних явищ у сучасному не можуть бути усунені тими заходами, які є у розпорядженні суспільства. Це реальний факт і його необхідно враховувати у попереджувальній діяльності. Єдиний можливий засіб профілактичного впливу на такі явища - обмеження їх криміногенної дії, наприклад, заходи щодо обмеження обігу в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, профілактика поширення пияцтва, алкоголізму і наркоманії; заходи щодо обмеження незаконного обігу вогнепальної зброї, вибухових пристроїв, ядерних речовин та ін.

Профілактика усунення визначає таку діяльність суб'єктів, яка придушує або ліквідує негативні явища та процеси і попереджує нову активізацію їх дій. Негативні явища та процеси, пов'язані зі злочинністю, розрізняються залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, які обумовлені

порушеннями функцій державних, господарських органів, організацій, службових осіб і громадян, до криміногенних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення. Очевидно, що і заходи профілактики усунення на різних соціальних рівнях будуть несхожі. Компетентні органи повинні максимально конкретизувати суб'єктам профілактики поле їх діяльності, пам'ятаючи про реальні можливості усунення тих чи інших негативних явищ у даний час та строки їх усунення. Невдачі у проведенні профілактики злочинів можуть свідчити як про неадекватність використаних засобів, так і про відсутність належних умов у суспільстві. Як свідчить світовий досвід, усунення деяких явищ перетворюється на війну (США - «сухий закон»; Колумбія - війна з наркобізнесом; Афганістан - боротьба з тероризмом), що потребує великих коштів, тривалого часу, жертв.

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів, та (опосередковано) антисуспільних поглядів. Профілактика захисту має за мету створити достатній захист і безпеку матеріальних об'єктів та особи, а також зовнішні перешкоди посяганням на суспільні цінності (застосування найбільш досконалих споруд, пристосувань, введення особливого порядку придбання та реалізації цінностей, речей, запровадження системи захисту особи, житла і власності громадян та ін.). Самостійним напрямом кримінологічної профілактики є віктимологічна профілактика.

Запобігання злочинам - специфічний напрям спеціально-кримінологічного попередження, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності. Запобігання злочинності має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання злочину. Отже, запобігання злочинності треба розглядати як сукупність видів діяльності, які виконуються державою з метою усунення вірогідності вчинення задуманих злочинів шляхом розроблення і здійснення цілеспрямованих заходів.

Заходи протидії злочинної мотивації доцільно розділити на 2 групи: заходи переорієнтації антисуспільної установки і активні контрзаходи. Заходи переорієнтації антисуспільної настановки включають створення і підтримання на належному рівні: а) спеціальних економічних і соціально-психологічних програм, які розраховані на те, щоб людина у суспільстві отримувала б більш-менш повне задоволення своїх потреб і відмовлялась від злочинних намірів; б) організаційно-правових заходів, які підвищують у людей почуття відповідальності і виробляють у них уявлення про допустимі засоби досягнення своїх потреб; в) кримінологічної поінформованості населення для його більш тісного співробітництва з правоохоронними органами.

Активні контрзаходи - це засновані на оперативній інформації заходи переконання, різних форм примусу, застереження потенційних потерпілих про

можливість злочинного посягання і допомоги потенційним злочинцям з метою відвернення злочину або рецидиву злочину, наприклад, розширення мережі приймальників-розподільників, створення будинків нічного перебування громадян, які не мають житла; будинків-інтернатів для осіб похилого віку та інвалідів, звільнених з місць позбавлення волі, які втратили зв'язки із сім'ями і не мають постійного місця проживання.

Припинення злочинних проявів визначається як сукупність видів діяльності, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів. Особливість попереджувальної роботи на стадіях готування і замаху на злочин залежить від обсягу виконаної злочинної діяльності, особи винного, характеру злочину тощо.

У зв'язку з цим розрізняють заходи опанування, обережності та активного втручання. Заходи опанування здійснюються з метою досягнення добровільної відмови особи від продовження злочинної діяльності. Заходи обережності застосовуються для того, щоб створити умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої злочинної діяльності (посилення патрулювання певними органами, зміна режиму роботи, розроблення системи термінового зв'язку населення з міліцією в містах і селищах міського типу, на автомагістралях; створення спецпідрозділу з боротьби з нелегальною міграцією тощо). Заходи активного втручання припускають негайну реакцію правоохоронних органів у випадках, коли прогавання потягне за собою безпосереднє посягання (наприклад, затримання злочинця під час готування до злочину або замах на злочин, створення умов для перетворення розпочатої злочинної діяльності на невдале готування або замах тощо). Наприклад, у ст.25 Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки зазначено: «Систематично проводити оперативно-розшукові профілактичні заходи на ринках, в аеропортах, на залізничних та автобусних станціях (вокзалах) з метою захисту суб'єктів малого і середнього бізнесу від вимагання, запобігання та викриття фактів корупції і хабарництва».

Індивідуальне попередження злочинів - різновид попередження злочинності щодо конкретної особи. В основі такої діяльності лежать обгрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити злочин. Індивідуальне попередження злочину - це попереджувальна діяльність державних і недержавних органів, організацій, їх представників по недопущенню вчинення злочину з боку конкретної особи, від якої з великою імовірністю слід очікувати вчинення злочину. Тобто індивідуальне попередження становить ту частину попереджувальної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину - головне завдання індивідуального попередження.

Отже, об'єктом індивідуального попередження злочину є: поведінка та спосіб життя осіб з високою імовірністю вчинення злочину; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціальне

значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують вчинення злочину.

Для визначення кола осіб, які потребують індивідуального попередження, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави. Фактичні підстави такого попередження – реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний злочин. Антисупільна поведінка є реальним проявом особи, її головною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом. Правові підстави – це врегульованість індивідуального попередження нормами права. Чинне законодавство містить низку правових підстав індивідуального попередження, але більшість з них має відомчий характер, що, зрозуміло, недостатньо. Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину.

Напрямами індивідуального попередження злочинів є переконання, надання соціальної допомоги, примус. Заходи переконання - процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, антисупільних установок. На практиці позитивно зарекомендували себе такі заходи, як: індивідуальні і колективні бесіди, обговорення поведінки особи, прослуховування курсу лекцій на правові теми, встановлення над нею індивідуального або колективного шефства, стимулювання участі в громадській діяльності та ін. Криміногенна поведінка особи нерідко свідчить про її життєве неблагополуччя, конфлікти, побутову неналагодженість та про інші труднощі. Особливо це стосується осіб з кримінальним минулим. Заходи соціальної допомоги - працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо.

Примус тягне для особи несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру. На практиці широко використовуються такі заходи примусу на криміногенну поведінку, як профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості, адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, улаштування у приймальники-розподільники для дорослих і неповнолітніх, припинення бродяжництва і жебрацтва та ін.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

1. Попередження злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

2. Предметом теорії попередження злочинів є: поняття попереджувальної діяльності; її види, форми, рівні; суб'єкти і об'єкти цієї діяльності; організаційні і правові основи попереджувальної діяльності; тактика і методика здійснення попереджувальних заходів; особливості попередження окремих видів злочинів.

3. Попередження злочинності включає в себе різноманітні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах: законність, гуманність, наукова обґрунтованість, демократизм, диференціація, своєчасність, плановість, комплексність тощо.

4. Для належного впорядкування попереджувальних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації попереджувальних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше.

2. ОБ'ЄКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Як відомо, злочинність зумовлюється комплексом негативних явищ і процесів різного походження, котрі і є так званими об'єктами попереджувального впливу. Теорія і практика боротьби зі злочинністю показують, що об'єкт попереджувального впливу – це все те, на що діє система попередження злочинності, і включає: по-перше, уражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини; по-друге, соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей, по-третє, окремих осіб, групи і контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; в-четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку і вчинення конкретного злочину; в-п'яте, окремі негативні особистісні властивості людини, які провокують злочин або сприяють його вчиненню.

Таким чином, об'єкт попереджувального діяння - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Для об'єкта характерні такі властивості: криміногенність (саме вона виділяє його із сукупності негативних явищ), динамічність, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників; потенційність - нею пояснюється те, що окремі явища можуть швидко досягти високого ступеня криміногенності; латентність - криміногенність, яка прихована від спостерігача-дослідника.

Головною властивістю будь-якого об'єкта, попереджувального впливу є криміногенність. Поняття «криміногенність» тісно пов'язане із поняттям «криміногенний». Термін походить від латинської мови-злочин і грецької - рід,

походження. Отже, це поняття, яким підкреслюється близька спорідненість, тісний взаємозв'язок явища, процесу, особи із злочинністю. Поняття «криміногенний» вживається у різних сполученнях: криміногенні фактори, криміногенна особа, криміногенне середовище, криміногенна ситуація тощо. Криміногенність - це така кримінологічне значуща властивість об'єкта попередження злочинності, яка показує конкретну взаємозалежність об'єкта і конкретного злочину, злочинності взагалі. Криміногенність слід розглядати як таку властивість об'єкта, що здатна формувати антисуспільну спрямованість особи, яка знаходиться в безпосередньому з ним контакті, а також провокувати вчинення нею протиправних дій. Ця властивість виявляється через силу впливу об'єкта на злочинність, здатність його наводити причинні зв'язки. Криміногенність будь-якого об'єкта - величина змінна, тому вона може бути відображена як кількісно-якісна: ступінь криміногенності (тобто вище-нижче); криміногенний набір (більш-менш); криміногенний інтервал (ближче-далі).

Ступінь криміногенності - показник, який визначає міру цієї властивості і більшу чи меншу силу її впливу на злочинну мотивацію. За даними досліджень, алкогольне обтяження як криміногенна властивість особи досить висока серед вбивць і осіб, що заподіяли тяжке тілесне ушкодження на сімейно-побутовому ґрунті. Криміногенний набір - структурний показник криміногенності об'єкта. Криміногенність об'єкта - якість інтегральна, яка утворюється в свою чергу сукупністю і взаємозв'язком, як правило, негативних явищ, котрі сами по собі безпосередньо не пов'язані зі злочинністю. Відомо, наприклад, що початок злочинного шляху підлітків звичайно зумовлюється одночасною чи послідовною дією набору з 3-5 негативних явищ (неблагополуччя в сім'ї, небезпечне оточуюче середовище, рання алкоголізація та ін.). Криміногенний інтервал - міра зростання чи зменшення криміногенності предмета, «відділення» або наближення його до причинної детермінації. Таким чином, чим вище ступінь криміногенності предмета, тим менший його криміногенний інтервал. Тим самим визначається «місто» (ближче-дальше) криміногенного об'єкта в причинному ланцюгу. В кримінологічній літературі відмічається, що найбільша криміногенність характерна для тих об'єктів, наявність яких у системі причин та умов злочинності з більшою імовірністю породжує злочинну детермінацію. Поняття криміногенного набору порівняльне невеликого поєднання найбільш значущих показників для будь-яких різновидів суб'єктів антисуспільної поведінки покладено в теоретичне обґрунтування прикладних прогностичних методик індивідуальної злочинної поведінки та її попередження.

Криміногенні об'єкти доцільно згрупувати так, щоб вони стали уразливими для тих чи інших - теж згрупованих відповідним чином - методів попереджувального впливу адекватних їм заходів. Тому природною підставою класифікації є характер криміногенних об'єктів, їх природа, генеза, умови існування. За цією підставою розрізняються групи криміногенних об'єктів соціального, правового і психогенного характеру. Група криміногенних об'єктів соціального характеру знаходиться в діапазоні від негативних явищ на рівні

суспільства до криміногенних явищ і властивості конкретної особи (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, віктимний стан тощо). В групу криміногенних об'єктів правового характеру включаються явища, генеза яких лежить у сфері правових недосконалень, грубих помилок, протиправних дій, необгрунтованого, несвоєчасного, некомпетентного регулювання суспільних відносин на різних рівнях соціального буття. Група криміногенних об'єктів психогенного характеру охоплює ті психологічні, психіатричні та інші кримінологічне значущі аномальні явища, які дезорганізують суспільне життя, відіграють деструктивну роль у процесі соціалізації і ресоціалізації особи, перешкоджають їй чи обмежують її здатність адекватно оцінювати свої вчинки і діяти на основі такої оцінки.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

1. Об'єкт попереджувального діяння - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

2. Для об'єкта характерні такі властивості, як криміногенність; динамічність; потенційність; латентність.

3. СУБ'ЄКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Суб'єкти попередження злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення злочинів на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками попередження злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення злочинів і злочинності. Класифікуючи суб'єкти, потрібно враховувати: по-перше, всі вони відрізняються один від одного, але функціонують не ізольовано, а у взаємозв'язку, тим більше, що існує їх своєрідна ієрархія; по-друге, кожний суб'єкт наділений певними повноваженнями. Він є носієм конкретних прав і обов'язків. Множинність суб'єктів попереджувальної діяльності складає систему суб'єктів, що зумовлено різноманітністю об'єктів попереджувального впливу.

Під системою суб'єктів попередження злочинності слід розуміти сукупність з'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та по узгодженню в часі і просторі. Систему суб'єктів попередження злочинності складають юридичні і фізичні особи, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадського обов'язку виконують дану роботу. Це законодавчі органи, органи виконавчої і судової влади, органи державного і господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, громадські організації і товариства, охоронні та приватні розшукові установи, сім'я, громадяни.

Будь-яка діяльність, у тому числі попереджувальна, будується на певних методах і формах її здійснення. Характеризуючи діяльність того чи іншого суб'єкта попередження злочинів, потрібно враховувати, що вона здійснюється по двох основних напрямках: у співвідношенні заходів переконання із заходами примусу стосовно осіб, які порушують норми права і правила поведінки, встановлені суспільством. Тому тут використовують два методи: переконання і примусу. Якщо перший метод є більш гуманним, оскільки спрямований на переконання тієї чи іншої особи про недопущення протиправної поведінки, то другий пов'язаний із застосуванням тих чи інших заходів примусу до осіб, які допускають відхилення у поведінці. Безумовно, названі методи повинні застосовуватися з урахуванням соціальної запущеності особи.

До державних суб'єктів законодавчої влади належать перш за все Верховна Рада України, її комітети та народні депутати. Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України, яка визначає засади внутрішньої, зовнішньої політики, затверджує загально-державні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, створює законодавчу основу здійснення загальносоціального і соціально-кримінологічного попередження злочинності. Повноваження парламенту України дають йому підстави для розроблення головних напрямів боротьби зі злочинністю, створення для цього достатньої правової бази, істотно впливати на кримінологічну політику держави, а взагалі своєю діяльністю сприяти зниженню кількісно-якісних показників злочинності.

Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Перш за все Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України затверджує комплексні програми попередження злочинності. Метою таких програм є забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання і розкриття злочинів. Крім того, своїми указами Президент України корегує напрями боротьби зі злочинністю. З 1993 р. при

Президентові України діє Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю.

Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади (державні адміністрації різних рівнів) здійснюють заходи щодо забезпечення громадського порядку і боротьби зі злочинністю, відповідно до Конституції України контролюють і координують виконання комплексних програм профілактики злочинності, організують їх наукове супроводження і ресурсне забезпечення та інше.

Серед суб'єктів попередження злочинності важливе місце посідають органи місцевого самоврядування, які за своїми повноваженнями здійснюють організаційно-управлінські функції щодо попередження злочинності, організують і координують роботу відповідних суб'єктів системи попередження злочинності, займаються їх ресурсним забезпеченням, контролюють виконання постанов і рішень вищих органів влади і своїх власних питань попередження злочинів на підвідомчій території.

Одним із напрямів органи прокуратури є участь прокурора у розробленні державними органами влади комплексних планів попередження злочинності, сприяння розвитку діяльності щодо попередження злочинності громадськістю, організація роботи по кримінологічній поінформованості населення та правовій пропаганді, координація. Служба безпеки України, митні органи України, органи охорони державного кордону, державна податкова служба України здійснюють широкомасштабну діяльність щодо спеціально-кримінологічного попередження правопорушень, які загрожують громадській, державній, економічній та іншим видам безпеки України. Слід відмітити особливу роль у спеціально-кримінологічному попередженні численних державних контрольних органів: державної контрольно-ревізійної служби, рибохорони, державної лісової охорони, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна України та інших органів державного контролю, які здійснюють правозастосовно-охоронні функції. Згідно зі своїми повноваженнями по контролю за виконанням законів у різних сферах народного господарства і природокористування вони здійснюють різноманітні заходи і засоби щодо недопущення вчинення злочинів; усунення і обмеження тих криміногенних факторів, які їх породжують або сприяють їм. Основними напрямками попереджувальної роботи судових органів є: а) виявлення і усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину; б) виховно-профілактична функція; в) підвищення попереджувальної активності громадян. Міністерство юстиції України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади в забезпеченні реалізації державної правової політики, правової експертизи проектів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України, координації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу, захисту прав і свобод людини, розвитку правової інформатизації, формуванні у громадян правового світогляду тощо. Здійснюючи організаційне керівництво і контрольно-ревізійні функції, органи

юстиції спрямовують і стимулюють попереджувальну діяльність підлеглих органів (департаменти нотаріату та ліцензування юридичної практики, державної виконавчої служби, у справах громадського стану громадян та ін.).

У правовій державі невід'ємною складовою частиною системи захисту особи, її конституційних прав і свобод є адвокатура. Органи адвокатури у межах своїх професійних завдань і компетенції здійснюють процесуальну і позапроцесуальну діяльність щодо попередження злочинності. У попередженні злочинності активну участь беруть органи державного і господарського управління, культурно-виховні навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, охоронні та приватні розшукові установи, які, діючи у межах єдиної системи попередження правопорушень, вирішують важливі питання усунення широкого кола криміногенних об'єктів. Вони здійснюють цю функцію на рівні як загального, так і спеціально-кримінологічного попередження.

Засобам масової інформації надано право на збирання, аналіз і поширення інформації, яка привертає увагу до тих чи інших суспільних криміногенних явищ і процесів, недоліків у діяльності державних і недержавних органів і організацій, а також їх посадових осіб. Закріплений нормативними актами обов'язок правоохоронних органів відповідним чином реагувати на неї, можливість створювати громадську думку — все це робить засоби масової інформації важливим суб'єктом попередження злочинності. Їх попереджувальний потенціал ще не вичерпаний.

Сім'я, деякі громадські організації і об'єднання громадян, тобто профспілки, добровільні громадські формування для захисту порядку, ради профілактики, громадські пункти охорони порядку, козацькі куріні, фонди, рухи, релігійні та багато інших організацій громадського контролю також належать до суб'єктів попередження злочинності. Тісний зв'язок спеціалізованих суб'єктів боротьби зі злочинністю з сім'єю, населенням і громадськими організаціями забезпечує ефективність попереджувальної практики.

Громадяни також являються суб'єктами попередження злочинності. Формами соціальної активності громадян у сфері попередження злочинності являються: а) участь у діяльності громадських організацій; б) участь у діяльності трудових колективів; в) неформальну реалізацію громадського обов'язку.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

1. Суб'єкти попередження злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення злочинів на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

2. За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками попередження злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення злочинів і злочинності.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки:

1. Попередження злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

2. Предметом теорії попередження злочинів є: поняття попереджувальної діяльності; її види, форми, рівні; суб'єкти і об'єкти цієї діяльності; організаційні і правові основи попереджувальної діяльності; тактика і методика здійснення попереджувальних заходів; особливості попередження окремих видів злочинів.

3. Попередження злочинності включає в себе різноманітні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах: законність, гуманність, наукова обґрунтованість, демократизм, диференціація, своєчасність, плановість, комплексність тощо.

4. Для належного впорядкування попереджувальних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації попереджувальних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше.

5. Об'єкт попереджувального діяння - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Для об'єкта характерні такі властивості, як криміногенність; динамічність; потенційність; латентність.

6. Суб'єкти попередження злочинності - це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення злочинів на різних

злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

7. За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямками і учасниками попередження злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення злочинів і злочинності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної крмінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА 9. ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, завдання та види кримінологічного прогнозування.
2. Поняття, завдання та види кримінологічного планування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – №30. – Ст.141.
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – №40. – Ст.338.
3. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 р. № 143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – №8. – Ст.331.
4. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України від 10.07.2005 р. №1119/2005 // <http://www.rada.gov.ua>.
5. Горяинов К.К., Кондратюк Л.В. Проблемы прогнозирования преступности в региональном разрезе. // Вопросы борьбы с преступностью. – М., - 1983. Вып.39.
6. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. – М., 1986.
7. Звирбуль В.К. Роль социального планирования в предупреждении правонарушений. – М., 1977.
8. Зелинский А.Ф. Криминология. Учебное пособие. - Харьков: Рубикон, 2000.— 240 с.
9. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2-х кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. Джужи О.М. – К.: Юрінком-Інтер, 2001. – 352с.
10. Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е. Криминология: Учебник. Под ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Филонова. – Киев-Донецк, 1997. – 398 с.
11. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. – М., 1997.
12. Про затвердження системи оцінки діяльності органів внутрішніх справ України на основі нових критеріїв: Наказ МВС України від 25.05.2010 р. № 197.
13. Настанова про діяльність органів і підрозділів органів внутрішніх справ України з попередження злочинів, затверджена наказом МВС України від 25.06.2001 р. № 507.

14. Інструкція про єдиний облік злочинів, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Державної податкової адміністрації України, Державної митної служби України, Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державної судової адміністрації України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством оборони України, Адміністрацією державної прикордонної служби України, Державним департаментом України з питань виконання покарань від 25.05.2010 р. № 21/135/281/240/499/354/367/ 159/69.

15. Інструкція з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України у виявленні, документуванні і розслідуванні злочинів у сфері економіки: затв. Наказом МВС України від 08.09.2005 р. № 760.

16. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю : Спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України та Центрального Управління Служби безпеки України № 317/235 від 10.06.2011 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07.07.2011 р. за № 822/19560. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc>.

17. Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю: Спільна інструкція МВС, СБУ, Державного комітету у справах оборони державного кордону України, Державного митного комітету України, Національної гвардії України, Міністерства оборони та Міністерства юстиції України від 10.08.1994 р. № 4348/ 138/151/11-2-2870/172/148-407/2-90-442.

18. Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, територіальних органів внутрішніх справ, органів праці та соціального захисту населення, центрів зайнятості, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо ведення випадку туберкульозу при звільненні хворих на туберкульоз із установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та продовження лікування в спеціалізованих закладах охорони здоров'я : Спільний наказ Міністерства охорони здоров'я України, Державного Департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 834/365/474/304/3466 від 04.10.2010 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11.10.2010 р. за № 1088/18383. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc>.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Формування теоретичних знань, спрямованих на з'ясування і засвоєння слухачами поняття кримінологічного прогнозування та планування і

визначення ролі прогнозування та планування у попереджувальній діяльності поліції.

ВСТУП

Одним із проявів суспільного життя є злочинність, яка впродовж окремих відрізків часу змінюється і видозмінюється як за своєю кримінальною сутністю, так і у соціально-політичному розумінні. Щоб надійно протистояти цьому явищу, передбачити можливі його прояви, необхідне кримінологічне прогнозування.

Найчастіше прогнози поділяються на соціальні, спрямовані на передбачення динаміки суспільних явищ, та індивідуальні, які прогнозують поведінку окремих осіб. В широкому розумінні індивідуальні прогнози теж є соціальними, оскільки поведінка людини має суспільний характер. За галузевим принципом розрізняють політичні, економічні, науково-технічні, демографічні, кримінологічні та інші види прогнозів.

Кримінологічне прогнозування – це не самоціль, а лише вихідний етап для вироблення кримінологічної політики і здійснення планування процесу боротьби зі злочинністю.

І. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ І ВИДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Кримінологічне прогнозування є частиною соціального прогнозу, який охоплює всі явища і процеси життєдіяльності суспільства: перспективи розвитку науки й техніки, економіки, демографічних й етнічних процесів, охорони здоров'я, освіти, мистецтва, держави і права тощо. Тому видами галузевого прогнозування можуть бути будь-які специфічні сфери суспільства. Однією з важливих галузей соціального прогнозування виступає передбачення розвитку кримінологічно значимих явищ і процесів.

Будь-яке прогнозування – це спроба проникнути у майбутній стан прогнозованого явища. Прогнозування – це процес отримання наукового знання про майбутнє, що ґрунтується на закономірностях певних явищ, в результаті аналізу їх стану в минулому і сьогоденні. Прогноз – це результат передбачення, висновок про ймовірність настання певних змін в об'єкті дослідження.

Таким чином, кримінологічне прогнозування – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності вчинення злочину окремою особою. Кримінологічний прогноз – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість вчинення злочину конкретною особою.

Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в майбутньому,

виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

Кримінологічний прогноз повинен дати відповідь на такі запитання:

- як виглядатимуть із заданою вірогідністю на відповідний термін основні показники злочинності (стан, рівень, структура, динаміка);
- яка ймовірність змін у видах злочинності, а відтак і в категоріях злочинців;
- які саме чинники і за якою силою негативно чи позитивно впливатимуть на злочинність;
- які категорії осіб можуть поповнити коло злочинців;
- яке існує співвідношення між найближчими і більш віддаленими завданнями боротьби зі злочинністю та які заходи найпридатніші для їх досягнення.

У кримінологічному прогнозуванні використовуються певні методи. Найпоширенішим є метод екстраполяції. Його сутність полягає у співставленні минулого і сучасного станів досліджуваного об'єкту та перенесенні на майбутнє виявлених закономірностей його розвитку.

Недоліком цього методу є те, що він забезпечує потрібний ступінь достовірності лише в короткострокових прогнозах і за умови достатньої стабільності суспільних відносин.

Точнішим є метод моделювання. Він передбачає прогнозування кількісних характеристик злочинності, які відображають її залежність від дії соціально-економічних, політичних, ідеологічних, правових та інших чинників. Підставивши у модель значення факторів, що обумовлюють злочинність на прогнозований період, визначають майбутній її стан. Складність даного методу полягає у тому, що ще недостатньо вивчені всі чинники злочинності, механізм їх взаємодії та сила впливу кожного з них на злочинність. Слабко використовуються математичні методи і комп'ютерні технології обробки емпіричного матеріалу.

Якість кримінологічних прогнозів підвищується при поєднанні екстраполяції і моделювання з методами експертних оцінок. Останній полягає в узагальненні думок фахівців щодо можливих змін кількісних і якісних показників злочинності за прогнозований відтинок часу. Існують певні правила збору, обробки, аналізу й узагальнення експертних оцінок.

За термінами кримінологічні прогнози поділяються на короткострокові (1-3 роки), середньострокові (до 5 років) і довгострокові (10 і більше років). Чим довший термін прогнозу, тим менша його достовірність (так само, як і в метеорологічних прогнозах).

Практичне значення кримінологічного прогнозування полягає у забезпеченні планової і цілеспрямованої діяльності державних органів і громадських організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Вони орієнтуються на вибір адекватних засобів протидії цьому негативному явищу з урахуванням як наявних ресурсів, так і тих, що з'являться згодом. Прогнозування дозволяє заздалегідь підготуватися до вирішення нових

проблем, застерегти суб'єктів профілактики від такої ситуації, коли вони постають перед здійсненим фактом і змушені займатися вже наслідками, які склалися, не маючи можливості діяти на випередження.

У науковій літературі вже давно висловлювалися думки про потребу поряд із загальносоціальною проводити й індивідуальну профілактику злочинів. На ранніх етапах розвитку кримінології об'єктом профілактичного впливу обиралися особи, які вже скоїли злочин. Тобто йшлося про індивідуальну профілактику рецидивну. Обрання об'єктом індивідуального прогнозування осіб, які скоїли злочин, було обумовлено низкою причин. По-перше, в усьому масиві громадян не треба шукати особу, яка здатна скоїти злочин, бо злочинець апріорі є такою особою. По-друге, оскільки дана особа вже скоїла злочин, то вона перебуває або в пенітенціарному закладі, або під наглядом правоохоронних органів, а тому дослідникові легше спостерігати за нею. По-третє, під час попереднього слідства та судового розгляду справи був накопичений матеріал про цю особу, і кримінолог мав можливість вивчити цей матеріал, зменшуючи затрати часу на збір інформації про неї. І головне, особа злочинця становить суспільну небезпеку і тому вимагає особливої уваги в плані профілактичного впливу. Ці обставини дають ключ для розуміння факторів, що ускладнюють загальну індивідуальну профілактику злочинів. Справа в тому, що держава не має ресурсів для індивідуальної профілактичної роботи з кожним членом суспільства, та в цьому й немає потреби. Отже виникає необхідність виявлення тих осіб, які схильні до вчинення злочинів. Вирішення цього завдання і покладено на прогнозування індивідуальної злочинної поведінки.

Під прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою злочину в майбутньому, відмови від злочинної діяльності або законотрунної поведінки після відбування покарання.

На думку А.П. Закалюка, методика індивідуального кримінологічного прогнозування має складатися з чотирьох частин, забезпечуючи послідовне вирішення наступних завдань:

- вивчення сучасного і минулого характеру поведінки особи й чинників, що її обумовлюють, середовища та ситуації, їх ознак, закономірностей формування, розвитку та проявів (здійснюється, як правило, шляхом застосування соціологічних методів і носить назву “методика ретроспекції”);

- виявлення серед ознак, вказаних в п. 1, тих із них, які мають прогностичне значення; встановлення їх якісної ролі та кількісних показників, у тому числі в системі показників, найзручніших для практичного прогностичного застосування (найчастіше проводиться з використанням кількісних методів та шляхом кримінологічної інтерпретації результатів і носить назву “методика діагностики”);

- створення прикладної моделі прогнозу злочинної поведінки (використовується метод моделювання ознак, зазначених у п. 2, та кількісних

методів для визначення вірогідності прогнозованих висновків; це методика, власне, прогнозу);

- практичне прогнозування (здійснюється завдяки створенню і застосуванню методики, що визначає порядок, правила та способи користування прогностичною моделлю).

Треба зазначити, що наприкінці 60 – початку 70-х років минулого століття вітчизняні кримінологи почали активно розробляти проблему індивідуального кримінологічного прогнозування. Праця Г.А. Аванесова “Теория и методология криминологического прогнозирования” дала поштовх до створення відповідних методик. Вагомий внесок у цю справу зробили Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн, А.Ф. Зелінський, А.П. Іващенко, Л.А. Ігнат'єв, Г.М. Мін'ковський, А.А. Новіков та інші.

Дослідження показали, що тип особи є своєрідною інтегративною моделлю, яка дає змогу встановлювати відповідність конкретної особи даній моделі. Виділення типів особи злочинців, а також осіб, від яких з високим ступенем ймовірності можна очікувати скоєння злочину, лежить в основі моделей їх типових ознак. Прогноз злочинної поведінки базується на встановленні належності (або неналежності) ознак даної особи до вказаних моделей.

Типологія осіб проводиться, як правило, за трьома критеріями: характером і змістом антисоціальної спрямованості; її інтенсивністю; глибиною антисуспільної спрямованості. Так, за глибиною антисуспільної спрямованості виокремлено осіб: асоціального типу, антисоціального типу, суспільно небезпечного типу. В свою чергу, останній тип поділяється на осіб: некримінального різновиду, передкримінального різновиду і кримінального різновиду. В ході емпіричних досліджень були виявлені ознаки, значимі для прогнозу злочинної поведінки. Вони, як правило, показують негативне ставлення особи до таких соціальних цінностей, як праця, освіта, культура, сім'я, виховання підростаючого покоління, нормальне спілкування з людьми, дотримання норм моралі і права, тобто свідчать про належність до типу осіб антисуспільної спрямованості; вказують, що ці особи своєю поведінкою завдають шкоди названим соціальним цінностям, тобто відносяться до суспільно небезпечного типу.

Враховуючи систематичність антисуспільних проявів та небажання відмовитись від такого способу життя навіть за умови громадського і адміністративного впливу, можна зробити висновок, що особа, якій властиві вказані ознаки, з високою вірогідністю може скоїти злочин, а отже досягла передкримінального стану.

Однак тут треба мати на увазі, що людина – істота непередбачувана в силу того, що вона, на відміну від істот природи (тварин), наділена свободою волі. І який варіант поведінки – злочинний чи незлочинний – вона вибере в кожному конкретному випадку залежить тільки від неї самої. Людина – причина і результат своєї діяльності. Тому в якому б передкримінальному стані

не знаходилась особа, підставою для застосування до неї заходів правового характеру можуть бути тільки вчинені діяння, які заборонені законом.

Сказане не означає, що прогнозування індивідуальної злочинної поведінки втрачає будь-який практичний сенс. Прогноз розвитку особи та її поведінки є важливим елементом індивідуальної профілактики злочинів, виправлення засуджених, їх реадaptaції після відбування покарання тощо. Але наразі правильніше говорити про прогнозування поведінки не конкретної особи, а певних типів осіб з більш або менш вираженими криміногенними ознаками.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

1. Кримінологічне прогнозування – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності вчинення злочину окремою особою.

2. Кримінологічний прогноз – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість вчинення злочину конкретною особою.

3. Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в перспективі, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

4. Під прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою злочину в майбутньому, відмови від злочинної діяльності або законослухняної поведінки після відбування покарання.

2. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ І ВИДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

Кримінологічне планування може бути ефективним за умови включення його як елементу системи соціального управління, зокрема суб'єктів профілактики злочинів. Дієвість їх роботи залежить від:

- чіткого усвідомлення всіма і кожним своїх функціональних обов'язків;
- належного забезпечення відповідними ресурсами;
- знання умов майбутньої ситуації, в якій доведеться реалізовувати покладені на них завдання;
- координації дій усіх ланок системи з метою оптимального досягнення спільної мети.

План – це різновид управлінського рішення, поданого у вигляді системи взаємопогоджених і взаємопов'язаних заходів, які потрібно здійснити у

встановленій послідовності та визначені строки з метою досягнення поставлених цілей.

Планування – це формування низки планів в системі певної галузі. Скажімо, якщо йдеться про органи внутрішніх справ, то маються на увазі плани як цього міністерства, так і усіх служб та підрозділів.

Комплексне планування охоплює розробку міжвідомчих завдань і засобів боротьби зі злочинністю на певній території чи сфері суспільного життя. Основне його завдання в тому, щоб об'єднати різних суб'єктів профілактики злочинів і спрямувати їх зусилля у єдине русло цілеспрямованої діяльності. Прикладом такого планування є Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки.

Кримінологічне планування ґрунтується на наступних принципах:

- наукової обґрунтованості, який полягає в тому, що планування повинно здійснюватися на основі наукового аналізу об'єктивної дійсності, в умовах якої реалізовуватиметься план. При цьому мають бути науково обґрунтовані: завдання органу, що реалізує план, його ресурсне забезпечення, передбачення майбутньої ситуації, в якій йому доведеться діяти.

- законності, який передбачає розробку планів відповідно до чинного законодавства.

- актуальності, який означає необхідність у процесі планування визначити пріоритетні напрямки профілактичної діяльності.

- реальності, який вимагає врахування об'єктивних можливостей суб'єктів профілактики.

- конкретності, який передбачає однозначність змісту запланованих заходів, термінів їх виконання, суб'єктів реалізації та контролю.

- несуперечливості, який означає узгодження в межах плану усіх його складових частин, аби вони не суперечили один одному.

- субординації, який полягає у підпорядкуванні заходів короткострокових планів довгостроковим, нижчих ланок суб'єктів профілактики вищим.

- інформативності, який розглядається у двох аспектах. Згідно з першим, цей принцип означає складання плану на підставі повної й достовірної інформації. Відповідно до другого аспекту, план повинен розроблятися таким чином, щоб при якомого меншому обсязі знакового масиву містити якнайбільше необхідної інформації.

Кримінологічне планування має свої етапи. Основними з них є:

1. Підготовчий. Змістом цього етапу є збір та обробка кримінологічної інформації, визначення основних завдань на планований термін.

2. Збору пропозицій. Тут особа, відповідальна за складання плану, доводить отриману на підготовчому етапі інформацію до керівництва суб'єктів попередження злочинності, а потім узагальнює їх пропозиції і вносить до відповідного плану.

3. Узгодження плану. Цей етап передбачає координацію дій окремих суб'єктів з урахуванням їх наявних ресурсів, а також узгодження заходів нижчестоящих органів з планом вищестоящих.

4. Затвердження плану. Останній етап, на якому керівник відповідного суб'єкта профілактики злочинів, перевіривши відповідність плану основним завданням, що стоять перед ним, та планам вищестоящих органів, затверджує його.

Для реалізації принципів планування використовують відповідні методи. При цьому на кожному етапі суб'єкт планування повинен обирати найдоцільніші з них. На першому етапі застосовуються методи, які умовно можна об'єднати в групу методів збирання та обробки інформації. Сюди відносяться:

1) соціологічні методи – анкетування, інтерв'ювання, опитування, спостереження;

2) математичні методи – сітьового, лінійного, динамічного планування, метод послідовних наближень, балансовий метод.

Важливою умовою, яка забезпечує високу ефективність плану, є контроль за його виконанням. Це особливо стосується діяльності спрямованої на боротьбу з таким складним і багатогранним явищем, як злочинність.

Планування тісно пов'язане з кримінологічним прогнозуванням. Щодо їх співвідношення, то у науковій літературі існують різні погляди. Одні автори стверджують, що прогнозування – це процес, який передує плануванню. Інші вважають, що це етап, наступний за плануванням, який охоплює перспективи, що не піддаються плануванню. Треті уявляють прогнозування як передбачення некерованих процесів природи і суспільства, а планування – як засіб регулювання керованих процесів.

Основним змістом планування є визначення засобів та способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу. Головна різниця між прогнозуванням і плануванням полягає у тому, що в першому випадку виявляється зв'язок сучасного з майбутнім, фактичного стану злочинності з її станом у перспективі. При плануванні ж вирішується інше питання – як треба діяти, щоб досягти бажаного результату в майбутньому.

Кримінологічне планування можливе за певних умов, а саме:

- наявності конкретної кінцевої мети, щоб процес планування не перетворився у безладні дії;
- визначеності у часі, в межах якого ця мета має бути досягнута;
- визначеності у засобах, які використовуватимуться для реалізації поставлених завдань;
- кінцева мета не повинна бути жорстко прив'язана до засобів її здійснення.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

1. Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

2. Кримінологічне планування має свої етапи, основними з яких є: підготовчий; збору пропозицій; узгодження плану; затвердження плану.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Підсумовуючи, ми можемо зробити наступні висновки:

1. Кримінологічне прогнозування – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності вчинення злочину окремою особою.

2. Кримінологічний прогноз – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість вчинення злочину конкретною особою.

3. Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в перспективі, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

4. Під прогнозуванням індивідуальної злочинної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою злочину в майбутньому, відмови від злочинної діяльності або законслухняної поведінки після відбування покарання.

5. Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

6. Кримінологічне планування має свої етапи, основними з яких є: підготовчий; збору пропозицій; узгодження плану; затвердження плану.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної кримінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.

ТЕМА № 8. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (вивчається самостійно)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття методики кримінологічних досліджень, їх завдання та організація.
2. Методика і техніка збору первинної кримінологічної інформації.
3. Статистичний метод у кримінології.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ващенко І.В., Жадан П.О. Кримінологічне прогнозування – один із заходів протидії злочинності в Україні. // Вісник ЛІВС. –1999.-№3. – с.117-123
2. Зелинский А.Ф, Методика криминологических исследований. К., 1992.
3. Зелинский А.Ф. Криминология. Навч. посіб.. Х., 2000 р.
4. Джужа О.М., Моїсєєва Є.М., Василевич В. – Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник. – К.: Атика, 2001. – 368 с.
5. Кудрявцев В.Н., Андреев Б.В. Нечёткая логика при решении криминологических задач. // Государство и право. –1999.- №1. – с.106-108
6. Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. М., 1972.
7. Рабочая книга социолога, 2-е изд. М., 1983.
8. Власов Б.Е. Актуальные аспекты разработки и реализации программ правоохранительной и антикриминальной направленности / Б.Е.Власов // Российский следователь : Научно-практическое и информационное издание / Всероссийский НИИ МВД РФ. НИИ проблем укрепления законности и правопорядка Генеральной прокуратуры РФ : ИГ "Юрист". - ISSN 1812-3783. - 2007. - № 12. - С. 33-34.
9. Кубарев В.С. Пути совершенствования оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений, совершаемых организованными преступными сообществами / В. С. Кубарев, И. В. Кубарев // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ : Науково-теоретичний журнал / МВС України. - Луганськ : РВВ ЛДУВС. - 2007. - Спеціальний випуск №2. У 4-х ч. Ч.1 : Проблеми вдосконалення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у напрямку боротьби з організованою злочинністю. - С. 65-73

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розуміння за допомогою яких саме методів збирається, аналізується кримінологічна інформація про злочинність та використовуються результати цих досліджень, а також можливо отримати достовірні дані для розробки відповідних планів подальшого запобігання злочинності.

ВСТУП

Сучасний стан кримінологічної науки визначає пріоритетними напрямками дослідження запобігання злочинності, встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів.

Однією з умов здійснення кримінологічного дослідження є використання сукупності методів, за допомогою яких вивчаються конкретні проблеми злочинності.

У цьому зв'язку окремі вчені в поняття методики включають також методи розробки певних висновків, пропозицій і рекомендацій.

Загальнонауковим методом, який використовують у багатьох науках, у тому числі й у кримінології, є діалектичний метод пізнання соціальної дійсності.

Крім того, для дослідження проблем злочинності кримінологія використовує й окремі (частинні) наукові методи.

До загальнонаукових методів кримінологічного дослідження належать методи, які використовують також в інших, у тому числі й правових, науках: логічного, історичного та порівняльного аналізу, системно-структурного аналізу, моделювання, статистичні, математичні та кібернетичні.

До окремих (частинних) методів кримінологічного дослідження належать метод суцільного або вибіркового дослідження, соціологічні методи, які використовує кримінологія (спостереження, опитування у вигляді анкетування або інтерв'ювання, експеримент, методи експертної оцінки, контрольної групи і документальний), а також психологічні (соціометричний, тестування та ін.). Особливе значення у кримінології має статистичний метод.

Застосування тих чи інших методів у будь-якому кримінологічному дослідженні зумовлюється переважно предметом, метою і завданнями конкретного кримінологічного дослідження.

Разом з тим необхідно зважати на те, що в науці немає універсальних методів і кожному з них притаманні як переваги, так і недоліки. Тому надання переваги тільки якомусь одному методу й виключення використання інших може призвести до помилкових висновків.

Застосування сукупності методів зумовлює отримання вірогідної та повної інформації і відповідно сприяє отриманню обґрунтованих висновків, підвищенню ефективності й обґрунтованості рекомендацій та пропозицій.

І. ПОНЯТТЯ МЕТОДИКИ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЇХ ЗАВДАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ

Кримінологічний аналіз злочинності дає можливість розробляти конкретні заходи, спрямовані на боротьбу з нею, будувати цю роботу цілеспрямовано і планомірно, правильно координувати діяльність правоохоронних органів і громадських організацій.

Слово метод походить з грецької і буквально означає дорогу до чогось, дослідження. У науковому обігу вживаються терміни "методика" і "методи". Методика — це набір, низка методів. Метод — це прийом, спосіб дослідження, який ґрунтується на методології — вченні про шляхи наукового пізнання світу'.

Кримінологічне дослідження — один з видів соціального пізнання у його широкому розумінні. Воно здійснюється з використанням усіх методів вивчення суспільних явищ. При цьому "заховуються особливості предмета кримінології. У ній використовуються такі загальнонаукові методи: 1) сходження від абстрактного до конкретного; 2) гіпотеза; 3) історичний метод; 4) порівняння; 5) статистичні методи.

Сходження від абстрактного до конкретного. Цей метод передбачає певний рівень теоретичної підготовки дослідника, висунення гіпотез, використання наукових понять, абстрактне мислення.

Гіпотеза, як припущення чогось, дає напрям пошуку, акцентує увагу дослідника на тих чи інших моментах дійсності, що вивчаються. Гіпотеза, по-перше, має узгоджуватися з установленими в кримінології науковими положеннями; по-друге, характеризуватися обґрунтованою ймовірністю відповідного припущення. Не кожне припущення є гіпотезою. Як правило, під нею розуміють таке припущення, яке заслуговує на те, щоб його перевірили.

Висунення і формулювання гіпотези вимагають оцінки теоретичних та емпіричних даних, які вже існують, їх зіставлення з предметом, об'єктом і завданнями дослідження. Ця робота проводиться у процесі підготовки дослідницької програми.

Історичний метод забезпечує вивчення злочинності в історичному розрізі, в динаміці. При аналізі злочинності береться, як правило, тривалий період, що дає змогу розкривати стійкі характеристики й тенденції злочинності, а також її взаємозв'язки з іншими суспільними явищами.

Порівняльний метод використовується для зіставлення злочинності у різних державах, різних регіонах України, злочинності осіб різної статі, віку, соціального статусу тощо. При цьому з'являється можливість отримати нові дані про детермінанти злочинності, оскільки її відмінності накладаються на відмінні і соціально-економічні та інші процеси в інших державах, регіонах. При використанні порівняльного методу встановлюються ті характеристики злочинності, які є в одних державах, регіонах і яких немає в інших. Такого роду відомості слугують базою для висунення і перевірки гіпотез, свідчать про кореляційну залежність злочинності і конкретних соціальних умов.

Статистичні методи широко використовуються при вивченні масових явищ, одним з яких є злочинність. Вони дають змогу виявити закономірності та тенденції її розвитку. Статистика, знаходячи і вимірюючи загальні властивості, визначає закономірності, основані на дії закону великих чисел. Проте вона не пояснює внутрішній механізм формування цих закономірностей, не встановлює детермінаційних зв'язків між певними явищами і процесами.

Особливе місце у кримінологічних дослідженнях посідають конкретно-соціологічні методи, тобто способи вивчення соціальних явищ у їх конкретному вияві в певних умовах місця і часу. Цю низку методів далі розглянемо окремо.

Кримінологічне дослідження починається з розробки програми і плану аналізу об'єкта, що вивчається. Від ступеня наукової обґрунтованості та рівня організаційно-технічного оформлення цих документів значною мірою залежить результативність дослідження. Програма становить теоретичну основу здійснюваних кримінологом процедур дослідження — збору, обробки й аналізу інформації, необхідної для отримання наукових результатів. Структура програми — це виклад методів аналізу об'єкта відповідно до завдань, що вирішуються. Програма мусить відповідати низці вимог, аби всі її частини були пов'язані в єдине ціле.

Результати кримінологічного дослідження значною мірою залежать від його теоретичного обґрунтування, вдалого вибору системи емпіричних показників і робочих гіпотез. Погано організоване дослідження призводить до помилкових теоретичних висновків та неефективних практичних рекомендацій, що не виправдовує тих коштів, які витрачаються на його проведення.

Практична проблема, що виникає в процесі діяльності, не завжди виливається у постановку наукової проблеми, якщо практичні завдання можна вирішити вже відомими засобами, то в цьому разі йдеться про використання старих знань. Принциповою особливістю розв'язання наукових проблем є отримання нових знань, причому в них, як правило, поєднується практичний аспект з науковим. Отже, вирішити наукову проблему — значить отримати нове знання або створити теоретичну модель (концептуальну схему), що пояснює те або інше явище. На основі цього знання виробляються рекомендації для практичної діяльності.

Проміжною ланкою між проблемою і теоретичною моделлю є гіпотеза. Вона керує діями кримінолога протягом усього дослідження. Важливо уникати небезпеки постановки уявних проблем, тобто таких, що не відображають реальної кримінологічної ситуації або давно розв'язані. Для цього потрібно володіти широким науковим кругозором і глибоким знанням практики боротьби зі злочинністю. Не завжди вдається чітко сформулювати наукову проблему на початку складання програми дослідження. У цьому випадку вона намічається лише в загальних рисах, а при розробці інших частин програми вона уточнюється.

Розв'язання наукової проблеми має бути спрямоване на досягнення тих чи інших цілей, серед яких глобальною є підвищення ефективності боротьби зі злочинністю. Виходячи з цього, і ставляться конкретні завдання перед кожним дослідженням.

Кожне кримінологічне дослідження має бути належним чином підготовлено й організовано. Існує три варіанти організаційно-технічного плану дослідження: розвідувальний, аналітичний та експериментальний.

Розвідувальний план кримінологічного дослідження застосовується тоді, коли немає ясного уявлення про проблему або об'єкт дослідження. Мета плану

— формулювання проблеми. У тій галузі дослідження, де ще мало відповідної наукової літератури або її зовсім немає, дослідження починається із загальної розвідки. Розвідка дає змогу детальніше й чіткіше сформулювати проблему, вибрати набір дослідницьких засобів і методів дослідження, визначити порядок їх застосування та черговість завдань, що підлягають вирішенню. Нерідко виявляється, що поставлені завдання надто широкі, а знань і технічних засобів недостатньо. Усі ці питання уточнюються у процесі реалізації розвідувального плану.

Розвідувальний план передбачає три основні етапи роботи: вивчення документів, проведення інтерв'ю і здійснення спостережень. Передусім рекомендується переглянути всю літературу з обраної теми, як вітчизняну, так і зарубіжну, не забуваючи про суміжні галузі знань. При цьому складається найповніша бібліографія і опрацьовуються літературні джерела. Метою інтерв'ювання фахівців-вчених і практиків є отримання додаткових знань про об'єкт, що вивчається, і формулювання низки первинних гіпотез. Рекомендується заздалегідь скласти список осіб і установ, до яких треба звернутися за консультацією.

Спостереження є завершальним етапом розвідки. На цей момент кримінолог вже має у своєму розпорядженні певну інформацію. Робота за розвідувальним планом завершується чітким формулюванням проблеми. Цей план треба відрізняти від такої дослідницької процедури, як пілотажне дослідження. Мета розвідувального плану — постановка проблеми і висунення гіпотез, а пілотаж здійснюється для перевірки методики і техніки дослідження. Аналітичний план кримінологічного дослідження застосовується у тих випадках, коли наявні знання про проблему дають можливість визначити його об'єкт і сформулювати описову гіпотезу про структурно-функціональні зв'язки і класифікаційні характеристики об'єкта, що вивчається. Мета цього плану полягає в тому, щоб перевірити дану гіпотезу і в разі підтвердження отримати точні якісно-кількісні параметри об'єкта. При цьому буде недостатньо вивчення наукової літератури, неформалізованих спостережень та інтерв'ю. Тут застосовується інший набір засобів дослідження: вибіркове або суцільне обстеження, анкетування, групування, кореляційний аналіз отриманих даних тощо.

Нерідко до досліджень за аналітичним планом висувуються претензії через те, що вони не розкривають причинно-наслідкових зв'язків або дають тривіальні результати, тобто такі, що давно відомі. Однак те, що є звичним на рівні здорового глузду, ще не є науковою істиною. Вчений мусить обережно поводитися з "очевидними" фактами. Дослідження за аналітичним планом допомагає впорядкувати здавалось би відомі факти, встановити певні співвідношення між ними. Воно закінчується класифікацією емпіричних даних, що належать до структури об'єкта дослідження.

Експериментальний план кримінологічного дослідження застосовується тоді, коли знання про об'єкт дають змогу сформулювати пояснювальну гіпотезу. Мета плану — встановити причинно-наслідкові зв'язки в об'єкті,

розкрити не лише структуру, а й чинники, що зумовлюють його функціонування та розвиток. Фактично аналітичний план завжди містить у собі елементи експериментального:

У реальному житті рідко буває так, щоб один з названих типів плану існував у чистому вигляді. Часто в одному дослідженні поєднуються всі три типи, починаючи від розвідувального, потім йде висунення описових гіпотез і здійснення аналітичного плану, а потім настає з'ясування причинно-наслідкових зв'язків шляхом реалізації експериментального плану.

Вибір методів збору, обробки й аналізу кримінологічної інформації визначається завданнями дослідження, специфікою його об'єкта, емпіричною базою, інтерпретацією понять, змістом гіпотез.

Кожне кримінологічне дослідження є своєрідним поєднанням даних факторів і в цьому плані неповторне. Нерідко кримінологу не вдається віднайти готовий набір дослідницьких засобів і схему їх застосування. У таких випадках йому доводиться спиратися на свій досвід і робити оригінальний вибір.

У кожному дослідженні розробляється одна або кілька процедур збирання інформації, описуються методи й техніка збору, способи і порядок їх застосування. Методично грамотне дослідження завжди передбачає у програмі перспективу подальшої обробки та аналізу отриманої інформації. Воно не зводиться тільки до збирання емпіричних даних. Його мета — дати науково обгрунтовану інтерпретацію фактів, а це в свою чергу має на увазі обробку зібраного матеріалу на основі заздалегідь розробленої схеми.

У кримінології розрізняють два типи обробки інформації. Перший — це статистичний аналіз первинної інформації. Основними засобами тут виступають математика і логіка. У результаті дослідник має інформацію, придатну для теоретичного аналізу і внесення практичних рекомендацій. Цей вид називається вторинною інформацією. Другий тип обробки кримінологічної інформації — це теоретична інтерпретація, аналіз вторинної інформації.

Обробка первинної інформації — це робота з тим масивом даних, який отриманий за допомогою методів збору інформації, передбачених у програмі кримінологічного дослідження. Сам по собі цей масив не придатний для теоретичного аналізу. Первинна обробка впорядковує, класифікує емпіричний матеріал, роблячи його придатним для аналізу.

Аналіз вторинної кримінологічної інформації включає такі процедури: визначення порядку аналізу вторинної інформації, який встановлюється, виходячи з цілей і завдань кримінологічного дослідження; вибір методів аналізу даної інформації. Остання процедура зводиться до комбінування різних методів наукового пізнання, а саме: формальної логіки, історичного і логічного методів, методу сходження від абстрактного до конкретного, індуктивного і дедуктивного, аналогії, формалізації, аксіоматичного методу, моделювання, узагальнення, експерименту, опису і класифікацій, типологізації, системного аналізу тощо.

Наочності результатів дослідження допомагає застосування:

а) діаграм: лінійних в одному вимірюванні (у прямокутній системі координат або в полярній); стовпчикових (ізолюваних або пов'язаних); секторних (фігури, знаки); площинних (у двох вимірюваннях), прямокутних або кругових (у трьох вимірюваннях); б) картограм, побудованих на основі географічної чи топографічної плану-карти;

в) картограм, що являють собою комбінації карт і діаграм або карт і фігурних знаків.

Теоретична інтерпретація кримінологічної інформації. Додержання логічних і математичних правил забезпечує лише формальну істинність припущень. Математична обробка використовується для того, щоб первинній кримінологічній інформації надати форму, придатну для змістовної інтерпретації. Ось чому не можна перебільшувати можливостей комп'ютерної обробки зібраного матеріалу.

У процесі змістовного аналізу — осмислення, пояснення здійснюється шляхом логічних операцій. Тільки обробивши кримінологічну інформацію, отриману внаслідок дослідження, можна зіставити її з гіпотезою. Шляхом такого зіставлення встановлюється істинність висловлених припущень. Таким чином, гіпотеза перетворюється на наукову схему. На основі нового знання формулюються рекомендації для розв'язання практичних завдань, що призвели до даної кримінологічної проблеми.

Широко поширився нині вибірковий метод. Майже всі кримінологічні дослідження базуються на вибіркових спостереженнях. Щоб вивчати якусь кримінологічну проблему, дослідник повинен відібрати таку частину об'єктів спостереження, яка представлятиме явище, що досліджується. Постановка завдання про вибірку для кримінологічного дослідження загалом не може бути чітко сформульована. Вона може бути дана лише в кожному конкретному випадку, коли є можливість сформулювати критерій, що дає змогу оцінити якість відібраної для дослідження частини об'єктів спостереження (вибіркової сукупності).

Генеральну сукупність утворює вся множина об'єктів, які є предметом вивчення у межах, окреслених програмою кримінологічного дослідження і територіально-часовими параметрами; ... Наприклад, якщо об'єктом вивчення є всі зареєстровані в 2000 р. випадки хуліганства, генеральна сукупність буде налічувати всі кримінальні справи та інші матеріали про хуліганство. Якщо дослідження охоплює всі без винятку об'єкти, що утворюють його генеральну сукупність, то воно буде суцільним обстеженням.

Вибіркову сукупність становить частина генеральної сукупності, що виступає об'єктом спостереження. Вибіркову сукупність найчастіше застосовують у конкретних кримінологічних дослідженнях. Вона повинна бути репрезентативною, тобто відтворювати якість генеральної сукупності. Вибіркова сукупність виступає своєрідною моделлю генеральної сукупності. Побудувати модель генеральної сукупності — значить визначити, які саме і скільки елементів цієї сукупності увійдуть до складу вибірки, а потім обґрунтувати її репрезентативність, а саме — ступінь наближення до об'єкта,

що моделюється. Репрезентативність вибірки означає, що з деякою наперед заданою похибкою можна ототожнити встановлений у вибірковій сукупності розподіл ознак явища, що вивчається, з їх дійсним розподілом у генеральній сукупності.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, з огляду на викладене доходимо висновку, що методика кримінологічних досліджень — це сукупність конкретних прийомів, способів, засобів збирання, обробки й аналізу інформації про злочинність, її причини та умови, особу злочинця, заходи боротьби зі злочинністю.

У кримінологічній літературі пропонуються різноманітні класифікації методів кримінологічних досліджень.

Загальний принцип вибіркового дослідження — вибірка сукупність має бути копією генеральної сукупності. Але тут йдеться про врахування лише тих характеристик генеральної сукупності, які істотні для вирішення поставлених у дослідженні завдань.

Обсяг вибірки — це загальне число одиниць спостереження, включених у вибірку сукупність. Вибірковий метод не дає універсального рецепту щодо потрібного у кожному разі обсягу вибірки. Якщо є намір сформулювати ймовірну репрезентативну вибірку, то вона, згідно з вимогами математичної статистики, має бути досить великою. рівних умов велика вибірка даватиме меншу похибку і відповідно мала вибірка — більшу похибку.

Обсяг вибірки також залежить від числа ознак, які вона охоплює. Вибірка, яка має достатній обсяг для однієї ознаки, може бути абсолютно недостатньою для іншої. Тому коли планується вивчення розподілу багатьох ознак, то вибірка має повно репрезентувати кожен з них.

II. МЕТОДИКА І ТЕХНІКА ЗБОРУ ПЕРВИННОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Аналіз документів. У кожному суспільстві документи є засобом обміну інформацією. Коло кримінологічно-значимих документів настільки широке, що будь-яке емпіричне дослідження фактично починається з аналізу якихось документів. Вони поділяються на архівні, періодичні, статистичні та спеціальні документи дослідження.

Для цілей кримінологічного дослідження найчастіше використовують-ся архівні кримінальні справи, їх аналіз може бути корисний при виробленні критеріїв оцінки того чи іншого феномена і в деяких випадках — для контролю результатів досліджень, проведених іншими методами.

Газетно-журнальна періодика виступає у кримінологічних дослідженнях як джерело загальної інформації про ті чи інші соціальні явища та процеси. Вона допомагає після певного часу ніби заново відновити і осмислити якийсь ланцюг подій.

Зв'язок між статистичними матеріалами і кримінологією настільки тісний, що у деяких випадках лише чисто формально можна провести між ними межу. Більше того, сама ідея конкретних кримінологічних досліджень зобов'язана своїм походженням досвіду соціально-економічної статистики. Природно, що майже всі кримінологічні дослідження спираються на якісь статистичні дані. Всебічний аналіз таких матеріалів дає підстави для узагальнюючих кримінологічних висновків.

Документи дослідження спеціально розробляються для його проведення. Це: опитувальні листи анкет та інтерв'ю, різного роду тести, щоденники, протоколи спостережень тощо. При роботі з опитувальними листами не треба забувати про те, що кримінолог має Справу передусім з думками, ставленням опитуваних до предмета, про який йдеться у складеному дослідником документі. Це можуть бути індивідуальні або групові думки. Більше того, ставлення опитуваних може мати як стійкий, так і нестійкий характер, оскільки думки людей змінюються під впливом безлічі соціальних чинників.

Методи аналізу документації дуже різноманітні і безперервно вдосконалюються, що пояснюється практичними потребами, специфікою форм документів, метою аналізу. Однак у всьому їх розмаїтті можна виділити два основні типи аналізу: традиційний (класичний) і формалізований (контент-аналіз). Істотно розрізняючись між собою, вони не виключають, а взаємно доповнюють один одного, оскільки мають одну й ту саму мету — отримання достовірної інформації.

Під традиційним (класичним) аналізом мається на увазі все різноманіття розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію відомостей, що містяться у документі. Інформація, яка цікавить кримінолога, зазвичай є у документі у прихованому вигляді і далеко не завжди відповідає цілям кримінологічного дослідження. Традиційний аналіз означає перетворення первинної форми цієї інформації на потрібну дослідникові. Фактично, це не що інше, як інтерпретація змісту документа, його тлумачення з позицій, які цікавлять кримінолога.

Основним його недоліком є суб'єктивізм. Яким би добросовісним не був дослідник, як би він не намагався неупереджено, об'єктивно розглянути матеріал, інтерпретація завжди більшою чи меншою мірою буде суб'єктивною.

Контент-аналіз — це техніка виведення висновку, що здійснюється шляхом об'єктивного виявлення відповідних характеристик тексту. Застосування такої техніки передбачає деякі стандартизовані процедури, які часто вимагають вимірювання.

Контент-аналіз доцільний у випадках, коли потрібний високий ступінь точності або об'єктивності аналізу; за наявності великого за обсягом і несистематизованого матеріалу. Контент-аналіз корисний і тоді, коли поняття, важливі для дослідження, часто з'являються у документах, що вивчаються, наприклад, при роботі з відповідями на відкриті запитання анкет або коли велике значення має сама мова джерела інформації.

Спостереження являє собою спосіб збирання первинної кримінологічної інформації про об'єкт, що вивчається, шляхом безпосереднього сприйняття і прямої реєстрації його ознак. Труднощі застосування цього методу поділяються на суб'єктивні (пов'язані з особою спостерігача) та об'єктивні (що не залежать від нього). До суб'єктивних труднощів спостереження належить можливість оцінки дій інших людей через призму власного "я", свою систему ціннісних орієнтацій. До об'єктивних труднощів передусім треба віднести обмеженість спостереження часом, коли відбувається подія. Крім того, далеко не всі соціальні факти піддаються безпосередньому спостереженню.

Спостереження рідко буває основним методом збору кримінологічної інформації. Як правило, воно застосовується поряд з іншими методами. Будучи частиною дослідження, спостереження підкоряється його цілям і може застосовуватися на всіх його етапах. Особливого значення воно набуває при формулюванні робочих гіпотез, а також первинній їх перевірці.

Залежно від ролі спостерігача в кримінологічній ситуації, що досліджується, розрізняють включений і невключений види спостереження. При невключеному спостереженні дослідник або його помічники перебувають поза об'єктом, що вивчається. Вони зі сторони спостерігають процеси, не втручаючись у їх хід; вони просто реєструють хід подій. Включеним є таке спостереження, при якому дослідник безпосередньо задіяний у процесі, що вивчається, перебуває в контакті з людьми, за якими спостерігає, і бере участь у їх діяльності. Міра включеності спостерігача в ситуацію може коливатися у досить широкому діапазоні: від "пасивного" до "активного" включення, коли він зливається з колективом, який досліджується. Наприклад, для вивчення штучної латентності злочинів дослідник стає "співробітником" чергової частини органу внутрішніх справ.

Включене спостереження у будь-яких його видах дає можливість зібрати інформацію, недоступну для отримання іншим шляхом. Основна перевага безпосереднього спостереження полягає в тому, що воно дає змогу фіксувати різні зміни об'єкта, що вивчається, в момент їх появи. Саме тому такі спостереження мають велику цінність на початкових стадіях дослідження.

Однак, незважаючи на певні переваги, метод спостереження має й низку недоліків. Насамперед, це втручання дослідника в розвиток подій, що може негативно вплинути на ситуацію, яка вивчається. Оскільки спостереження (особливо включене) часто веде одна особа, це може стати причиною того, що щось буде пропущено, не помічено, неправильно оцінено. Крім того, спостерігач, який намагається у короткий термін зафіксувати якомога більше різних фактів, може не зуміти співвіднести їх з цілим об'єктом, що вивчається. Спостереженням також неможливо виявити думки респондентів з питань, які цікавлять кримінолога.

Можливості кримінологічних досліджень значно розширюються із застосуванням такого конкретно-соціологічного методу, як опитування. Це спосіб збирання первинної вербальної інформації, оснований на безпосередній

(інтерв'ю) або опосередкованій (анкета) соціально-психологічній взаємодії дослідника та опитуваного (респондента).

Перш ніж розробляти запитальник, підбирати інтерв'юерів, потрібно розібратися в контингенті респондентів, чи здатні вони давати правдиві відповіді на запитання. Для отримання достовірних даних треба, щоб опитуваний: 1) сприйняв відповідну інформацію; 2) правильно зрозумів її; 3) зміг пригадати, якщо це потрібно, про якісь події минулого; 4) обрав правдиву відповідь на поставлені запитання; 5) зміг адекватно її висловити. Необхідно також, щоб опитуваний не лише міг, а й хотів щиро відповісти на запитання.

Кримінологічний запитальник (бланк інтерв'ю або анкета) є вимірювальним інструментом, основне призначення якого — встановити певні ознаки особи респондента.

Для оптимізації процесу опитування потрібно розбити його на фази: адаптацію, досягнення поставленої мети і зняття напруження. Будь-яке опитування починається з адаптації, в ході якої реалізуються дві важливі цілі: створення у респондента мотивації відповісти на запитання і підготовка його до дослідження. Фаза адаптації складається із звертання і кількох перших запитань. Звертання — це зав'язка, початок опитування. Від того, як це зробить дослідник, багато в чому залежить достовірність усієї інформації.

Для того щоб респондент міг дати правдиву інформацію, треба підготувати його: пояснити зміст запитальника, а в разі анкетування — правила заповнення анкети, і поступово, задаючи запитання, підвести його до теми дослідження. Не можна одразу задавати складні запитання, оскільки респонденту потрібна психологічна розминка, кілька легких запитань, які ввели б його в курс опитування і наблизили до основної проблематики.

Зміст цієї фази — розвідка, зондажування. Її розробка дуже відповідальна, і, крім знань у галузі психології спілкування, вимагає від дослідника попереднього знайомства з аудиторією, якій адресується інтерв'ю або анкета. Основне завдання цієї фази — встановити контакт з респондентом, зав'язати розмову.

Створення в опитуваних мотивації до участі в дослідженні — складніше завдання. У кожної людини свої інтереси, цінності, потреби. Варто зацікавити респондентів у дослідженні, торкнувшись їх життєвих потреб, аби відповіді на запитання набули для них особистого значення. Деякі дослідники ігнорують цю фазу дослідження, особливо при анкетному опитуванні. Цілі дослідження або взагалі не вказуються, або зазначається, що опитування проводиться у наукових цілях.

Важливим фактором, який впливає на бажання респондента дати правдиві відомості, є побоювання, що вони будуть використані на шкоду йому. Застосування анонімного опитування зменшує цей ризик і підвищує достовірність отриманих даних. В інтерв'ю анонімність не може бути збережена повністю. Інтерв'юер щонайменше бачить обличчя респондента, знає або може дізнатися його прізвище та адресу. Тому йому треба наголосити, що відповіді будуть опубліковані лише в узагальненому вигляді, вселити респондентові

довіру й переконати в анонімності його відповідей. Подальше підвищення зацікавленості респондента і зміцнення контакту з дослідником здійснюється у процесі відповідей на перші запитання. Для цього використовуються так звані контактні запитання. По можливості, вони мають бути близькі до теми опитування і поступово вводити респондента в проблематику, що вивчається.

Основний зміст кінцевої фази опитування — досягнення поставленої мети, тобто збір інформації, потрібної для вирішення намічених завдань. У цій фазі інтерес респондентів до дослідження може згасати. Для його підвищення використовують функціонально-психологічні запитання, які мають бути цікавими для опитуваних. Чоловіків, наприклад, можна спитати про футбол, жінок — про моду. Основна мета цих запитань — зняти втому і підвищити інтерес до дослідження.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, підсумовуючи друге питання можна визначити наступне для того щоб анкета була ефективним інструментом збирання первинної інформації, треба врахувати такі вимоги:

- 1) всі запитання і висловлювання, що увійшли до анкети, повинні інтерпретуватися усіма респондентами однаково;
- 2) формулювання запитань має підтримувати у респондентів мотивацію дати інформацію, яка цікавить дослідника;
- 3) у запитаннях треба враховувати можливу непоінформованість респондентів про об'єкт дослідження, а також відсутність у них думок щодо поставлених питань;
- 4) запитання анкети мають враховувати ту обставину, що частина респондентів може погано володіти умінням адекватно висловлювати свої думки.

ІІІ. СТАТИСТИЧНИЙ МЕТОД У КРИМІНОЛОГІЇ

На даному методі ми зупинимося детальніше внаслідок його особливої значимості для кримінологічних досліджень. Останні неможливі без використання показників статистики (обліку), а також тих її прийомів, за допомогою яких аналізується отримана інформація. Однією з численних галузей статистики є правова статистика, яка кількісно досліджує різні аспекти правових порушень — кримінальних, адміністративних, цивільних, їхню структуру, динаміку, детермінанти та сукупність засобів боротьби з ними. Правова статистика відображає, як охороняється суспільний і державний устрій, власність, гарантовані Конституцією України права та інтереси громадян, підприємств, установ, організацій тощо. Основним завданням правової статистики є облік порушень законності, а також заходів боротьби з ними.

Статистичне вивчення злочинності — складний багатоступеневий процес. У ньому виділяють такі етапи:

- 1) статистичне спостереження;
- 2) зведення зібраного матеріалу;
- 3) обробка й аналіз зведених статистичних показників. Ці етапи нерозривно пов'язані між собою і проводяться за заздалегідь складеним планом, який охоплює всі сторони статистичного дослідження.

Статистичне спостереження — це реєстрація і збір за заздалегідь розробленою програмою окремих фактів явища, що вивчається (злочинності), та його властивостей. Статистика вивчає масові процеси, де, як уже зазначалося, проявляється закон великих чисел. Тому статистичному спостереженню підлягає маса окремих елементів явища, яке нас цікавить. Вся сукупність зареєстрованих окремих фактів явищ, що досліджуються, називається статистичною сукупністю, або об'єктом спостереження, а окремі її неподільні елементи — одиницями сукупності. Отже, об'єкт статистичного спостереження складається з окремих елементів. Повне уявлення про об'єкт можна дістати, якщо використати такі поняття статистики, як одиниця спостереження, одиниця сукупності та одиниця виміру.

Одиниця спостереження — це джерело, звідки надходить початкова статистична інформація (відділ міліції, прокуратура, суд, виправно-трудова установа тощо).

Одиниця сукупності — це всі ознаки, що реєструються у процесі статистичного спостереження і становлять неподільний елемент сукупності.

Одиниця виміру в правовій статистиці показує, в яких величинах обчислюється соціально-правові явища.

Розрізняють кілька видів статистичного спостереження. Якщо реєстрацією охоплено всі одиниці сукупності, то таке спостереження буде суцільним. Прикладом може бути реєстрація в органах внутрішніх справ злочинів та осіб, які їх вчинили, що здійснюється за формами № 1 і № 2.

В окремих випадках уявлення про всю сукупність можна дістати, дослідивши лише її частину. Таке спостереження називається вибіркоvim. Практика показує, що вибіркове дослідження при його правильній організації дає достовірні дані про всю сукупність. Докладніше це питання розглядатиметься далі.

За обліком фактів у часі статистичне спостереження може бути поточним, коли факти реєструються постійно, в міру їх виникнення (реєстрація заяв про злочини у чергових частинах органів внутрішніх справ), та перервним, за якого реєстрація фактів не пов'язана з часом їх виникнення, а відображає їх стан на певну дату (наприклад, стан злочинності за місяць, квартал, рік). Головним при організації статистичного спостереження є визначення його програми.

Програмою статистичного спостереження називається перелік питань, на які необхідно отримати відповіді по кожній одиниці сукупності при статистичному спостереженні. Тому розробка програми і забезпечення достовірності зібраних даних — необхідна умова статистичного дослідження. Питання програми розміщуються на спеціальному бланку — статистичному формулярі. Розрізняють два види формулярів: карткові і списочні. При

картковій системі кожна одиниця сукупності та всі її ознаки реєструються на окремій картці (картка ф. № 1 на зареєстрований злочин). При списочній системі в одному журналі чи формулярі реєструються відомості про дві і більше одиниць спостереження. Збір статистичних показників здійснюється у двох основних формах: офіційна статистична звітність підприємств, установ, організацій та спеціальні статистичні обстеження.

Офіційна статистична звітність — це нормативне закріплена у встановлених формах і часі звітність нижчестоящих перед вищестоящими установами, що містить сукупність документів, які дають відповіді на питання програми статистичного спостереження за певний (звітний) період. Розрізняють державну та внутрішньовідомчу звітність. Перша є загальнообов'язковою для всіх підприємств, установ, організацій, а друга використовується для внутрішньовідомчих потреб. Централізоване керівництво статистикою здійснює Державний комітет статистики України.

Основними об'єктами кримінально-правової статистики є:

- а) злочинність (усі злочини, передбачені кримінальним законодавством України);
- б) злочинці (особи, які вчинили дії, передбачені кримінальним законом як злочини);
- в) покарання (заходи державного примусу за вчинені злочини).

Характеристика одиниць об'єктів кримінально-правової статистики відображається показниками документів первинного обліку органів внутрішніх справ, прокуратури, судів та установ з виконання покарань. Правильна організація первинного обліку — обов'язкова умова складання статистичних звітів про злочинність, судимість, діяльність правоохоронних органів щодо протидії злочинності.

Статистичний облік кримінально-правової статистики — це суцільне статистичне спостереження злочинів, осіб, які їх вчинили, а також результатів діяльності органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю, основане на заповненні відповідних документів (у картковій або журнальній формі). З січня 1996 р. діє єдина система обліку і звітності за показниками, що характеризують стан злочинності в Україні та роботу правоохоронних органів з протидії їй. В Україні існує єдина система офіційного статистичного обліку злочинів, згідно з якою затверджено документи первинного обліку:

- картка за ф. № 1 — на виявлений злочин;
- картка за ф. № 1.1 — на розкритий злочин та інші наслідки розслідування;
- картка за ф. № 2 — на особу, яка вчинила злочин;
- картка за ф. № 3 — статистична картка про рух кримінальної справи.

Відповідно до чинного законодавства злочин вважається зареєстрованим тоді, коли його поставили на централізований облік і включили до статистичної звітності.

У багатьох випадках провести суцільне спостереження дуже важко, а іноді (наприклад, латентних злочинів) взагалі неможливо. Тоді використовують вибіркове спостереження, за якого вивчається не вся сукупність, а окрема її

частина, яка дає змогу зробити вірні висновки. Основною вимогою до вибіркового спостереження є їх репрезентативність — властивість відтворювати характеристики генеральної сукупності. З цією метою теорія статистики виробила кілька способів організації вибірок, в основу яких покладений випадковий відбір.

Випадковий відбір являє собою вибірку з генеральної сукупності певної кількості елементів за принципом лотереї (скажімо, третій, п'ятий або десятий елемент сукупності, яка досліджується).

Статистичне зведення — це підрахунок одиниць первинного обліку і зведення їх у сукупність за певними ознаками. Наприклад, за видами злочинів. Зведення може бути централізованим і децентралізованим. При централізованому зведенні первинні документи і направляються у центр, де їх опрацьовують.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Підсумовуючи вищезазначене, слід визначити основні положення. Так, у статистичних дослідженнях використовують графіки, схеми, діаграми тощо. Вони являють собою умовні зображення показників та їх співвідношення за допомогою геометричних фігур або графічних малюнків, що робить результати дослідження більш наочними.

Статистичний аналіз — це процес вивчення, зіставлення, порівняння отриманих кількісних показників злочинності між собою та з іншими показниками, а також їх узагальнення. Можна назвати чотири основні завдання статистичного аналізу:

- а) описати показники, що характеризують злочинність;
- б) зіставити їх та виявити статистичні закономірності злочинності;
- в) спрогнозувати розвиток злочинності у майбутньому;
- г) внести пропозиції щодо посилення протидії злочинності.

Таким чином, ми розібрали основні способи збору та аналізу статистичної інформації.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

У лекції розглянуті основні питання, що стосуються методики кримінологічних досліджень та методів, що застосовуються. Варто зазначити, що кримінологічна наука відноситься до тих галузей наукового знання, які ґрунтуються на широкому емпіричному матеріалі. Тому важлива роль тут належить прикладним дослідженням, оскільки вони дають необхідний матеріал для теоретичних узагальнень і підвищення ефективності боротьби зі злочинністю. При цьому треба уникати двох крайнощів: 1) зведення методів кримінологічних досліджень тільки до конкретно-соціологічних, а всієї методики наукового пізнання злочинності - до методики емпіричних досліджень; 2) надмірного розширення методики кримінологічних досліджень за рахунок включення туди тих методів, які застосовуються спеціалістами з

юридичної психології (психологічні методи) чи математики (математичні методи розпізнавання образів тощо). Подальше вдосконалення методики кримінологічних досліджень пов'язується з переходом до стандартизації вже апробованих методів з метою їх застосування в різних регіонах країни і тим самим забезпечення можливості зіставлення отриманої інформації. Дискусійним залишається питання про межі кримінологічних досліджень: охоплення ними повного чи обмеженого детермінізму. З цього приводу існують дві думки: одні вчені вважають, що конкретне кримінологічне дослідження має проводитись в рамках обмеженого детермінізму, оскільки злочинність є породженням цілої системи детермінант, які відносяться до сфери економіки, соціального і духовного життя. Їх аналіз потребує спеціальних знань інших наук, а тому кримінолог може ставити лише найближчу мету, а щоб іти далі, потрібні комплексні міждисциплінарні дослідження. Інші стверджують, що кримінологічні дослідження треба проводити в межах повного детермінізму, бо інакше не можна повністю розв'язати проблеми причин і попередження злочинності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси загальної кримінології як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, слухачам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, слухачам рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

Однак, опрацьовувати додаткову літературу слід з урахуванням національної доктрини, особливостей правової системи України.